

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

AHMET REFİK ALTINAY
HAYATI VE SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS

OĞUZ AYDOĞAN
İSTANBUL 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK SANATI ANABİLİM DALI

AHMET REFİK ALTINAY
HAYATI VE SANAT TARİHİ ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS

OĞUZ AYDOĞAN

TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. SELÇUK MÜLAYİM

İSTANBUL 2006

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Oğuz Aydoğan'ın "Ahmet Refik Altınay, Hayatı ve Sanat Tarihi Çalışmaları" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Sanatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çökluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Selçuk Mülayim
Üniversitesi Marmara

İmza

S. Mülayim

Üye : Prof.Dr. Örcün Barışta
Üniversitesi Marmara

Ö. Barışta

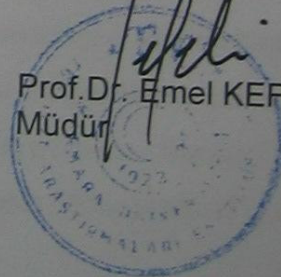
Üye : Yrd.Doç.Dr. Nalan Türkmen
Üniversitesi Marmara

N. Türkmen

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ..12/01../2006 tarih ve ..1-6.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Emel Kefeli
Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

Ahmet Refik'in Hayatı ve Sanat Tarihi Çalışmaları

A. Refik, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş bir yazar olarak, yetiştiği dönemin olumlu ya da olumsuz tüm konjonktürel tezahürlerini üzerinde taşıyan bir tarihçidir. Genellikle “müverrih” diye bilinmesine rağmen, bir şiir kitabı yayımlayacak kadar edebiyata da ilgi göstermiş ve hatta şarkı formunu taşıyan pek çok güftesi muhtelif bestekârlar tarafından bestelenmiştir.

Tarih alanındaki çalışmaları Osmanlı Devleti ağırlıklı olsa da ilgisini çok çeşitli sahalara yönelterek, Osmanlı tarihiyle alakalı pek çok olay ya da kişiye dair sayısı yüzleri bulan dergi ve gazete yazısını ve 150'yi aşan kitabı elli küsur yıllık bir ömre sığdırmayı başarmıştır. Bunun yanı sıra zaten bu çalışmanın da asıl mevzusu olan Osmanlı sanat dalları, sanat eserleri ve sanatçılarına dair bağımsız bir araştırmaya konu olacak kadar çalışmaları bulunmaktadır.

İşte bu çalışma müverrihin hayatı, sanat tarihine dair eserleri, eserlerinde sergilediği araştırma yöntem ve teknikleri, kendisi ve eserleri hakkında kaleme alınan yazıların değerlendirilmesiyle oluşmuş olup; çalışmanın bilhassa amacı A. Refik'in şimdiye kadar yeterince dikkat çekmemiş olan “sanat tarihi çalışmalarına” gereken ilgiyi uyandırmaya çalışmaktır.

Çalışma “Önsöz”ün ardından dört bölümde incelenen bir “Giriş”le başlıyor. Bu bölümde; “Konunun Niteliği”, “Hayatı ve Dönemi”, “Konuları ve Üslubu” ve bizim bu tezi ortaya koyarken yararlandığımız eserlerin tanıtıldığı “Kaynak ve Araştırmalar” başlıkları çerçevesinde tezin nasıl ortaya çıktığı sunulmaya çalışılmıştır.

“Giriş”ten sonra ise çalışmamızın belkemiğini oluşturan kısım gelmektedir. “Altınay ve Sanat Tarihi” adını taşıyan bu bölüm üç ana başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde ilk olarak müverrihin sanat tarihine dair çalışmalarının kronolojisi verilmektedir. Bundan sonra ise “Ana Konular” üst başlığı altında sanat tarihi çalışmalarına yer verilmiştir ki bu üst başlık beş alt başlık etrafında incelenmeye çalışılmıştır. Bunlar; “Geleneksel Türk Sanatları”, “Resim ve Minyatür”, “Kentler”, “Şahıs Monografileri”, ile “Mimari ve Anıtlar”dır.

Sonuç bölümünde ise; çalışmanın genel bir değerlendirilmesi bulunmaktadır. En sonda ise tezin Bibliyografyasına yer verilmiştir.

The Life of Ahmed Refik and his art history studies.

Ahmed Refik, as a historian who lived in the last terms of the Ottoman Empire, lived all what positive or negative cyclical appearances. Generally, he is known as historian (müverrih), but at the same time, he was interested in literature as much as publishing a poem book. Even his plenty of words which is song format was melodized by sundry melodists.

In his main historical area which was weightedly the Ottoman Empire, Ahmed Refik published too many articles and books which are past over 150 books, about various people and events. For all that, his studies on main topics of this work, which are the Ottoman arts branches and the Ottoman arts productions and their artists are as much as a separate area.

This work consists of the evaluations of his works on art history, his methods and techniques in his works, the articles were written by other people about him and his works. Especially, the aim of my work is interest of his art history works that it was not attracted attention sufficiently up to the present.

This work, after foreword, starts a prologue which was analyzed as four titles. In this chapter, I try to present the property of my thesis topic, the life of author and his term, his topics and genres in his works, search books and studies what about all these topics.

So to say, the chapter follow up prologue composes the vertebrae of my work. This chapter which name is "Altınay and Art History", also consists of three main titles. In this section, firstly, giving the chronology of his works which about art history. After this, his art history works were given in the under top title which name is "main topics". This top title divides five sub-titles. Their name are "Traditional Turkish Arts", "Drawing and Miniature", "Cities", "Person Monograph", "Architecture and Monuments".

In the epilogue, I did a general evaluation. Finally, there is the bibliography of my thesis in the end of this work.

İÇİNDEKİLER

İçindekiler	I
Önsöz	II
Kısaltmalar	IV
1. GİRİŞ	
1.1.Konunun Niteliği.....	1
1.2.Hayatı ve Dönemi	5
1.3.Konuları ve Üslubu	16
1.4.Kaynak ve Araştırmalar	25
2.ALTINAY VE SANAT TARİHİ	
2.1.Sanat Tarihi Yayınları Kronolojisi.....	31
2.2.Eserlerinin Özetleri.....	38
2.3.Ana Konular	
2.3.1.Geleneksel Türk Sanatları.....	62
2.3.2.Resim	68
2.3.3.Kentler	73
2.3.4.Şahıs Monografileri	80
2.3.5.Mimari ve Anıtlar	89
3.SONUÇ	101
Ekler: Resimlerle Ahmet Refik (ALTINAY)	107
Bibliyografya	112

Önsöz

A. Refik, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş bir yazar olarak, yetiştiği dönemin olumlu ya da olumsuz tüm konjonktürel tezahürlerini üzerinde taşıyan bir tarihtir. Genellikle “müverrih” diye bilinmesine rağmen, bir şiir kitabı yayımlayacak kadar edebiyata da ilgi göstermiş ve hatta şarkı formunu taşıyan pek çok güftesi muhtelif bestekârlar tarafından bestelenmiştir.

Tarih alanındaki çalışmaları Osmanlı Devleti ağırlıklı olsa da ilgisini çok çeşitli sahalara yönelterek, Osmanlı tarihiyle alakalı pek çok olay ya da kişiye dair sayısı yüzleri bulan dergi ve gazete yazısını ve 150'yi aşan kitabı elli küsur yıllık bir ömre sığdırmayı başarmıştır. Bunun yanı sıra zaten bu çalışmanın da asıl mevzusu olan Osmanlı sanat dalları, sanat eserleri ve sanatçılarına dair bağımsız bir araştırmaya konu olacak kadar çalışmaları bulunmaktadır.

İşte bu çalışma müverrihin hayatı, sanat tarihine dair eserleri, eserlerinde sergilediği araştırma yöntem ve teknikleri, kendisi ve eserleri hakkında kaleme alınan yazıların değerlendirilmesiyle oluşmuş olup; çalışmanın bilhassa amacı A. Refik'in şimdiye kadar yeterince dikkat çekmemiş olan “sanat tarihi çalışmalarına” gereken ilgiyi uyandırmaya çalışmaktır.

Bu çalışmanın tamamlanmasında en başta kıymetli hocam Selçuk Mülayim Bey'in çok zarif ve gayet ufuk açıcı yönlendirmeleri gerçekten her türlü tarifi ötesindedir. Dolayısıyla kendisine burada teşekkürü bir vazife biliyorum. Yine Türkiye'miz için bilimsel anlamda büyük bir iftihar kaynağı olan İSAM Kütüphanesi çalışanlarına ve buranın akademik çalışmalar için heyecan verici bir hale gelmesini sağlayan tüm yetkililere de kendi adıma ayrıca müteşekkirim.

Tabii bu arada A. Refik'in hayatı ve eserlerine dair ne varsa hepsini sonsuz bir sabır ve titizlikle bir araya getirerek oluşturduğu “ Tarihi Sevdiren Adam” adlı eseriyle, çalışmamız esnasında neredeyse daha başlamadan yolu yarılamanıza vesile olan rahmetli M. Gökman'ı da yâd etmemek en azından akademik ahlak açısından büyük bir kadirbilmezlik olurdu. Bu sebeple kendisinin de ruhu şad olsun diyorum.

Mesaimi paylaştığım başta Okul Müdürüm Nail Taş Bey'e ve Müdür Yardımcısı arkadaşım Ali Bey'e de okula başladığım andan beri bana gösterdikleri müsamaha ve yardımları sebebiyle gerçekten hatta biraz da sıkılarak teşekkür ediyorum. Çünkü benim tezime ayırdığım her dakika onların kıymetli zamanlarından bana lutfettikleri bir hediye idi.

Ayrıca kıymetli dostum Murat Yıldız'a müteşekkirim. Zira sadece söyledikleriyle değil elan sarsılmaz bir azimle yürüttüğü akademik çalışma performansıya da bizi tekrar bu heyecanın içine soktu ve dolaylı ya da dolaysız, çalışmamızın bitmesinde bize eşsiz bir yol gösterici oldu. Son olarak da çalışmayı baştan sona okuma zahmetini göze alarak tashih konusunda yardımını esirgemeyen kadim dostum Hüseyin Özdemir'e teşekkür ediyorum.

Kısaltmalar

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.m. : Adı geçen makale

Bkz. : Bakınız

C : Cilt

H : Hicrî

Haz. : Hazırlayan

M : Miladî

S : Sene

S : Sayfa

TOEM : Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası

1.1.Konunun Niteliği

Kimilerine göre; geleneksel Osmanlı tarihçiliğinden milli tarih yazıcılığına geçiş sürecinin öncüsü, Osmanlı tarihçiliğinin son halkasını oluşturduğu gibi, milli tarihçiliğin de kurucusu sayılabilecek olan A.Refik, Türk tarihçiliği açısından önemi yadsınamayacak bir müverrih olmasına rağmen yeterince üzerinde durulmamış bir ilmi şahsiyettir.

A. Refik'in hayatı, eserleri, tarihçiliği, edebi tarafı vs. üzerine yazılmış çeşitli kalem erbabının yazılarını bulmak mümkünse de, kendisinin bilhassa sanat tarihine dair epeyce bir çalışması olmasına rağmen yazarın bu yönüne dair yapılmış hiçbir çalışma yoktur. Bundan dolayı bu çalışma; A.Refik'in yukarda bahsettiğimiz ve üzerinde şöyle ya da böyle bir şekliyle durulmuş yönlerini kapsıyorsa da, daha çok müverrihin sanat tarihine müteallik çalışmalarını ön planda tutacaktır.

Çalışmamızda evvela Ahmet Refik'in hayatı üzerinde durulacak ve bu bölüm öncelikle çocukluk ve gençlik devrine kısa bir bakışla başlayacaktır. Ahmet Refik'in ölümünün üzerinden çok da bir zaman geçmemiş olmasına rağmen, hayatının bu devresi hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir. Var olan bilgilerin bazıları da birbirleriyle pek örtüşmemektedir. Mesela Ahmet Refik'in ne zaman doğduğu, yazı hayatına ilk olarak nerede, ne zaman başladığı gibi birçok konuda farklı görüşler vardır. Ahmet Refik hakkında ilk ilmi makaleyi¹ 1925'te yazan M.Halil Yınanç müverrihin doğum tarihinden 1296 Sene-i Rumisinin (M.1880) Şubatı diye bahsederken yine bu konuda yazılmış bir diğer önemli makalenin² sahibi M.Halit Bayrı 1882 yılı Şubatında doğduğunu söylemekte; bunu Yılmaz Öztuna 1881³ ve Muzaffer Gökman ise müverrihe dair yazdığı kitapta⁴ 1880 olarak göstermektedir.⁵

¹ M.H. Yınanç, "Müverrih Ahmet Refik Bey",**Milli Mecmua**. S.39,15.06.1341[1925],s.235–237.

² M.H. Bayrı, "Müverrih Ahmet Refik",**Yeni Türk**. S.59,60.1937, s.1186 vd.

³ Y. Öztuna, "Ahmet Refik. Lale Devri", **Hayat Tarih Mecmuası**. S.Nisan (1970), s.3.

⁴ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978, s.91.

⁵ Doğum yılı konusunda bu kadar farklı görüşlere rağmen bu mevzuda fikir beyan edenler açısından genel kabul göreni 1880 yılında doğmuş olduğu görüşüdür. Yazarın kısa terceme-i halini yazan Mükrimin Halil 1925'te yazdığı için haliyle Osmanlıca olan makalesinde müverrihin doğumunu Rumî 1296 olarak göstermiştir. Bunun Miladî olarak mukabili 1880'ni vermekte ise de artık aylar dolayısıyla 1881 de

Burada asıl dikkatimizi çeken bir başka husus müverrihin; gerek şahsi, gerekse ilmî hayatına dair kendisi tarafından kaleme alınan hatırat vb. herhangi bir eserin mevcut olmayışıdır ki bunun sebebini anlamak gerçekten zordur.

Ahmet Refik gibi hayatının her anını yazıyla ve yazıyla ilgili sair işlerle geçiren, kendisi hakkında fikir beyan etmiş hemen her yazarın da isabetle kaydettikleri gibi⁶; çok işlek ve güçlü bir kalem sahibi olan müverrih acaba hangi nedenle en azından devrinin olaylarına ışık tutacak bir hatırat bırakmamıştır. Böyle bir girişimi varsa bile; araştırmalarımız boyunca bu yönde bir bilgiye ulaşılmış değildir.

İleriki bölümlerde de değineceğimiz gibi, özellikle üniversite reformuyla akademik hayatın dışında bırakılınca, Büyükkada'da adeta bir inziva hayatına çekilmiş ve İstanbul'a bile nadir hallerin dışında inmemişken bahsettiğimiz hatıralarını kaleme alma fırsatını en azından vakit olarak da bulmuş olmalıydı. Fakat buna teşebbüs etmemiş olması sebebiyle hayatının çeşitli veçheleri üzerinde ilk elden bilgilere pek fazla sahip değiliz.

Ahmet Refik'in hayatı aslında yazı hayatı demektir; çünkü zaten yazar daha öğrencilik yıllarında başladığı bu meşgalesini son anlarına kadar sürdürmüştür. Dolayısıyla hayatının diğer olaylarını yazı hayatından ayırabilmek çok güç olacağı için biz müverrihin hayatının yazıya başladıktan sonraki seyrini genel yaşamıyla birlikte ele alarak incelemeye çalıştık.

Hayatını ortaya koyarken mümkün olduğu kadar asıl mevzudan sapmamaya özen göstererek dönemi üzerinde de durmaya çalıştık. Bunu, ayrı bir başlık altında ele almaktansa müverrihin hayat seyri içerisine serpiştirerek takip etmeyi tercih ettik.

Bu çalışmadan amacımız müverrihin sanat tarihi çalışmalarına ışık tutmaktır. Fakat; hem Ahmet Refik'in bu çalışmalarının tam yerini bulabilmesi, hem yazarın genel olarak

saymak muhtemel olduğu için ve doğumu konusunda yazarın kendisinin herhangi bir ifadesi bulunmadığından bu mevzuda iki tarihi de esas almak en doğru yoldur. Zaten A.Refik hakkında kaleme alınmış bilimselliği ön plana çıkan çalışmalarda da yazarın doğumu bu şekilde belirtilmiştir. Örneğin bkz. A.Özcan, "Ahmet Refik Altınay", **Türk Diyanet V. İslam Ansiklopedisi**. C.II, İstanbul 1989, s.120.

⁶ Mesela M.S. Çapanoğlu bu konuda şunları ifade ediyor ; "Ahmet Refik'in en güzel ve muvaffak tarafı eserlerini bir şair ve edip kuvvetiyle, kelimelere renk ve ses vererek işlemesidir. Üslupla tarihin – eğer tabir uygunsuzsa – izdivacına bizde ilk örnek veren odur. Ve bu yolun ilk ve son artistidir. Daha geniş bilgi için bkz. M.S. Çapanoğlu, "Ölümünün 16.Yıl Dönümünde Ahmet Refik", **Resimli 20.Asır Haftalık Mecmuası**: 1953. s.64

hangi mevzularda yazılar kaleme aldığıın bilinmesi, hem de konulara genel yaklaşımı ve üslubunun nasıl olduğunun anlaşılması açısından bu mevzulara kısa da olsa değinme gereği duyduk ve bu bölüme de “Konuları ve Üslubu” adı altında bir başlık ayırmayı uygun gördük.

“Kaynak ve Araştırmalar” bölümünde ise yazarın hayatı hakkında kaleme alınmış ve zaten sayıları pek fazla olmayan birkaç kitap ve makalenin incelenmesine gayret gösterdik.

2.bölüm zaten çalışmamızın tabiri caizse bel kemiğini inşa eden kısımdır. Bu sebeple tabiidir ki hacim olarak daha fazla bu bölüme yer verdik. Burada ilk olarak, bizi doğrudan ilgilendirdiği için müverrihin sanat tarihi çalışmalarını kronolojik bir döküm içerisinde sunduktan sonra, genel bir fikir vermesi açısından çalışmalarından kitaba dönüştürülenlerinin özetlerine de yer verdik. Bu bölümde, doğrudan sanat tarihine müteallik eserlerin özetlerine yer verdiğimiz gibi; başlığı itibariyle sanat tarihi alanı içerisinde olmasa da muhtevası arasında sanat tarihini alakadar eden konulara yer vermiş kitapların da özetleri yer almaktadır.

“Ana Konular” başlığı altında ise yazarın bizi daha fazla ilgilendiren sanat tarihine dair çalışmalarının başlıklar halinde incelenmesine çalıştık.

A.Refik bilimsel anlamda formasyonu olan bir sanat tarihi araştırmacısı değildir. Fakat bilhassa Hazine-i Evrak’tan büyük emeklerle çıkarıp yayımladığı resmî belgelere göz gezdirildiğinde müverrihin özellikle Osmanlı mimarisi ve mimarları⁷ konusundaki araştırmalarının önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu sebeple kendisinden sonraki sanat tarihi araştırmacılarına sayısı hayli kabarık ve oldukça önemli belgeler bırakmıştır⁸ diyebiliriz.

Bilhassa Osmanlı mimarları hakkında⁹, gerek çeşitli Osmanlı müverrihlerinin yazdıklarından gerekse muhtelif arşiv malzemelerinden yola çıkarak yaptığı çalışma zaten uzun yıllar, alanındaki tek çalışma idi ve yine uzun yıllar bu alanda sürekli bir

⁷ A.R.Altınay, *Âlimler ve Sanatkârlar(900–1200)*, Orhaniye Matbaası- Kitaphane-i Hilmi, İstanbul.1924

⁸ Bilhassa orijinal belgelerin tıpkıbasımından mürekkep kitaplar olan “11,12 vb. Hicri Asırlarda İstanbul Hayatı” adlı çalışmaları sanat tarihi açısından sonsuz kıymettedir.

⁹ A.R.Altınay, *Türk Mimarları*,Haz. Z.Sönmez , Sander Yayınları, İstanbul.1977, s.Önsöz\20

başvuru kaynağı olma özelliği kazanmıştı¹⁰. Dolayısıyla Ahmet Refik'in sanat tarihi alanındaki en dişe dokunur çalışmaları bu alanda olduğu için tarafımızca bu mevzu üzerinde daha fazla durulması yeğlenmiştir.

Bunun dışında kalan sanat tarihi konularını da yazarın verdiği önem derecesine göre sıralayarak incelemeye çalıştık.

¹⁰ Age. s.Önsöz/20

1.2.Hayati ve Dönemi

Müverrih Ahmet Refik,1880 veya 81¹ yılının Şubat ayında Beşiktaş'ın Valdeçeşmesi semtinde dünyaya gelmiştir. Ahmet Refik İstanbul'da doğmuş olmasına rağmen soyu itibariyle bu şehrin yerlilerinden olmayıp Ürgüplüdür. Babası Ürgüplü Ahmet olup büyük babası da Hacı Mehmet Ağa'dır. Ürgüp'te Kürlükçüoğulları diye tanınan aile Sultan Abdülmecit döneminde müverrihin babası tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Ahmet Ağa İstanbul'a yerleştikten sonra Sultan Abdülaziz'in Vekilharçlığında bulunmuştur. Sultan Abdülaziz öldükten sonra ise emekli olmuş ve 1898'e kadar mütevazı bir hayat sürerek aynı tarihte İstanbul'da ölmüştür.²

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, çocukluğunu Beşiktaş'ta geçiren Ahmet Refik, ilk tahsilini de aynı semtteki "Vişnezade Sıbyan Mektebi"nde yapmış daha sonra "Beşiktaş Askeri Rüştüyesi"ne girerek dört sene burada eğitim görmüştür.

Lise tahsilini "Kuleli Askeri İdadisi"nde tamamlayan Ahmet Refik, yüksek tahsilini ise 1898'de birincilikle mezun olacağı "Mekteb-i Harbiye"de tamamlamıştır. Piyade Mülazımı rütbesiyle adı geçen okulu bitirdiğinde 18 yaşında olan Ahmet Refik, yaşı küçük olduğu gerekçesiyle kıtaya sevk edilmemiştir.

Yine aynı sene içerisinde öğretmenliğe başlayan genç Mülazım Ahmet Refik'in ilk görev yeri, "Üsküdar Toptaşı Askeri Rüştüyesi" olup branşı Coğrafya muallimliğidir. Daha sonra aynı görevi "Soğukçeşme Askeri Rüştüyesi"nde de devam ettiren Ahmet Refik, 1902'de yeni görevi olan Mekteb-i Harbiye'deki Fransızca Muallimliğine başlamıştır. Bu arada 1903'te rütbesi Mülazım-ı Evvelliğe,1907'de de Piyade Yüzbaşılığına çıkarılmıştır. 1908'e gelindiğinde ise yeni vazifesi asıl mesleği olan Tarih öğretmenliği olup, görev yeri yine Mekteb-i Harbiye'dir. Aynı zamanda, eski bir tarihçi olan Miralay(Albay) Cinci Ali Bey'in muaviniidir.³

Tarihimizde 31 Mart Vak'ası(13 Nisan 1909) olarak bildiğimiz ayaklanmanın yaşandığı günlerde Ahmet Refik; isyancılar tarafından arananlar listesinde ve hatta Avcı Taburları'nın çavuş ve onbaşlarından bir grup asker kendisini, çalıştığı İkdam

¹ Daha önce de bahsedildiği üzere doğum tarihi konusunda 1881,1882 yıllarını verenler de vardır.

² M.H. Bayrı, "Müverrih Ahmet Refik",**Yeni Türk**. S.59,60.1937, s.1186 vd.

³ R.Akyavaş, "Ahmet Refik Bey", **Millet Gazetesi**. 11.10.1961.

gazetesinin matbaasına kadar gelerek aramışlar ve yazar, artık gazeteyle ilişkisinin kalmadığının ifade edilmesiyle ancak isyancıların eline geçmekten kurtulabilmiştir.⁴

Bundan sonra Ahmet Refik, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne taraftar bir gazete olarak çıkarılan İttihat gazetesinin yazı işleri müdürü olmuş ve gazete kapanana kadar da bu görevini sürdürmüştür.⁵

Yine aynı yıl Fransa'daki edebiyat ve sanayi kuruluşlarını incelemek üzere bu ülkeye gönderilen heyet içerisinde yer alan Ahmet Refik, gezi sırasında Paris Hazine-i Evrakını yakından tanıyacak ve daha sonra da bu tecrübelerini Osmanlı Hazine-i Evrakının incelenmesinde kullanacaktır.⁶ Aynı gezi esnasında kendi tarihî görüşünün şekillenmesinde önemli yeri olan Charles Seignobos ve Ernest Lavis gibi muhtelif Fransız tarihçilerle de görüşecektir.⁷

1909 yılında Ahmet Refik, aynı zamanda Askeri Mecmua'nın yayımına nezaret edeceği ve askeri mevzularda yazılar yazacağı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Ceride şubesinde görevlendirilmiş olup yine bu yıl içerisinde yeni kurulan ve o zamanki adı "Tarih-i Osmanî Encümeni" olan Türk Tarih Encümeni azalığına da seçilmiştir.⁸

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Erkân-ı Harbiye tarafından asıl mesleği olan askerliğe Sansür Umum Müfettişliği göreviyle çağrılmış ve savaşın sonunda kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır.⁹

⁴ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları İstanbul 1978, s.113–115. (E.T.Til'den rivayetle).

⁵ **A.g.e.** s.113–115.

⁶ M.S. Çapanoğlu, "Ölümünün 16.Yılı Dönümünde Ahmet Refik", **Resimli 20.Asır Haftalık Mecmuası**. İstanbul 1953. s.64.

⁷ F. Kandemir, "Ahmet Refik, Muharririmize Neler Anlatıyor" **Perşembe Dergisi**. S.60, 21.05.1936.

⁸ "Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin mükemmel bir tarihini vücuda getirmek üzere ba emr ü ferman-ı Hümayun teşkil buyurulmuş olan Tarih-i Osmanî Encümeni daimi azalığına asakir-i şahane yüzbaşlarından kıdvet'ül-emacid v'el-ekarim Ahmet Refik Bey zide mechedunun memuriyeti bil'istizan şeref efza-i sünuh ve sudur olan irade-i seniyye-i Hazret-i Hilafetpenahi iktiza-i âlisinden olmasına binaen mumaileyhin zikrolunan Tarih-i Osmanî Encümeni daimi azalığına memuriyetini mutazammın rüüs-u hümayun ita olundu."21 Haziran 1329[14 Eylül 1911].) M Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam:A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978.

⁹ R.E Koçu, *Ahmet Refik: Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, Suhulet Kitabevi, İstanbul 1938 s.8

Bundan sonra serbest çalışmaya başlayan Ahmet Refik; bir önceki görevle 1. Dünya Savaşı münasebetiyle yeniden orduya çağrılana değin, muhtelif gazetelerde muharrirlik ve muhtelif medreselerde de tarih muallimliği yapmıştır.

Yüzbaşı rütbesiyle tekrar orduda görevlendirildiğinde, Erkân-ı Harbiye Riyasetinin gösterdiği arzu üzerine Türkiye-Rusya münasebetlerini havi birçok yazı yazmıştır. Müverrihin; bu yazılarından birinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı Osmanlı'ya ihanetle ithamı, dönemin sadrazamı Prens Sait Halim Paşa'nın gadrine uğramasına sebep olmuştur. Bu sebeple Sadrazamın etkisiyle ordudaki görevinden Anadolu'da Arpa Saman Memuriyeti gibi alçaltıcı bir görevle uzaklaştırılan Ahmet Refik, yeni görevini bir fırsat bilerek hemşehrisi olan Lale Devri'nin ünlü sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa hakkında yerinde incelemelerde bulunmuştur.

1915 yılında Eskişehir Askeri Sevk Komisyonu başkanlığına tayin edilen müverrih bu görev yerinde de boş durmamış ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili bizzat yerinde araştırmalar yapmıştır.

Ancak çok geçmeden burada geçirdiği şiddetli hastalık ve Mekteb-i Harbiye'den arkadaşlığı olan Enver Paşa'nın da Sadrazamı iknası dolayısıyla yeniden İstanbul'da ikamet etmeye başlamıştır.

Ahmet Refik 1.Dünya Savaşı sonlarında Ermeni mezalimiyle ilgili olarak Alman Vays ve Avusturyalı Dr.İştayn gibi yazarlardan müteşekkil bir heyetin başkanı sıfatıyla, 17 Nisan - 20 Mayıs tarihleri arasında,¹⁰savaş esnasında tekrar yurda katılan Doğu Anadolu'ya gönderilmiş; Batum, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Kars, Ardahan ve Artvin bölgelerini dolaşarak Ermeni mezalimi hakkında incelemeler yapmıştır. Ayrıca kendisinin bu gezi esnasında tuttuğu notlar, Osmanlı Devleti tarafından telgraflarla Avrupa'ya duyurulmuştur.¹¹

Bu inceleme gezisi esnasındaki bilgi ve müşahedelerini daha sonra “İki Komite İki Kıtıl” ve “Kafkas Yollarında; Hatıralar ve Tahassüsler” adlarıyla kitaplaştıran müverrih, savaş sonunda da ikinci kez emekli olmuştur.

¹⁰ A.R.Altınay, *Kafkas Yollarında; Hatıralar, Tahassüsler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 1981. (Haz. Y. ZeyrekÖnsöz)

¹¹ Mükrimin Halil, “Müverrih Ahmet Refik Bey”,*Milli Mecmua*. S.39,15.06.1341[1925],s.235–237.

Savaşın son yıllarında; yetişmiş, ihtisas sahibi öğretim üyesi bulunamadığı için memleketteki bilgili fikir adamlarından ve batı ülkelerinde okumuş kıymetli gençlerden yararlanma yolunu araştıran İstanbul Darülfünunu, 1917’de Mehmet Arif Bey’den boşalan Darülfünun Osmanlı tarihi muallimliğine yıllardan beri bu konuda olumlu çalışmalarını sürdüren Ahmet Refik’i tayin etti.Yazar da yıllar boyu özlemini çektiği, ideali olan memleketin en büyük kültür kurumuna bu suretle adımını atmış oldu ve bir taraftan da Osmanlı “Hazine-i Evrak”ında çalışmaya başladı.

Bu arada “Demirbaş Şarl” adlı çalışması dolayısıyla İsveç Hükümeti tarafından 1918’de “vaza nişanı”yla taltif edilmiş ve eseri İsveç diline çeviren Karolin İlim Derneği de yazara 10 bin Frank ödül vermiştir.¹²

1919–1922 yıllarında siyasetle de ilgilenen Ahmet Refik; Mütareke yılları olan bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na katılmış ve Veliaht Abdülmecit Efendi’yle dostluk kurmuştur.¹³

Darülfünun’da ıslahat meselesi Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf hükümetleri tarafından ele alınırken, bir sonuca ulaşabilmek için her fakülteden bu mesele için bir komisyon kurulmuştur. Edebiyat Fakültesi’nde kurulan komisyonda; Ali Ekrem, Rıza Tevfik, Faik Sabri Beylerle birlikte, fakültede aynı yıl içinde müderrisliğe yükselen Ahmet Refik Bey de yer almıştır.

Maarif Nazırı Ali Kemal ile komisyon üyelerinin yaptıkları bir toplantıda Fakültede okutulacak derslerle birlikte dersleri verecek öğretim üyeleri de tespit edilmiş ve bütün yaz boyunca devam eden komisyonlar “Darülfünun-u Osmaniye Nizamnamesi”ni meydana getirmişlerdir. Bu çalışmalarda ve oluşturulan nizamnamede Ahmet Refik’in çok büyük bir payı vardır. Zira kendisi; orta, lise ve Harbiye Mektebinde devam eden 20 yılı aşan başarılı bir öğretmenlik tecrübesine sahiptir.

Yayımlandığı 10 Ekim 1919’dan itibaren yürürlüğe giren bu nizamname, 1919 – 1920 öğretim yılında uygulanmaya başlamış ve okutulacak dersler arasında yer alan “Osmanlı Tarihi”ni Ahmet Refik üstlenmiştir.

¹² **İkdam.** “Ahmet Refik Bey”,S. 7805, 04.11.1918 ve **Yenigün.** “ Bir Mazhariyet-i Medeniye; A.Refik Bey’in Taltifi”, S.62, 05.11.1918.

¹³ N. Sakaoğlu, “A.Refik Altınay”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi.** C.I, İstanbul 1993, s.218.

1922 – 1923 öğretim yılında; Tarih, Coğrafya, Edebiyat ve Felsefe olarak dört ana bölümde toplanan Edebiyat Fakültesi derslerinin tarih grubunda yer alan; Siyasi Tarih (Ali Reşat; 1924–1925 yılında Behçet Bey üstlenmiştir), Osmanlı Devleti’yle Avrupa İlişkileri Tarihi (Ali Muzaffer, daha önce Ali Kemal okutuyordu), Osmanlı Tarihi(Ahmet Refik), İslam Tarihi (Şemsettin Günaltay), Orta Çağda İslam Kavimleri Tarihi (Behçet), Doğu Kavimleri Tarihi (Avram Galanti), Eski Yunan ve Roma Tarihi (Fazıl Nazmi), Türk Tarihi (Necip Asım) gibi derslerin adı geçen öğretim görevlileri tarafından okutulmasına karar verilmiştir.¹⁴

1924 – 1925 öğretim yılında ise; Grek ve Roma Tarihi (Fazıl Nazmi), Tarih (Ali Muzaffer), Orta Çağ Tarihi (Behçet), Eski Doğu Kavimleri Tarihi (Avram Galanti), Siyasi Tarih (Behçet), İslam Tarihi (Şemsettin Günaltay), Türkiye Tarihi (Ahmet Refik) derslerini belirtilen kişiler okutmaya devam etmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra “Darülfünun meselesi” daha esaslı bir şekilde ele alınmıştır. Anadolu’da kurulan milli hükümet ve Cumhuriyetin ileri gelenleri bu müesseseye layık olduğu derecede yardım ve hizmete gayret göstermiştir. Bu yardımın en bariz delili, yeni hükümet tarafından çıkarılan ve bununla Üniversiteye bir “şahsiyet-i hükmiye”nin kazandırıldığı 493 numaralı kanundur.¹⁵ 1 Nisan 1924 tarihli bu kanuna dayanılarak kuruma genişleme imkânı sağlanmıştır. Aynı kanuna dayanılarak düzenlenen ve Bakanlar Kurulu’nca onaylanan 21 Nisan 1924 tarihli talimatnâmenin şekil ve esasları ise Dârülfünun’un 1933’te kaldırılmasına kadar kurumun nizamını teşkil etmiştir.¹⁶

Ankara’daki hükümetin Darülfünûn’a gösterdiği yüksek teveccühün en görünür taraflarından birisi de, millî hükümetin İstanbul’a tamamıyla el koymasından sonra “Harbiye Nezareti”ne ait olan binanın Darülfünun’a tahsis edilmiş olmasıdır. Yine kadı yetiştiren okul olan Medresetü’lkuzat’ın kütüphane yapılmak kaydıyla kuruma terk olunması ve kitaplarıyla birlikte Yıldız Sarayı’ndaki dolapların buraya nakli ve

¹⁴ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978, s. 94.

¹⁵ M. Ali Aynî, *Dârü’l-fünûn Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1927, s. 58, Hazırlayan: Metin Hasırcı Pınar Yayınları, İstanbul 1995, s. 80–81.

¹⁶ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978, s.94 -95.

medresenin kütüphane olacak şekilde fevkalade tamiri hep o teveccühün güzel örneklerindedir¹⁷.

Bütün bunlar da gösteriyor ki yeni hükümet; en azından şimdilik, “Dârülfünun”la arasını açmış değildir ve bu durum 1933’te kurumun lağvına kadar devam edecektir.

1925 yılında Ahmet Refik bir ödül de Bulgarlardan almıştır. Türk-Bulgar ilişkileri üzerindeki araştırma ve Bulgar tarihine ışık tutan yayınları dolayısıyla Bulgar İlimler Akademisi’nin oybirliğiyle aldığı bir kararla müverrih, “Büyük Salip Nişanı”nın en üst rütbesiyle taltif edilmiştir.¹⁸

Yine 1925 yılı içerisinde müverrih, Abdurrahman Şeref Bey’in ölümüyle boşalan Türk Tarih Encümeni Riyaseti’ne getirilmiştir. Zaten Tarih Encümeni’nin kurulduğu zamandan itibaren en faal üyesi ve Encümenin çıkardığı eserlerin büyük bir bölümünü de bizzat kendisi hazırlamış olduğu için Ahmet Refik’in bu göreve getirilmesi sürpriz olmamışsa da¹⁹, müverrihin bu görevi uzun sürmemiş ve aynı sene içerisinde yerine Fuat Köprülü Türk Tarih Encümeni başkanı olarak tayin edilmiştir. Ahmet Refik bir taraftan bu görevlerini sürdürürken diğer taraftan da “Türk tarihi” tetkiklerine devam etmiştir.

Aynı yıl, Milli Mücadele sırasında faaliyet gösteren “ Tarikat-ı Salâhiye” adlı örgütle ilişkisi olduğu ileri sürülerek tutuklanan²⁰ Ahmet Refik Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmıştır. Hakkındaki suçlamaları reddeden Ahmet Refik Mahkeme başkanına şöyle hitap etmiştir:

“-Esasen ben böyle şeylere alet olacak adam değilim. Dârülfünun’da gençlere hep teceddüt telkin ettim. Eğer bu gibi cemiyetlerle bir intisabım varsa beni hemen asmalısınız.”²¹

¹⁷ M. Ali Aynî, *Dârü'l-fünûn Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1927, s. 68, **A.g.e.** Hazırlayan: Metin Hasırcı Pınar Yayınları, İstanbul 1995, s. 89.

¹⁸ **Cumhuriyet**. “Bulgar Hükümeti Ahmet Refik Bey’e büyük salip nişanı verdi”,27.09.1925 ve **İkdam**. “Müverrih Ahmet Refik Bey’in asarını takdir” S.10228, 27.09.1925.

¹⁹ M.H. Yınanç, “Müverrih Ahmet Refik Bey”,**Milli Mecmua**. S.39, 15.06.1341[1925], s.235–237.

²⁰ **Cumhuriyet**. “Üç Tevkif”, 08.07.1925.

²¹ **Cumhuriyet**. 20.05.1922.

1931’de İstanbul Belediyesi’yle Surp Agop Mezarlığı arasındaki davada, Elmadağ-Harbiye arasındaki arazinin belediyeye ait olduğunu tarihi belgelerle kanıtlamış ve İstanbul Belediyesi de kendisine bu hizmeti mukabilinde Büyükaada’da bir ev hediye etmiştir²².

1932’de gerçekleştirilen 1. Türk Tarih Kongresi için Ankara’ya çağrılan müverrih, “Türk Tarihinin Anahatları” adlı çalışmanın yazı kurulunda yer almıştır.

1933 yılı başlarında Dârülfünun’da önemli yenilikler yapılacağı sezilir ve duyulur. Zemin böyle bir değişikliğe hazırdır. Bizzat öğretim üyeleri gidişattan memnun değildir. Öğrenciler çalışkan ve saygılı olmakla beraber, yetişme şartlarından tatmin olmuş değillerdir. Yeniden kurulacak üniversite için müşavir olarak çağrılan İsviçreli Albert Malche işlemekte olan Dârülfünun’un durumu hakkında bir süre inceleme yaptıktan sonra 29 Mayıs 1932’de bir rapor hazırlayarak Hükümet’e sunmuştur.

Birçok değeri sinesinde toplamış olmasına rağmen; ilim ve öğretim durgun, klişeleşmiş, yenilikleri izlemekten uzak, batıya sadece hayranlıkla bakıp, herhangi bir katkıda bulunmayı zorunlu görmeyen, klasik derslerle yetinen bir kuruluş halinde olan İstanbul Dârülfünun’unda yenilik zaruri bir hale gelmiştir.²³

Fakat İstanbul Üniversitesi kurulurken uygulanan kurallar, ölçüler ve kıstaslarla tam ve sağlıklı bir sonuca varıldığı ve sağlandığının iddia edilemeyeceği de tabiidir. Üniversitenin çatısı oluşturulurken yeni kadroların teşkili görevi, reform hakkındaki raporu²⁴ düzenleyen Prof. Malch’a verilmiştir. Yeni yapılan kadro düzenlemesinde ise eski hocaların büyük bir kısmı başka devlet hizmetlerine veya lise öğretmenliğine atanarak üniversite dışında bırakılmışlardır.²⁵

Tasfiyede; yaş, araştırma ve öğretim yeteneği gibi unsurlar nazar-ı dikkate alınmışsa da, bu gibi radikal reformlardan tam anlamıyla isabet beklemek mümkün olmadığı için uygulamada tam da bir objektiflik sağlanamamıştır²⁶

²² **Cumhuriyet.** 20.05.1922.

²³ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul. 1978, s.95.

²⁴ Profesör. Albert Malche’nin İstanbul Üniversitesi hakkındaki raporu için bkz. “Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi”,Derleyen E. Hırş, Cilt I, İstanbul 1950, s.229 vd.

²⁵ Kemal Oğuzman, “Üniversite Döneminde İstanbul Üniversitesi”, *Cumhuriyet’in 50.Yılında İstanbul Üniversitesi*, Sermet Matbaası, İstanbul.1973, s.154.

²⁶ **A.g.e.** s. 154.

Kadro eksikliğini tamamlamak isteyen İstanbul Üniversitesi dış kaynaklara başvurmuş, ezcümle; liselerden, Gülhane'den, Devlet hastanelerinden üniversite kadrosuna atamalar yapılmıştır. Bundan başka, Hitler'in Almanya'yı terke zorladığı birçok milletlerarası ün yapmış profesörün de bu uygulamayla üniversitenin çatısı altında yer aldığı²⁷ ve bunların yeni kurulan üniversiteye akademik anlamda çok şeyler verdiği de izahtan varestedir.

Eksiklerin Dârülfünun'da mı, lise kuruluşlarında mı olduğu tartışmaları da bir hayli sürmüştür. Bu tartışmalarda Darülfünun'u, "Batıya sade hayranlıkla bakan, katkıda bulunmayı zorunlu görmeyenlerden oluşan bir kurum" olarak tenkit edenlerin yanına; Temmuz 1932'de Ankara'da yapılan Büyük Tarih Kongresinde, burada yalnız kaydetmekle yetineceğimiz yeni sataşmalar da eklendi.

"...Tarih Kongresine katılan İstanbul Dârülfünun'u müderrislerinin Kongrede söylediklerini dinleyenler veya basında izleyenler, Dârülfünun'un yeni tarih cereyanını layıkıyla kavrayamamış olduğunu görmüşlerdir. Hakikaten Darü'l-fünûn kongrede çok zayıftı"²⁸.

Aynı konuyu işleyen diğer bir yazı hükümete yakın olduğu bilinen bir kişinin imzasını taşıyordu. "...Dârülfünun'da Türk İnkılâbı için en iyi yazılmış esere verilmek üzere ayrılan 5000 liralık bir armağanın hiç kimseye verilmemiş olması, fikir hayatının pek durgun olduğu hükmünü verdirebilir. Fakat Dârülfünun dahi, Türk İnkılâbına dair on yıldan beri henüz bir tek sayfa dahi telif edememiştir. Dârülfünun'un memleketin maddi manevi müesseselerinin hepsine dokunan, yepyeni maddi, manevi bir nizam yaratan Türk inkılâbına karşı bu durumu acaba nasıl tahlil olunabilir?"²⁹

"31 Mayıs 1933 gün ve 2252 sayılı kanun uyarınca 1.8.1933 tarihinden itibaren yeniden kurulmuş olan İstanbul Üniversitesinin idaresi hakkında Maarif Vekâletine gönderilen Yönetmeliğe ilişik kadro cetvelinin Edebiyat Fakültesi bölümünde Ahmet Refik'in adı yer almıyor, Yeni ve Son zamanlar Tarihi Kürsüsü boş gösteriliyor"³⁰, diyen M.Gökman ise bu konuda ayrıca şu bilgilere yer vermektedir:

²⁷ A.g.e. s. 155.

²⁸ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul. 1978, s.96.

²⁹ F. R. Atay, "Ahmet Refik", *Yedigün*. S.Ek.1937, s.241.

³⁰ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları İstanbul. 1978, s.96.

“*Cumhuriyetin 50. yılında İstanbul Üniversitesi*³¹” adlı kitabın “1933’ten önceki öğretim üyeleri” başlıklı dizininin 25.sıra sayısında Ahmet Refik adı okunuyordu. Atatürk Türkiye’si yenilenen bir kültür kuruluşuna kavuşuyordu. 2 Temmuz 1933 günü sabahı gazetelere göz atanlar, bir gün evvel Pazar günü Mustafa Kemal’in üniversiteye dönüş halinde bulunan Darülfünun’u ziyaret ederek izahat aldığını, Hukuk Fakültesi imtihanlarında uzun süre kalarak öğrencilere özellikle; Türk Devrimiyle ilgili sorular yönelttiğini ve memnun olarak ayrıldığını okudular...”

Böylelikle; 1932’de Ankara’da toplanan Büyük Tarih Kongresine davet edilen, komisyon çalışmalarına katılan, “Türk Tarihinin Ana Hatları” adlı büyük eserde “Medeniyet Bölümünü” yazacak olan heyette bulunan³² İstanbul Dârülfünun’u Yeni ve Son Zamanlar Tarihi Müderrisi Ahmet Refik Altınay, yeni adıyla İstanbul Üniversitesi’nin kapısı eşliğinden adımını atamamıştır. Müverrihin bu günlerdeki psikolojisini yine M. Gökman’ın eserinden yararlanarak görmekte fayda var:

“Ahmet Refik, bu büyük darbeyi bir türlü kendine yediremedi. 15 yıl emek verdiği, yüzlerce öğrenci yetiştirdiği bir kurumun kapısı önüne bırakıvermişti. Bir süre ortalarda görünmedi. Adadaki evinin bahçesinde, çiçeklerle meşgul olarak avunmaya çalışıyor ve İstanbul’a gerekmedikçe inmiyordu. Yayınlanmak üzere hazırladığı birkaç eserini de itivermişti bir kenara. Sessiz, sakin, sabırlı Ahmet Refik gitmişti de sanki onun yerine hırçın bir kişi gelmişti. En yakın arkadaşı Çallı İbrahim’le dargınlığının bu kırıklık içinde başladığını söyleyenler vardır. İçli, duygulu, şair ruhlu Hoca, teselliye daha fazla içkide arayan kişi olmuştu.”

Dr. Reşit Galip (1897 – 1934) Bey’in Maarif Vekilliği zamanında Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; milletvekilliği üzerinde kalmak üzere, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde ders vermeye başladığı zaman Ahmet Refik’ten boş kalan derslerin bir kısmını da sürdürdü. Bu çalışmaları 1938 – 1939 yılına kadar sürdürdü.³³

1933’te “Üniversite Reformu” yapıldığında Müderris payesiyle Osmanlı Tarihi Kürsüsü’nde görevli olan tarihçi açığa çıkarılırken, üniversiteye hiçbir ilmi hüviyeti

³¹ *Cumhuriyet’in 50.Yılında İstanbul Üniversitesi*, Sermet Matbaası, İstanbul.1973, s.460.

³² **Cumhuriyet.** “Türk Tarihi Yazılıyor. Medeniyet Bölümünü Yazacak Heyet Toplandı”, 18.10.1932.

³³ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978, s. 98

olmayan kişiler girmiştir. Ahmet Refik, diğer görevi olan Tarih Encümeni Başkanlığı'ndan ise, Türk Tarih Cemiyeti'nin kurulmasıyla ayrılmıştır.

Bu görevlerinden azline bir türlü tahammül edemeyen Ahmet Refik hayatının son yıllarını Büyükkada'da gerçek bir sefaletle boğuşarak geçirmiştir.

Ölümüne değin resmi bir görev almayan Ahmet Refik; muhtelif yazı gelirleri ve yüzbaşı mütekkait aylığı ile geçinememiş hatta bu sebeple kütüphanesini ve tablolarını dahi satmak zorunda kalmıştır.³⁴

Bu yıllarda M. Kemal Atatürk de bazı zamanlar Büyükkada'daki Yat Kulübü'nün misafiri oluyordu. İşte Atatürk'ün Büyükkada'ya bu gelişlerinde Ahmet Refik'le de görüştüğü ve müverrihle Türk tarihi üzerine çeşitli sohbetler yaptığı bilinmektedir. Hatta bu sohbetlerden bir tanesi çeşitli dedikodulara da sebep olmuştur.³⁵

Nihayet bir güz soğuşuna karşı zayıf vücudunu koruyacak örtü bulamayıp zatürreeye yakalanan ve bir yudum ilaç parası dahi tedarik edemeyen müverrih, üstelik satlıcana da tutulmuş ve adı duyulmamış, hiç tanınmamış adam kimsesizliği içinde ölüp gitmiştir.

1937 Ekiminin 11'inde bir Pazartesi günü; uzun bir hastalığın ardından Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde ölen; çok sevdiği ve son günlerini geçirdiği Büyükkada'daki Tepeköyü mezarlığına defnedilen tarihçinin cenazesinde de yalnızlık ve unutulmuşluk hâkimdir. Birkaç liseli öğrencinin ve öğretmenin yanı sıra beş on yazarın eşliğinde defnedilen müverrihin cenazesine üniversiteden hiç kimse gelmemiştir.

A. Refik hayat tarzı itibariyle de zaman zaman bazı tartışmalara konu olmuştur. Kimi yazarlar kendisini etrafındaki bohem hayat yaşayan arkadaşlarına uymak ve yaşantısında tutarsız olmakla itham ederken; yine diğer bir yazar ise A. Refik'i ve yaşantısını şöyle hulasa etmektedir:

“Balkan Harbi'nden sonra ümitleri yıkıldığı için kuşağının bütün sanatkarları gibi, genel anlamıyla tam bir epikürizme vererek, hakikatte bir “nâle” devrinden başka bir şey olmayan Lâle Devri'nin tasasız, çapkın ve müstehzi şiirini sevmiş; fikir adamı olmaktan ziyade gönül adamı ve kalem adamı olmaktan ziyade ehl-i dil, kahkaha ile gözyaşı arasında kararını bulamamış ve bütün ömrü birinden ötekine atlamakla geçmiş; şiire

³⁴ N. Sakaoğlu, “A.Refik Altınay”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.I. İstanbul 1993, s. 219.

³⁵ N.A.Banoğlu, *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*, İstanbul 1978, s. 505 – 506.

tarihten fazla istidatlı, fakat tarihe şiirden fazla emek vermiş, ikisinin de aşkını duymuş”³⁶ bir yazar..!

Bunun dışında yazar Bektaşîliğe intisap etmiş, birçok şarkı ve nefesler yazmış olup, şarkı güfteleri birçok bestekâr tarafından bestelenmiştir. Bektaşî geleneğinin izlerini taşıyan nefeslerinde adını, usule uyarak gizlemiştir.³⁷

³⁶ P.Safa, “Hadiseler Arasında. Ahmet Refik”, **Cumhuriyet**. 12.10.1937.

³⁷ B.N.Dedebaba, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik*. Ardıç Yayınları, İstanbul 1999, s. 46–47

1.3.Konuları ve Üslubu

Ahmet Refik'in yazılarının konuları ve üslubuna girmeden evvel öncelikle yazı hayatının nasıl başlayıp ne şekilde devam ettiği konusuna şöyle kısaca da olsa bir göz gezdirmek yararlı olacaktır.

Müverrihin yazı hayatına Mekteb-i Harbiye'den çıkar çıkmaz başladığı yönünde genel bir kabul varsa da; bu kabulün oluşmasında Mükrimin Halil Yınaç'ın müverrihin hayatıyla ilgili makalesi¹ etkilidir, kendisinin daha Mekteb-i Harbiye'de öğrenciyken yazı yazmaya başladığına dair bilgilerler de bulunmaktadır.² Bu görüşte olan M. Süleyman Çapanoğlu Ahmet Refik'in hem ilk yazıları hem de ilk eserleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Ahmet Refik bazı yazarların ve ansiklopedilerin yazdıkları gibi muharrirliğe Balkan Savaşı'ndan sonra başlamadı. O daha Harbiye Mektebi'nde talebe iken Haftalık Malumat dergisinde yazıları yayımlanmıştır. Bunların bazıları çeviri, bazıları da teliftir. İşte bir kaçının adı: Kelebek, Refet, Nağmat, İdare-i Harbe Dair Kavaid-i Esasiye.

Bu yazılar, mektebin ikinci nazırı Rıza Paşa'nın ilgisini çektiğinden Ahmet Refik'e bundan sonra dergilere yazı yazmamasını söyleyerek, yasakladı ise de genç Harbiyeli yazı yazmaktan vaz geçmemiştir. Fakat bu sefer kendi ismiyle değil “Refik Ali” takma adı ile yazılarına devam etmiştir.

Ahmet Refik'in ilk kitaplarının sayısı yirmiyi geçer. Bunların arasında tarihe ait iki kitabı vardır: Osmanlı Kumandanları ve Gazavât-ı Celile-i Peygamberi...

Onun tarihe ilk merakı Charles Seignobos'un ünlü Medeniyet Tarihi'ni okuduktan sonra başlamıştır. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra bu kitabı dilimize çevirdi.

Bundan sonra Paris'e gitti (1912). Ernest Laviss'le, Seignobos'la tanıştı. Paris Hazine-i Evrakını gezdi. Bizim evrak hazinemize dair onlarla görüştü. İstanbul'a döndükten sonra burada tetkiklere başladı ki Osmanlı Hazine-i Evrakı'nı sistemli bir çalışmayla tarih metotlarına göre ilk defa gözden geçiren odur. Bu sebeple bazı yazarlara

¹ M.H. Yınaç, “Müverrih Ahmet Refik Bey”,**Milli Mecmua**. S.39, 15.06.1341[1925], s.235–237.

² M.S. Çapanoğlu, “Ölümünün 16.Yılı Dönümünde Ahmet Refik”, **Resimli 20.Asır Haftalık Mecmuası**. S.64, 1953.

göre; “Ahmet Refik bizde modern tarihçiliğin babasıdır. Tarihi seven ve başkalarına da sevdiren adamdır.”³

Yukarda da bahsedildiği gibi bugün mevcudu bulunmayan ilk eserlerinin konusunu, ilk İslam kahramanları ve dini muharebeler oluşturuyordu.⁴

Yine Ahmet Refik’in ilk yazıları ve bunların muhtevası konusunda kendisi gibi tarihçi olan diğer bir görüş sahibi de konuyla ilgili en önemli çalışmalardan biri olan yazısında şunları ifade etmektedir:

“Refik Bey, Sultan Abdülhamit devrinde doğdu, yaşadı. İlk çalışmalarını askeri eserlere ayırdı. Temmuz İnkılâbı’na kadar otuz şu kadar askeri eseri, Osmanlı Zaferlerini, çeşitli zafernâmeleri intişar etti.

Sultan V. Mehmet Reşat devrinde tek başına bütün bir tarih kütüphanesi yazmaya koyuldu. Berlin’de, Paris’te, Londra’da daima bir heyetin yardımıyla çıkan bir umumi tarihi üstün bir himmet ve sabırla cilt cilt bizzat yazdı.”⁵

Ahmet Refik II. Meşrutiyet’in ilanına kadar (1908) İrtika, Malumat, Hazine-i Fünun ve Mecmua-i Ebuuzziya gibi dergilerde makaleler; Tercüman-ı Hakikat gazetesinde ise başyazılar yazmıştır.⁶ Meşrutiyet’in ilanından sonra ise İkdam, Peyam ve Millet gibi gazetelerde yazılar yazacaktır ki kendisine müverrih unvanının verilmesinde ve bu konuda şöhret kazanmasında söz konusu İkdam gazetesinde günlük olarak tefrika ettiği yazıları oldukça etkili olacaktır.⁷

Müverrihin asıl tarihi mesaisi ve neşriyatı, Meşrutiyet sonrasına tekabül eder. 1909’da devrin hükümeti tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nce yayımlanan Mecmua-i Askeri’nin yönetimine getirilmiş ve bu dergide Osmanlı savaşları ve askerliğine dair birçok yazı yazmıştır.⁸

Bu sıralarda altı ciltten müteşekkil “Büyük Tarihi Umumi” yi neşretti (İst.1328). Daha önce İkdam’da tefrika ettiği “Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı” adlı seri yazılarını kitaplaştıran müverrih, öbür taraftan “Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuası”nda

³ A.g.e. S.64.

⁴ Osmanlı Kumandanları ve Gazavat-ı Celile-i Peygamberi vb. kitaplar.

⁵ M.H. Bayrı, “Müverrih Ahmet Refik”, **Yeni Türk**. S.59,60. 1937, s.1186 vd.

⁶ N. Sakaoğlu, “A.Refik Altınay”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedi**. C.I.İstanbul 1993, s.218.

⁷ A.g.e. s.219.

⁸ Mükrimin Halil, “Müverrih Ahmet Refik Bey”, **Milli Mecmua**: S.39, 15.06.1341[1925], s.235–237.

da ilmi makaleler neşrine devam ederken diğer ilmi çalışmalarını da Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası ve Türkiyat Mecmuası'nda yayımlamıştır.

1914'te Arpa Saman Memuru olarak sürüldüğü Anadolu'dan döner dönmez başladığı Hazine-i Evrak'taki çalışmaları sırasında eski İstanbul yaşantısına dair yüzlerce belge derledi ki⁹ bu belgeleri daha sonra kitap halinde de yayımlayacak ve böylece sanat tarihi açısından da oldukça kıymetli olan İstanbul hayatına dair "Asr-ı Hicriler" ortaya çıkacaktır.

Yazar, İttihat ve Terakki'nin neşriyatından olan ve cemiyetin resmi sözcülüğünü üstlenen Yeni Mecmua ve Anadolu Mecmuası'nda da makaleler neşretmiştir. 1917'de yayımlanmaya başlayan söz konusu Yeni Mecmua'da; Köprülüzade Fuad, Ziya Gökalp ve Necmeddin Sadık Beylerle birlikte çalışmıştır.¹⁰

Ahmet Refik sayısı 150'yi bulan kitaplarının çoğunu, bu tarihlerden bilhassa Üniversite Reformu'na kadar geçen süre içinde verecektir ki, bu eserlerinin çok büyük bir kısmı da zaten muhtelif dergi ve gazetelerde yayınladığı yazı, makale ve arşiv belgelerinin sonradan kitap haline getirilmesinden ibarettir.

Bu genel izahattan sonra artık, müverrihin yukarda kısaca bahsedilen muhtelif yazı ve eserlerinin konuları ve bunların genel üslubuna bakılabilir.

Ahmet Refik'in yazılarında işlediği konular, epey geniş bir yelpaze çiziyor olsa bile yine de çoğunluk olarak müverrihin Osmanlı tarihine müteallik konular üzerinde muhtelif yazılar kaleme aldığını söylemek mümkündür.

Yukarıda da bahsedildiği üzere henüz öğrenciyken başladığı yazı hayatının ilk konularını daha çok dini kıssalara ayıran Ahmet Refik, bilhassa Mekteb-i Harbiye öğretmenliğinden itibaren tarihi konulara ağırlık vermiş ve bu dönemde çeşitli gazete ve mecmualarda Osmanlı tarihinin siyasi, askeri, kültürel, sosyal, ekonomik, dini ve sanatsal yönüyle ilgili sayısı yüzleri aşan makale ve yazı neşretmiştir.

II. Meşrutiyet'i izleyen günlerde dönemin havasına uygun, kendisine asıl ününü temin eden popüler tarih yazıları olarak kabul edilen ve İkdam'da tefrikalar halinde

⁹ N. Sakaoğlu, "A.Refik Altınay", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.I. İstanbul 1993, s.219.

¹⁰ Mükrimin Halil, "Müverrih Ahmet Refik Bey". **Milli Mecmua**. S.39, 15.06.1341[1925], s.235-237.

neşrettiği “Samur Devri”, “Köprülüler”, “Lâle Devri” vb. konulu yazılar bunlar arasında sayılabilir.

Ahmet Refik velut bir yazar olarak her halükârda bir şeyler ortaya koymaktan geri durmamış ve sürgün ya da vazifeli olarak gittiği Anadolu’dan hiçbir zaman eli boş dönmemiştir.

Arpa Saman Memuru olarak gittiğinde; hem kendi hemşerisi olduğu hem de büyük bir ihtimalle kendisi de Lâle Devri’nin genel psikolojisine sahip olduğu için olsa gerek, Lâle Devri’nin ünlü Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Nevşehir ve muhitindeki izlerinin peşine takılmış ve yörenin bilhassa bu dönemden kalma mimari eserleri üzerine mühim araştırmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalarını daha sonra neşrettiği “Lale Devri” adlı kitabında kullanmıştır.

Eskişehir Askeri Sevk Komisyonu Başkanlığı vazifesiyle Anadolu’ya gittiğinde ise bu sefer de görev yaptığı yörenin tarihi misyonu gereği Ahmet Refik’e düşen, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun izlerini çevrede aramaktır ki o da zaten bunu fazlasıyla gerçekleştirmiş ve bu araştırmalarını ilk Osmanlı sultanlarıyla ilgili yazılarında kullanmıştır¹¹.

Ermeni mezalimi için gittiği Doğu Anadolu gezisinden ise “Kafkas Yollarında” ve “İki Komite; İki Kıtal” adlı kitapları için gerekli malzemeyi toplamış olarak dönmüştür.

Hazine-i Evrak çalışmaları Ahmet Refik’in daha bilimsel eserler vermesine sebep olmuş ve müverrih buradan derlediği belgeleri birçok eserinde; bilhassa eski İstanbul hayatıyla ilgili eserlerinde kullanmıştır.

Yukarda da değinildiği gibi yazar sadece Osmanlı tarihine dair değil, bunun dışındaki konulara da zaman zaman yazılarında yer vermiştir. Mesela müverrihin Bizans tarihine dair siyasi, sosyal vb. muhtevalı yazıları yanında bilhassa İstanbul’daki muhtelif Bizans eserlerine dair de onlarca makalesi mevcuttur.

Ahmet Refik konularını da aslında çoğu zaman gelişigüzel seçmeyip aktüel olaylara tarihten emsaller bulmak suretiyle belirlemiştir. Konuyu aktüaliteye uydurabilme kabiliyeti, müverrihin; tarihe sığınarak, açıkça tenkit edemediği olay ya da kişileri tenkit etmesine de fırsat vermiştir. Mesela Damat Ferit Olayı gündemdeyse Ahmet Refik’in

¹¹ A.g.e. s.235–237.

yeni yazısı büyük ihtimalle şu başlıkla okuyucu karşısına çıkacaktır: “Osmanlı Devletinde Damatlar!”¹²

Ahmet Refik Cumhuriyet’le başlayan “Yeni Tarih Telakkisi”ne adapte olamamıştır. Zaten bu sebeple dönemin tarih çalışmalarında aktif olarak yer almamıştır.. Hatta kendisini, yeni tarih anlayışı yüzünden eskiyi temsil etmesi hasebiyle dönemin “günah keçisi” olarak görenler de vardır.¹³

Gerçekten de Ahmet Refik Cumhuriyetin ilanından sonra ve Ankara’nın başkent ilan edilmesinin üzerinden dört yıl geçmiş olmasına rağmen, bir derginin 23 Nisan Egemenlik Bayramının Ankara özel sayısında “Ankara’da Osmanlı Türkler”¹⁴ başlıklı bir yazı yazacak kadar dönemin tarih anlayışına uzaktı. Hele ki Orta Asya, Güneş Dil Teorisi gibi akımlar onun çalışmalarına tamamen tersti. Fakat açık ya da kapalı, kendisinden bu konularda yazı yazmasını isteyenler de çıkmıştır ki, Büyükkada’daki meşhur buluşmalarından birisinde Mustafa Kemal de kendisine “Yeni bir devlet kurulduğunu ve yeni bir tarih anlayışı yerleştirmeye çalıştıklarını” söyleyerek, destek olmasa bile bu hareketin karşısında yer almamasını söyleyecektir.¹⁵

Herhalde bu sebepten olacak ki, Ahmet Refik az da olsa bu konulara da değinen yazılar neşretmiştir.¹⁶ Fakat yine de bu mevzudaki yazıları süreklilik arz etmemiş ve müverrihin yazıları alışıldık mecrada akıp gitmiştir. Bunun da ceremesini yazar adeta unutulmuş olarak çekmiştir. Bu duruma engel olmak amacıyla M. Fuat Köprülü Ankara’da müverrih adına çeşitli girişimlerde bulunmuşsa da bu girişim bile yeni sistemle tarihçi arasındaki soğukluğu gidermekte başarılı olamayacaktır.¹⁷

Bu çalışmanın asıl araştırma sahası Ahmet Refik’in bilhassa sanat tarihi ciheti olduğu için müverrihin bu alana dair yaptığı çalışmaların mevzuları üzerinde biraz daha teferruatlı durmak mecburiyeti kaçınılmazdır.

¹² F. R. Atay, “Ahmet Refik”, **Yedigün**. S.Ek.1937, s.241.

¹³ Fatih M. Dervişoğlu, “Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi ‘Müverrih’; Ahmet Refik Altınay”, **Türkiye Günlüğü**. S.76-Bahar 2004, s.94–104.

¹⁴ **Hayat Mecmuası**. C 1. s. 21 (Ankara özel sayısı), 23.04.1927, s.120.

¹⁵ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978, s.120,121.

¹⁶ **Cumhuriyet**: “Sümerlerin Kurduğu Medeniyet ve Tesirleri”. 14.11.1935.

¹⁷ M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam:A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978, s.120.

Tespit edilebildiği kadarıyla Ahmet Refik'in sanat tarihiyle ilgili ilk yazısı, Servet-i Fünun'da yayımlanan "Sultan Mehmed-i Sani ve Ressam Bellini" başlıklı yazıdır ki, makalenin yayım tarihi 1907'dir.

Bundan sonra müverrih sanat tarihine müteallik pek çok konuyu; hayatının her döneminde olmak üzere, yazılarında işleyecektir. Tarihçi bu yazıların bir kısmını Darülfünun Edebiyat Fakültesi, TOEM, Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası vb. gibi dönemin muhtelif dergilerinde yayımlarken yazarın geriye kalan asıl büyük çoğunluktaki sanat tarihi yazıları ise dönemin birçok gazetesinde yayımlanmıştır.¹⁸

Yazıların konuları genel olarak Osmanlı ve Bizans dönemi dini ve sivil mimari eserlerine ayrılmıştır. Fakat yazar, çoğunluk olarak mimariye değinse de; sadece mimari eserler konusunu yazılarında işlemiş değildir. Muhtelif ressam hayatlarından İznik çinilerinin çeşitli hususiyetlerine kadar pek çok yazısı bulunmaktadır. Bunun yanında sanat tarihi alanında da Cumhuriyet devrinin tarih anlayışına denk düşecek şekilde birkaç makaleye imza atmıştır.¹⁹

Ahmet Refik Topkapı Sarayı'ndaki pek çok eser üzerine de yazılar neşretmiştir. Bu yazıların bir kısmı bu gün de halen ayakta olan eserlere dairken, diğer bir kısmı ise zamanla bir şekilde ortadan kalkmış yapıtlar üzerinedir.²⁰

Mimari dışında yazdığı bir kısım yazılar ise; şehnamecilik, giyim-kuşam, çinicilik vb. gibi konulara ilişkindir.

Müverrihin Bizans dönemine ait yazıları da, gerek İstanbul ve gerekse adalardaki Bizans mimarisine ait çeşitli dini ve sivil eserlere ve bazen de bunlar etrafında oluşmuş söylencelere dairdir.²¹

Ahmet Refik bilindiği gibi tarihi şahsiyetler üzerine de hayli kalem oynatmıştır ki kendisinde bu tarihi biyografi yazma itiyadını Fransız Bizantisti Charles Diehl'in

¹⁸ Yazar bilhassa Üniversite reformuyla maddi sıkıntıya düştüğü 1933'ten itibaren Akşam ve Cumhuriyet gibi devrin gazetelerinde pek çok sanat tarihi konulu yazı yazmıştır.

¹⁹ Bergama, Ayasluğ ve Ege hafriyatının ortaya çıkardığı hakikatler vb. konulu yazıları mevcuttur.

²⁰ Mesela "Tarihsel İzlere Göre Topkapı'daki Köşkler Hangileridir?" başlıklı Cumhuriyet'te yayımlanan dizi yazı.

²¹ Mesela bkz. "Binbirdirek ve Leylek Tılsımı" «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul» **Akşam**. 31.08.1936.

“Figures Byzantines” adlı eseri kazandırmıştır.²² Dolayısıyla Ahmet Refik geniş yazı sahasına Batı tarihçiliği ve tarihçileri konusunu da ekleyerek, Fransız ve Alman tarihçilerini tanıtmaya yönelik risaleler ve tercümelemler de neşretmiştir.²³

Peki, bütün bu konulara dair yazıları olan müverrihin; yazılarında takip ettiği üslubu, ortaya koyduğu çalışmalarında başvurduğu yöntemi nasıldı? İşte şimdi de bu soruların cevabı verilmeye çalışılacaktır.

Ahmet Refik kitaplarında ve yazılarında tarihi sevdirci bir üslup benimsemiştir. Bu sebeple kendisini çoğu araştırmacı, Türkiye’de popüler tarihçiliğin kurucusu olarak kabul eder.²⁴

Devrinin birçok yazarı gibi o da bellek gücü, kitap bilgisi, halk kültürü ve anı zenginliğine sahip renkli bir şahsiyettir ve bunu da yazılarına tamamıyla aksettirmiştir. Zaten Ahmet Refik’i evvela İstanbul okuyucusuna sonra da tüm Türkiye’ye tanıtan ve sevdiren; konuları seçişi, konuya yaklaşımı ve üslubudur.

Resmi belgeleri tam bir yetkinlikle yorumlayıp; onları, halkın muhayyilesine indirerek kullanmış; İstanbul’un ve taşranın; Osmanlı yönetimine bakışını, olayları değerlendirişini ve ahlak anlayışını da eserlerine yansıtmıştır. Devlet elinden çıktığı için biraz kuru ve halkın anlayışına göre soğuk belgelerin yanında, tarihin en kanlı ve korkunç olaylarını dahi ustaca bir maharetle yumuşak bir anlatı tekniğine dönüştürerek anlatmayı başardığı için kendisine ilk halk tarihçisi²⁵ diyenler de vardır. Tabii bu özelliğinden dolayı, devrinin bazı yazarları kendisini eleştirmemiş de değillerdir.²⁶

Tarihçinin okullar için yazdığı bir kitapla ilgili olarak da bir yazar şunları ifade ediyor: “Bu küçük Osmanlı tarihinin yazılışı da şekli kadar yeni ve bize yakındı. Pembe kâğıtlı, Babıâli deyimli tarih kitabından beyaz kâğıtlı, karton ciltli, resimli ve haritalı

²² Fatih M. Dervişoğlu, “Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi ‘Müverrih’; Ahmet Refik Altınay”, **Türkiye Günlüğü**. S.76-Bahar 2004, s.102.

²³ Ahmet Refik, *Fransız Müverrihleri*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932; *Alman Müverrihleri*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1932; *Tarih ve Müverrihler*. Çeviren: Ahmet Refik, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.

²⁴ N. Sakaoğlu, “A.Refik Altınay”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.I.İstanbul 1993, s.219.

²⁵ P.Safa, “Hadiseler Arasında. Ahmet Refik.”, **Cumhuriyet**. 12.10.1937.

²⁶ N. Sakaoğlu, “A.Refik Altınay”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi** C.I.İstanbul 1993, s.219.

tarihe bizim kuşağımız bu kitapla erişti. Murat Beyi tanımadığımız için mintanlı ve İstanbullu tarihten, sert yakalı ve kravatlı tarihe geçişimiz böyle olmuştur.”²⁷

Daha önce de belirtildiği üzere Ahmet Refik tarihe müteallik yazdıklarında olduğu gibi sanat tarihine dair kaleme aldığı yazılarında da tam anlamıyla modern bir tarih metodu takip ediyor değildir. Zaten bu sebeple kendisini, bilim adamı vasfı ön plana çıkmış bir tarihçi olarak görmeyenler vardır. Aynı zümre, Ahmet Refik’in eserlerinin de bu modern araştırma tekniklerinden uzak olduğunu, eserlerinin pek çoğunun Peçevi ve Naima gibi klasik Osmanlı müverrihlerinin bir çevirisinden ibaret olduğunu söylemişlerdir.²⁸Hatta bazı eserlerini uzun uzadıya bir araştırmaya tabi tutmaksızın alelacele kaleme aldığını ve bu sebeple de eserlerinin en basit tarih hatalarını bile haiz olduğunu ifade edenler de mevcuttur.²⁹Tabii ki Ahmet Refik’in bu tarz eserleri yok değildir; fakat bu türden eserleri, yazarın daha çok geçim derdiyle gazete ve dergilere yazı yetiştirme telaşı içinde ve halkın anlaması açısından da romanımsı bir tarzda yazdığı yazılardır. Bunlarda bile yazar tarihi gerçeklere sadık kalmaya özen göstermiş ve yazılarını sade bir dil ve akıcı bir üslupla kaleme almıştır.

İşte; Ahmet Refik’in maddi zaruretler münasebetiyle tefrikalar halinde dönemin gazete ve dergilerinde yazdığı yazılar bir taraftan kendisini “halkın tarihçisi” yaparken öbür taraftan ister istemez bu vasfı yüzünden tarih yazıcılığımızdaki asıl rolü gölgelenecek ve böylece müverrihin tarihi kıymeti haiz birçok vesika, vakayiname ve kaynağı ilk defa gözler önüne serdiği gerçeği gözlerden kaçacaktır.³⁰

Kimileri ise³¹ Ahmet Refik’i geleneksel Osmanlı tarihçiliğinden milli tarih yazıcılığına geçiş sürecinin öncüsü olarak görürken, ölümünü müteakip gazete ve dergilerde hakkında yazılar kaleme alan pek çok kalem sahibi de, müverrihin bu

²⁷ H.A.Yücel, “Pazartesi Konuşmaları. Ahmet Refik”, **Akşam**. 18.10.1937.

²⁸ **A.g.m.** 18.10.1937

²⁹ **A.g.m.** 18.10.1937

³⁰ Fatih M. Dervişoğlu, “Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi ‘Müverrih’; Ahmet Refik Altınay”, **Türkiye Günlüğü** S.76-Bahar, 2004, s.98.

³¹ Zafer Toprak, *Türkiye’de Çağdaş Tarihçilik (1908 – 1970)*, Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişimi Sempozyumu, Der. Sevil Atauz, 1986, s. 431

çalışmalarının tarih ve milliyet şuurunun ülkemizde kuvvetlenmesine çok büyük katkılarda bulunduğunu ifade etmişlerdir.³²

Özetle söylemek gerekirse; Ahmet Refik arşivden derlediği malzemeleri geniş ve derinlemesine incelemekten uzak olmasına rağmen, Osmanlı hayatına içten bağlılığı, sanatçı mizacı ve dile hâkimiyeti sayesinde vakanüvis üslubuna sahip tarih yazıcılığına yeni bir renk ve heyecan katmıştır.³³

³² Bu yazıların bir arada toplu halde basılmış hali için bkz. R.E Koçu, *Ahmet Refik: Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, Suhulet Kitabevi, İstanbul 1938 ve M.Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978.

³³ Fatih M. Dervişoğlu, “Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi ‘Müverrih’; Ahmet Refik Altınay”, **Türkiye Günlüğü**. S.76-Bahar 2004, s.104.

1.4. Kaynak ve Araştırmalar

Son dönem Osmanlı müverrihlerinden kabul edilen Ahmet Refik'in hususi hayatına dair; iki kitap ve birkaç makale dışında, ciddi bir bilimsel araştırma nerdeyse yok gibidir. Bilhassa kronolojik hayatına dair bilgiler, bu eserlerin nerdeyse tamamında birbirinin adeta tekrarıdır ki bu bilgilerin de büyük çoğunluğu 1925 gibi çok erken sayılabilecek bir dönemde M. Halil Yınanç'ın Ahmet Refik'in hayatına dair Milli Mecmua'da yazdığı makaleye¹ dayanır. Zaten bu konuda yapılmış derli toplu ilk çalışma söz konusu bu makaledir ve haliyle çok geniş tutulamamıştır.

Mükrimin Halil Yınanç çalışmasında, müverrihin hayatının muhtelif seyirlerinden kronolojik olarak bahsediyor. Fakat makale 1925 yılında yayınlandığından yazı, Ahmet Refik'in Cumhuriyet devri yaşantısına dair bilgileri içermemektedir.

Makale, henüz tarihçi hayattayken kaleme alınmış olduğu için ayrıca kayda değerdir. Zira bilhassa Ahmet Refik'in hayatına dair bilgilerin kendisi tarafından doğrulanması ve varsa yanlışlıkların düzeltilmesi ihtimali bu makaleyi bizim için önemli kılar.

Söz konusu çalışmada müverrihin aynı zamanda yazı hayatının izleri de sürülmekte olup yazı hayatının nerede, nasıl başladığını ve nasıl devam ettiğini de makaleden yola çıkarak görmek mümkündür.

Mükrimin Halil Yınanç kendisi de bir tarihçi olmasına rağmen makalesinde müverrihin tarihi mesaisinin ilmi keyfiyeti üzerinde pek durmamış ve yazarın o tarihe kadarki eserlerini herhangi bir şekilde değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Dolayısıyla burada bizi asıl ilgilendiren müverrihin sanat tarihine dair çalışmalarına dolaylı ya da dolaysız bir atıf söz konusu değildir.

Bu makaleden sonra A. Refik'in hayatına dair kaleme alınan diğer bir eser; Darülfünun'dan talebesi olup aynı zamanda yardımcılığını da yapan ve Üniversite Reformu'nda birlikte üniversite dışında kaldıkları R. Ekrem Koçu'nun yapıtıdır² ki; eser, aynı zamanda bu alanda yapılmış ilk geniş boyutlu çalışma özelliği de taşır.

¹ Mükrimin Halil, "Müverrih Ahmet Refik", **Milli Mecmua**. S.39,15.06.1341 [1925], s.235 – 237.

² R.E Koçu, *Ahmet Refik: Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, Suhulet Kitabevi, İstanbul 1938.

Adı geçen çalışmasında Koçu, hocasının hayatına dair bilgiler veriyor olmasına rağmen bu bilgiler çok da bilinenlerin ötesinde olmayıp M. Halil'in makalesindeki bilgilerin neredeyse tekrarıdır ki zaten kendisi de bu durumu ilgili bölümde dipnot düşerek belirtmektedir.³ Eser, yazarın kitabın başlığında da belirttiği gibi telif eser olmaktan ziyade derleme şeklinde bir çalışmadır.⁴

Bu bağlamda kitabı bizim için önemli kılan A. Refik'in hayatına dair anlattıklarından ziyade müverrihin kitaplarının tamamına yakın listesini, ölümünden sonra müverrih hakkında matbuatta çıkmış muhtelif yazılardan örnekleri ve kitaplarından yapılmış bazı özetleri içeriyor oluşudur.

A. Refik hakkında yapılmış en kapsamlı tek çalışma diyebileceğimiz eser ise Muzaffer Gökman'a ait olup " Tarihi Sevdiren Adam" ismiyle çıkmıştır.⁵

M. Gökman kendisinden önce bu konudaki ilk kitaba imza atan ve bizim de yukarıda bahsettiğimiz Reşat Ekrem Koçu'nun çalışmasına yöntem açısından benzer bir eser ortaya koymuştur. Dolayısıyla müverrih hakkında yapılan bu çalışma da bir derlemedir. Yazar, bu derlemeyi oluştururken mesleği olan kütüphaneciliğin tüm imkânlarından yararlanarak A.Refik'e dair en hacimli eseri oluşturmuştur.

Bu eser de önceki gibi tam anlamıyla bilimsel bir monografi özeliği taşımaktan uzak olmasına rağmen; A.Refik'in bütün kitap, makale ve gazete yazılarını hem de yayımlandıkları yerler, yayımlayan yayınevleri ve bilhassa tüm makale ve gazete yazılarının kısa özetlerini bir arada buldurması yönüyle, çok büyük bir öneme sahiptir.

Muzaffer Gökman eserine öncelikle "Birkaç Söz" başlığı altında tarihçilik ve arşivcilik konularından bahsederek başlıyor ve sözü Ahmet Refik'e ve onun tarihçiliğine getirerek tamamlıyor.

Kitabın birinci bölümü Ahmet Refik'in hayatına ayrılan bölümdür ki bu kısım, doğrudan yazarın kendi çalışması olmayıp müverrihin ölümünden önce ve sonra muhtelif dergi ve gazetelerde hakkında çıkmış yazıların derlenmesinden oluşmaktadır.

³ Yazar bunu, çalışmasının hemen başındaki müverrihin hayatıyla ilgili kısımda "Bu kısmın kaynağı, Milli Mecmua'da Mükrimin Halil'in bir makalesidir." şeklinde dipnotla belirtmiştir.

⁴ Söz konusu eserin kapağında yazarın ismi "Yazan" şeklinde değil de gayet yerinde olarak "Tertip eden" şeklinde geçmektedir.

⁵ M. Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A. R. ALTINAY*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978.

Derleme oluşturulurken M. Gökman tarafından alfabetik ya da kronolojik bir sıralama takip edilmemiştir.

Yazar; Ahmet Refik’in ölümünün akabinde matbuatta çıkmış yazıların çoğunun tamamını kitabına koymuş, bazen de yazıların hem yazarları hem de muhtevası hakkında kendi düşünce ve görüşlerine yer vermiştir. Aynı zamanda kitabında yer alan yazılarda adları geçen bazı kişiler hakkında da dipnotlar şeklinde kısa bilgilere rastlamak mümkündür.

Çalışmasının bundan sonraki bölümünü yazar, Ahmet Refik’in tüm gazete ve dergilerdeki yazılarına; bunları künyeleri ve kısa özetleriyle birlikte alfabetik bir sıralamaya tabi tutarak, ayırmıştır ki eserin en uzun kısmını bu bölüm oluşturmaktadır.

3.bölüm de ise yazar; Ahmet Refik’in hayatında çok fazla yer tutmasa da⁶ “Taşlama, Eleştirme, Sataşma ve Tartışmaları” başlığıyla bu konulara dair müverrih hakkında yapılmış eleştirilere ve müverrihin bunlara verdiği cevaplara yer vermiştir. Bunu yaparken de sadece bibliyografik bir döküm sunmayıp bu yazıların bibliyografik künyelerinin hemen yanlarına kısaca yazının mahiyetini bildirir bir özet de eklemiştir fakat yorum, değerlendirme vs. anlamında başka herhangi bir katkıda bulunmamıştır.

Bundan sonraki bölümü yazar “Şiirleri” başlığıyla Ahmet Refik’in şiirlerine ayırmıştır.⁷ İlerleyen bölümlerde ise; Ahmet Refik’in henüz hayattayken ve ölümünün ardından kitabın basıldığı tarih olan 1970’e kadar geçen zaman zarfında hakkında çıkan yazıları yine bibliyografik bir döküm şeklinde ve kronolojik bir seyir takip ederek verirken yukarda bahsettiğimiz şekle burada da başvurmuş ve bu yazıların da kısaca mahiyetlerini bildirir şekilde özetlerine yer vermiştir.

⁶ Gerçekten de Ahmet Refik’in tarihçiliği pek çok tenkit almış olmasına rağmen, hakkında herhangi bir şekilde yazı kaleme alanların hemen hepsinin de ifade ettiği gibi kendisi bir İstanbul Beyefendisi tavrı içinde kimseyle büyük kırgınlıkları olmayan dolayısıyla matbuat hayatında bu tür tartışmalara pek girmeyen bir kişiliktir. Sadece Ressam Çallı İbrahim’le kırgınlıkları meşhurdur olup, bunun da gerçek bir kırgınlıktan ziyade dosta gönül koyma tarafı ağır basmaktadır.

⁷ Ahmet Refik’in tarihçiliği, gazeteciliği ve hocalığı yanında bir de şairliği vardır ki şiirlerini “Gönül” başlığıyla kitap halinde 1932’de yayımlamıştır. Bunun dışında daha önce de belirttiği gibi bilhassa Bektaşî nefesleri şeklinde yazdığı ve birçoğu muhtelif bestekârlar tarafından bestelenen şiirleri ise; devrin anlayışı icabı kendisi tarafından gizli tutulmuştur. Bu konuda bkz. Bedri Noyan Dedebaba, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik*, Ardıç Yayınları, İstanbul 1999, s.45-47

Bundan sonra ise Ahmet Refik'in eserlerini bibliyografik olarak verirken bunları kendi aralarında; "Tarih ve Tarihle ilgili Kitapları", "Okul Kitapları", "Albüm, şiir, çeviri, değişik konulu eserleri" şeklinde bir tasnife tabi tutmuştur. Burada, "Okul Kitapları" ve "Albüm, şiir, çeviri, değişik konulu eserleri" başlıklı bölümde herhangi bir özet sunmaksızın ve geliş güzel bir sıralamayla eserleri bibliyografik olarak vermiş, "Tarih ve Tarihle ilgili Kitapları" bölümündeki eserleri ise bu sefer kronolojik değil de alfabetik bir seyir izleyerek ve kitapların konu başlıklarına ve bazen de mahiyetlerine dair özetler sunarak vermiştir.

Muzaffer Gökman kitaba, son bölümde makale, kitap, konu başlığı ve yazar adı dizinine yer vermek suretiyle son vermiştir.⁸

Ahmet Refik'in hayatı ve eserlerine yönelik ansiklopedik mahiyette hazırlanmış çalışmaları hemen hemen her ansiklopedi sayfasında görmek mümkünse de bunların neredeyse tamamı, bilinenlerin ötesinde bir bilgi ihtiva etmemektedir. Fakat aralarında tabî ki hem yayımlandıkları ansiklopediler, hem de ilgili maddeyi yazanlar bakımından önemi haiz olanlar da yok değildir.

Bunlardan biri Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde A. Özcan'ın müverrih hakkında yazdığı maddedir ki;⁹ ilgili makale o zamana kadar bu konuda yazılanların bilimsel bir gözle derlenip değerlendirilmesi bakımından önemlidir.

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde ise ilgili maddeyi¹⁰ N. Sakaoğlu kaleme almıştır. Bu çalışmada yazarın hem hayatının, hem de İstanbul'a dair yazdıklarının genel bir değerlendirilişini bulmak mümkün olduğu gibi ayrıca Sakaoğlu'nun kısa yazısında müverrihin hayatıyla ilgili bilinenlerin ötesinde bilgilere de rastlamak kabildir. Bütün bu sebeplerle makale, bu alandaki boşluğun dolmasını sağlayan kayda değer bir çalışmadır.

⁸ Bu eserin 1970'teki baskısının dışında başka bir basımı olmamıştır.

⁹ A.Özcan, "Ahmet Refik Altınay", **Türk Diyanet Vakfı. İslam Ansiklopedisi**. C.II, İstanbul 1989, s.120-121.

¹⁰ N. Sakaoğlu, "A.Refik Altınay", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.I.İstanbul 1993, s.217-219.

Yukarıda sayılan ve kısaca değerlendirilen eserler dışında Ahmet Refik hakkında yapılmış en dikkat çekici çalışma ise aynı zamanda bir akademisyen¹¹ olan Fatih M. Dervişoğlu'na aittir.¹²

Dervişoğlu söz konusu makalesinde; hem müverrihin hayatını ve ilmi çalışmalarını hem de Atatürk dönemi tarihçiliğini değerlendirmektedir. Ne yazık ki yukarıda üzerinde durduğumuz eserlerde olduğu gibi bu makalede de bizi asıl ilgilendiren Ahmet Refik'in sanat tarihi çalışmalarına yönelik bir değerlendirme yoktur.

A. Refik'in ölümünün ardından gazetelerde çıkan yazılar ise neticede gazete sınırları dâhilinde birer yazı olmaları dolayısıyla tabii ki ilmi açıdan çok büyük anlamlar içermiyorlar. Fakat yine de bu yazılar en azından meslekleri gazetecilik olsa da branşları muhtelif olan bu yazarlar grubunun müverrihe nasıl baktıklarının anlaşılması açısından önemlidir.

Bahis konusu olan yazılar bilhassa A. Refik'in hususi hayatına dair bilgiler içermesi yönünden kayda değer bir önemi haizdir. Fakat tabidir ki bu bilgiler bile tam bir uyumluluk göstermekten uzak olup, tarihçinin ilmi kişiliği, hususi hayatındaki dalgalanmalar ve hatta tarihçiliği bile yer yer tartışma konusu yapılabilmektedir.

Yazar hakkında görüş bildirenlerin pek çoğunun birleştiği husus kendisinin daha çok popüler bir tarihçi¹³ olduğu kanaatidir. Eserleri üzerinde birçok eleştiri hatta dedikodu olan A. Refik; bazılarına göre bir tarihçi bile olmayıp, olsa olsa tarihi romanlaştıran bir muharrirdir¹⁴. Kimileri ise A. Refik'i "Bizde eski tarihçiliğin son, modern tarihçiliğin ilk, popüler tarihçiliğin ise en iyi temsilcisi"¹⁵ olarak kabul eder. Diğer bir görüş sahibi ise bu mevzudaki görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

¹¹ Dervişoğlu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesidir.

¹² Fatih M. Dervişoğlu, "Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi 'Müverrih'; Ahmet Refik Altınay", **Türkiye Günlüğü**. S.76-Bahar 2004, s.94-104.

¹³ N. Sakaoğlu, "A.Refik Altınay", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.I.İstanbul 1993, s.217-219

¹⁴ S.Ertem. **Kurun'un Haftalık İlavesi**. Ekim\1937.

¹⁵ A.Özcan, "Ahmet Refik Altınay", **Türk Diyanet V.İslam Ansiklopedisi**. C:II, İstanbul 1989, s.120-121.

“İmparatorluğun son ve halkın ilk tarihçisi; yaptığı işi sarayın dalkavukluğundan çıkararak; milletin müdafaası haline sokan ilk tarih yazarı; yazdığı kitapları halka okutabilmek için tarih vulgarizasyonu yapan ilk kalem sahibi; İmparatorluğun sırlarını deşmek için Evrak Hazinesine gözlerini daldıran ilk mütecessis; tarihi devirleri, buldukları edebiyat atmosferi içinde mütalaa eden ilk tarih edebiyatçısı; İmparatorluğun yıkılmasına sebep olmuş klerikal tesirlere, ulema ve softa otoritesine hücum etmiş bir tarihçi.”¹⁶

Aynı yazar, yazısının ilerleyen bölümlerinde ise A.Refik’in muhakkak ki bir müverrih olduğunu ama onda tarih malumatının yanında tarihi sevdirmek ve okutmak kaygısının da bulunduğunu ifade etmektedir.

¹⁶ P.Safa, “Hadiseler Arasında. Ahmet Refik”, **Cumhuriyet**.12.10.1937.

2.1.Sanat Tarihi Yayınları Kronolojisi

“Sultan Mehmed-i Sâni ve Ressam Bellini” (1479–1480); **Servetifünun**, S.953, 955, 956, 958,959, 27.8.1325 [1907]

“Köprülüler Devrinde İstanbul ve Edirne’de Bir Sene”, **Sabah Gazetesi**, S, 8552, 8555, (7 ve 10.2.1913)

“Lâle Devri Ressamları”; **İkdam**. S.6071, 17.1.1914.

Lâle Devri. (1130–1143). Tetebbuat-ı Tarihiye sayfaları.3, [1. 2 ve 3.Baskısı aynı sene içinde] Teshil-i Tabaat Matbaası – Muhtar Halit Kütüphanesi, İstanbul.1331[1915], , 4.Baskı: Kitaphane-i Askeri–İbrahim Hilmi İst.1331, [5.bsl.], Sanayi-i Nefise Matbaası–Hilmi Kitaphanesi, İstanbul.1932, [6.Baskı.], Hazırlayan H.Ali Diriöz «Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları » M. Eğitim Basımevi, Ankara.1973. , [7.Baskı],«Araştırma İnceleme Dizisi», Pınar Yayınları, İstanbul.1995, [8.Baskı], Hazırlayan. Dursun Gürlek, Timaş Yayınları, İstanbul.1997

“Enderun-u Hümayun’da Baş-Lala Kulesi, Baş Lalalık”, **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**. S.5, 19.11.1332[1916].

Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı. Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyatı: sayı: 6 (961–1000), [1.Baskı] Matbaa-i Orhaniye, İstanbul.1333[1917], [2.Baskı], Devlet Matbaası, İstanbul.1935 (**16.Asırda İstanbul Hayatı** adıyla), [3. Baskı], Hazırlayan: Abdullah Uysal, «Kültür Eserleri Dizisi»,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.1987, [4.Baskı], Enderun Yayınları, İstanbul.1998, [5.Baskı], Hazırlayan: Abdullah Uysal, «Kültür Eserleri Dizisi»,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

“Osmanlı Miğferleri ve Harb-ı Hâzır”, **Harp Mecmuası**. C. II, S.18, Nisan/1333 [1917]

“Bağdat Köşkü”. “Topkapı Sarayında”, **Yeni Mecmua**. S.15,18.10.1917.

“Bizde Şehnamecilik, Seyyid Lokman ve Halefleri”, **Yeni Mecmua**. S.9, 6.9.1917.

“Mimar Sinan: Hayatı ve Asâr”ı, **Yeni Mecmua**, S. 13-14, 4.10.1917

“Yeni Cami”. “Valide Camileri” ,**Yeni Mecmua**. S.10, 13.9.1917.

“Kariye Camii ve Mozaikleri”, **Yeni Mecmua**. S.17, 1.11.1917.

“İstanbul’da Ecnebi Ressamlar: Van Mour, Hilliers”, **Yeni Mecmua**. S.40, 18.4.1918.

“On Sekizinci Asırda Paris’te Türkkâri Sanat”, **Yeni Mecmua**. S.54, 25.7.1918.

“Sultan Ahmed-i Sâlis Çeşmeleri”, **Yeni Mecmua**. S. 27, 10.1.1918.

“Koca Ragıp Paşa Devrinde İstanbul”, **Yeni Mecmua**. S.50, 27.6.1918

- “Koca Mimar Kasım Ağa”, **İkdam**. S.8199, 8203, 9 ve 12.12.1919
- “Yemekler, Melbûsat ve Mefruşat”, **İkdam**. S.8334, 24.04.1920
- “Edirne’de Sultan Selim Camii”, **Dersaadet**. S. 74, 27.9.1336 [1920]
- “Kars’ta Türk Hayatı”, **İkdam**.S. 8512, 18.11.1920.
- “Revân Kasrında”, **İkdam**. S.8509, 15.11.1920
- “Türkler ve Bizans Kiliseleri”, **İkdam**.S. 8463, 28.9.1920
- “Sultan Ahmed-i Salis Devrinde Melbusat”, **İkdam**. S.9518, 24.11.1920
- “İnegöl”, **İkdam**. S.8700, 2.6.1921.
- “Karacahisar” «Tarihte Türk Merkezi», **İkdam**. S.8655, 17.4.1921.
- “Sögüt”, **İkdam**. S.8687, 20.5.1921
- “Mimar Sinan’ın Vefat Tarihi”, **İkdam**. S. 8592, 11.2.1921.
- “Bayezıt Camii’ne Dair”, **İkdam**. S.9027, 03.05.1922
- “Mimar Sinan’a Dair”, **İkdam**. S.8918, 12.1.1922
- “Onuncu Asırda İstanbul”, **İkdam**. S.9069, 16.6.1922
- “Eskişehir-Alaşehir” «Tarihi Şehirlerimiz»,**İkdam**. S.9155, 13.9.1922.
- “Alaşehir” « Kurtulan Beldelerimiz»,**Yeni Mecmua**. C.3, S.69,1.2.1923.
- “Dördüncü Murad Zamanında Musul”, **Yeni Mecmua**.C. 4, S.70, 15.2.1923.
- “Fatih Zamanında Sultan-Önü”, **İkdam**. S.9470, 31.7.1923.
- “Fatih Zamanında Teke-İli”, **İkdam**. S.9472, 2.8.1923.
- “Fatih’in Sarayı”, **İkdam**. S.9420, 9424. 8 ve 12.6.1923.
- “İkinci Murad Zamanında Edirne”, **Yeni Mecmua**.C.1,S.67, 1.1.1923.
- “Kocaeli”, **İkdam**. S.9502, 1.9.1923
- “Köprülüler Devrinde İstanbul”, **İkdam**. S.9384, 1.5.1923.

“Sultan Ahmed-i Sâlis Çeşmesi”, **İkdam**. S.9398, 15.5.1923.

“Yeşil Bursa Payıtaht İken”, **Yeni Mecmua**. (Bursa için fevkalade Nüsha),C. 9, S.75, 1.5.1923

Âlimler ve Sanatkârlar. (900—1200), « Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı.14 », Orhaniye Matbaası. Kitaphane-i Hilmi [İbrahim], İstanbul.1924, [2.Baskı], Hazırlayan. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.1980, [3.Baskı],Timaş Yayınları, İstanbul.1997. (*Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları* adıyla)

“Fatih Zamanında Kocaeli” «Hazine-i Evrak Tetkikatı»,**TOEM**. C.14, S.1(78), 1 Ocak 1340 [1924]

“Fatih Zamanında Sultan Öyüğü” «Hazine-i Evrak Tetkikatı»,**TOEM**. C.14, S.3 (80), 1.5.1340 [1924]

“Fatih Zamanında Teke-İli” «Hazine-i Evrak Tetkikatı», **TOEM**. C. 14, S.2 (79), 1.3.1340 [1924]

“Mahyalar”, **Hâkimiyet-i Milliye**. 23.04.1340[1924]

“Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir”, «Hazine-i Evrak Vesikalarına Nazaran» **TOEM**. C.14, S.3(80), 1.5.1340[1924]

“On ikinci Asırda İstanbul’da Kürkçüler ve Müzehhepler”, **Tevhid-i Efkâr**, 29.1.1925.

“On ikinci Asırda Medreseler”, **İkdam**. S.10228, 27.09.1925

“İncili Köşk” «Topkapı Sarayında», **Mili Mecmua**. C.VII, S.74, 15.11.1926.

“Bayezıt Köşkü”, **Güneş Mecmuası** C.1, S.1, 1.Ocak 1927

“Yalı Köşkü”, **Güneş Mecmuası** C.1, S.2. 15.01.1927

Mimar Sinan,«Çocuklara tarih kitapları serisi. Sayı 3. Maarif Vekâleti Yayını»,1.baskı, Devlet Matbaası, İstanbul. 1929

Hicri On ikinci Asırda İstanbul Hayatı. (1100—1200), [1.Baskı], « Türk Tarih Encümeni Külliyyatı: sayı:17 »,Devlet Matbaası, İstanbul.1930, [2.Baskı], Enderun Yayınları, İstanbul. 1998
(*On ikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı* adıyla)

“Mimar Sinan”. «Hazine-i evrak vesikalarına nazaran»,**TOEM**. (Yeni seri). C.1, S.5, Haziran 1930- Mayıs 1931

Hicri On birinci Asırda İstanbul Hayatı. (1000—1100), « Türk Tarih Encümeni Külliyyatı: sayı: 20 »,Devlet Basımevi, İstanbul.1931. , [2.Baskı], Enderun Yayınları, İstanbul. 1998 (**On Birinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı** adıyla)

Eski İstanbul. [1.Baskı];Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.1931, [2.Baskı]:Yayına Hazırlayan: Sami Önal, İletişim Yayınları İstanbul.1998, [3.Baskı]: Timaş Yayınları, İstanbul.1998. (*Eski İstanbul Manzaraları* adıyla), Timaş Yayınları, İstanbul.1998.

Mimar Sinan, Amedi Matbaası, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul. 1931

“Mimar Davud”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**. C. VIII, S.1, Mart/1932

“Sinan”, « Büyük Bir Türk Sanatkârı », **Akşam**. 31.3.1932.

“Çinicilik Nasıl Doğdu?”, **Yeni Gün**. 03.05.1932

“İznik Çinileri” «Hazine-i Evrak vesikalarına nazaran», **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**. C. VIII, S.4, Temmuz/1932.

Hicri On üçüncü Asırda İstanbul Hayatı. (1200—1255), Matbaacılık Neşriyat T.A.Ş. Matbaası — A.Halit Kütüphanesi, İstanbul.1932, [2.Baskı], Enderun Yayınları, İstanbul. 1998 (**On ikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı** adıyla)

Türk Mimarları.« *Hazine-i Evrak vesikalarına göre*»,[1.baskı.], Marifet Matbaası—Hilmi Kütüphanesi, İstanbul.1932, [2.baskı.], Marifet Matbaası—Hilmi Kütüphanesi, İstanbul.1936. ,[3.baskı.] ,Genç Türk Kitaphanesi –Hilmi Kitabevi, İstanbul. 1937, [4.Baskı], Hazırlayan: Zeki Sönmez, Sander Yayınları, İstanbul.1977

“Fatih’in Gençlik Resmi”, **Yedigün**. C.IV, S.83, 10.10.1934

“Sinan’ın En Beğendiği Eseri”, **Yedigün**. S.67 ve 68. 20.6.1934.

“Sinan” «Hicaz’da Koca Mimar», **Yedigün**. S.109, 10.4.1935.

“Tarihsel İzlere Göre Topkapı’daki Köşkler Hangileri ve Nerede İdiler?” « Bayezid ve Yalı Köşkları », **Cumhuriyet**. 21.5.1935.

“Topkapı ve İncili Köşkler”, **Cumhuriyet**. 22.5.1935.

“Revan Köşkü Niçin Yapılmıştı?”, **Cumhuriyet**. 23.5.1935.

“Bağdad Kasrı”,**Cumhuriyet**. 24.5.1935.

“Sofa Köşkü”,**Cumhuriyet**. 25.5.1935.

“Yeni Cami’ye Ne Vakit Başlanıldı ve Nasıl Bitirildi?...”,**Cumhuriyet**. 16.10.1935

- “Mimar Sinan’ın Plânsız Çalıştığı Doğru Değil..!”, **Cumhuriyet**. 27.10.1935.
- “Ege Hafriyatının Ortaya Çıkardığı Hakikatler”, **Cumhuriyet**. 27.11.1935
- “Mimar Hayreddin ve En Güzel Eseri”, **Cumhuriyet** 30.1.1936.
- “Boğaz’ın Rumeli Kısmı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 08.02.1936
- “Yedikule” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 11.2.1936.
- “At Meydanı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 17.02.1936
- “Üçüncü Ahmed Çeşmesi” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 28.2.1936.
- “Üsküdar ve Sarayları” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 2.3.1936.
- “Yeni Cami Nasıl Yapıldı?...” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 14.3.1936.
- “Nur-u Osmaniye Camii” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul» **Akşam**. 18.03.1936
- “Eski Kadın Kıyafetleri” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 21.3.1936.
- “Çarşı İçi ve Bedestenler” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 24.03.1936
- “Ayasofya ve Etrafındaki Eserler” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 28.03.1936
- “Şehzadebaşı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 4.4.1936.
- “Güzelcehisar En Parlak Zafer Abidemidir” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 8.4.1936.
- “Mimar Sinan’a Dair” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 9.4.1936
- “Heybeli’de Aya-Yorgi Kilisesi” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 13.4.1936.
- “Koca Sinan”, **Yeni Hayat**. S.9 ve10, 18.4.1936.
- “Kılıç Ali Paşa Camisi” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 20.4.1936.
- “Rumelihisarı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 24.4.1936
- “Eski Tophane” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 1.5.1936
- “İstanbul Surları” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 6.5.1936.
- “Üsküdar Kadıköy Arası” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 8.5.1936.

- “Eski Beyoğlu” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 13.5.1936
- “Kiliseler ve Hıristiyanlar” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 17.5.1936
- “Süleymaniye Camii Nasıl Yapıldı?...” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 31.5.1936.
- “Boğazın Kıymeti, Güzelliği ve Sarayları”«Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 01.06.1936
- “Said Paşa Yalısı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 14.6.1936.
- “Eyüp’te Esmâ Sultan Sarayı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 20.6.1936.
- “Kuleli Bahçe ve Kuleli Kışlası” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 7.7.1936.
- “Eski Devirlerde Haliç” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 14.7.1936.
- “Eski Boğaziçi”, **Yeni Hayat Dergisi**, S.22, 18.7.1936
- “Babussaade” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 22.07.1936
- “Üsküdar’da Mihrimah Sultan Camii” «Kafes ve ferace devrinde İstanbul»,**Akşam**. 26.7.1936.
- “İstanbul Hamamları” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 29.07.1936
- “Eski Boğaziçi”,**Yedigün**. S.177, 29.7.1936.
- “On sekizinci Asırda Boğaziçi” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul»,**Akşam**. 2.8.1936.
- “Yerebatan Sarayı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 10.8.1936.
- “Karacaahmet Mezarlığı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**.16.08.1936.
- “Eski Meddahlar” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 21.8.1936.
- “Binbirdirek ve Leylek Tılsımı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 31.08.1936.
- “İzmir” «Eski Türk Şehirleri»,**Yedigün** S.182, 2.9.1936.
- “Tophane Camii” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 4.9.1936.
- “Bergama”«Anadolu’da Eski Türk Evleri»,**Yedigün**.S.183, 09.09.1936
- “Selimiye Camii” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**.11.9.1936.

“Balıklı Manastırı” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**.21.09.1936.

“Manisa”, **Yedigün**. 185, 23.9.1936.

“Bâb-ı Hümâyün” «Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 30.09.1936

“Ergiri Kasrı”, **Yedigün**. S.187, 7.10.1936

“İstanbul’un Bir Mahallesi Silivri”«Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul», **Akşam**. 10.10.1936.

“Güzelhisar”, **Yedigün**. S.201, 13.01.1937

“İznik’teki Mozaikler”, **Akşam**. 9.4.1937.

“Pamuk Kalesi” «Anadolu’da Eski Türk Şehirleri»,**Yedigün**. S.233, 25.8.1937.

“On yedinci Asırda İstanbul’da İnşaat”, **Akşam**. 3.9.1937.

“Eski Mısır Hastaneleri ve Hekimleri”, **Akşam**. 10.9.1937.

“Sart” «Eski Türk şehirlerinden»,**Yedigün**. S.237, 22.9.1937.

Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul, Haz. Tahir Yücel, Kitabevi, İstanbul 1998.

Yazarın Akşam Gazetesindeki yazılarının sonradan bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kitaptır, Ahmet Refik’in bu adla kendisinin bir kitabı yoktur.

2.2.Eserlerinin Özetleri

“Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı”

LALE DEVRİ (1130–1143)¹

Teshil-i Tabaat Matbaası Muhtar Halid Kitaphanesi İstanbul1331(1915)

Kitap müellifin sanat tarihini ilgilendiren kitapları açısından kronolojik olarak ilk sırada yer almakta olup müverrihin çalışmaları arasında baskı sayısı en fazla yapılan eserdir.

Her ne kadar eser doğrudan olarak sanat tarihi çalışması olarak kaleme alınmış olmasa da muhteviyatı itibariyle Lale Devri'nin sanat olaylarını da içerdiği için yazarın kitabını bu ana başlık içerisinde göstermekte bir sakınca görmedik.

Müellif bu kitabında Lale Devri'ni her yönüyle ele almaya çalışırken dönemin devlet adamları ve yaptırdıkları çeşitli mimari eserler hakkında da muhtelif bilgiler veriyor.

Bilhassa “Yeni Saray” başlıklı bölümde hem III. Ahmet'in hem de Sadrazamının inşaat merakları ve dolayısıyla III. Ahmet Çeşmesi, Hünkâr Sofası, Yeni Saray'ın diğer bazı bölümleri, bu dönemde Boğaz'da, Sadabad'da yapılan çeşitli saraylar, kasırlar ve bunların muhtelif sanat özelliklerinden de bahsetmektedir.

Eserin Osmanlıca olan ilk baskısında ve Latin harfleriyle basılan sonraki baskılarında kitapta bahsedilen sanat tarihi eserlerine dair bir plan, resim vs. dokümana yer verilmemiştir.

¹ Kitap daha ilk neşredildiği sene içerisinde 4. baskı yapmış ve kitap 5. defa yazar hayattayken 1932'de İbrahim Hilmi tarafından Hilmi Kütüphanesi yayınları arasında bizzat yazar tarafından biraz sadeleştirilerek ve bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak basılmış, 1973'te Milli Eğitim Basımevi tarafından Ankara'da Haydar Ali Diriöz'ün baskıya hazırlamasıyla ve kitabın 1932'deki baskısı esas alınarak 6. baskısı yapılmıştır. Aynı zamanda bu baskıya bazı açıklamalar ve müellifin hayatını havi önsöz eklenmiştir. 7. baskıyı ise Timaş Yayınevi 1997'de İstanbul'da Dursun Gürlek'in çevrimyazısıyla gerçekleştirmiştir.

Tarih-i Osmanî Encümeni Külliyyatı. S:6

10. ASR-I HİCRİDE İSTANBUL HAYATI

Matbaa-i Orhaniye İstanbul 1333[1917], Sayfa Sayısı, XVI+235

İÇİNDEKİLER :

- I.Saray-ı Amire İdaresi Hakkında Muhtelif Vesaik
- II.Evkaf Muamelatı,Camii ve Çeşmeler Hakkında Muhtelif Vesaik
- III.Fikri, İlmi Hayat, Medreseler, Kütüphaneler Hakkında Muh. Ves.
- IV.Kadın Hayatı Hakkında Muhtelif Vesaik
- V.Gayr-i Müslimler, Kiliseler vs. Hakkında Muhtelif Vesaik
- VI.Belediye İşleri,Ahval-i Sıhhiye,Evler,Sokaklar vs. Hak. Muh.Ves.
- VII.Meskukat ve Ücretler Hakkında Muhtelif Vesaik
- VIII.İaşe ve Erzak Meseleleri Hakkında Muhtelif Vesaik
- IX.Ticaret,Sanayi,Gümrük Muameleleri Hakkında Muhtelif Vesaik
- X.Hayat-ı Umumiye ve Zabıta Vukuatı Hakkında Muhtelif Vesaik

Kitap Ahmet Refik'in Hazine-i Evrak'tan derlediği vesikaların aşağıdaki başlıklar altında tasnif edilip orijinal diliyle yayınlanmasından oluşmuştur.

Ahmet Refik bu çalışmasında Osmanlı arşivinden elde ettiği belgeleri her hangi bir şekilde yorumlama yoluna gitmeyerek olduğu şekliyle neşretmiştir. Bu yöntem belki tam anlamıyla modern bir tarih çalışması olmasa da ilgili vesikaların gün ışığına çıkarılıp tarihçilerin istifadesine sunulması ve arşiv belgesinin tarih çalışmalarındaki önemini hatırlatması bakımından büyük bir önem taşır. Ayrıca Ahmet Refik daha sonraki çoğu eserlerinde bu belgelerden istifade yoluna gitmiştir.

Kitap Ahmet Refik'in bu tarzdaki ilk çalışmasıdır ki eser, H.1333/1917'de basılmış ve Osmanlı döneminde bir daha baskısı yapılmamış olup, 2. baskısı ancak Cumhuriyet döneminde Devlet Basımevi tarafından 1935'te İstanbul'da yapılmıştır. Bu baskıda kitabın ismi "16. Asır'da İstanbul Hayatı" olarak değiştirilmiş ve vesikaların Latince transkripsiyonu yapılarak özetleri kısmen sadeleştirilmesine rağmen ana bölümdeki vesikaların diline dokunulmayarak orijinal üslupları muhafaza edilmiştir.

Kitabın 3. baskısı ise Ahmet Refik'in tüm eserlerinin yayın hakkı Kùltür ve Turizm Bakanlığı'na geçtikten sonra Abdullah Uymaz tarafından hazırlanarak Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları arasında 1987'de Ankara'da yapılmıştır.

Bu baskı; hazırlayanın kitaba eklediği önsözdeki ifadesine göre, eserin tek baskısı olan 1913'teki basımından yola çıkılarak hazırlanmıştır ve kitaba hem Türkçe hem de İngilizce sunuş yazısı eklenirken ayrıca vesikaların özetlerinin de İngilizce çevirisine ve kitabın sonunda ise ayrıca bir "Lügate"ye yer verilmiştir. Yer verilen vesikaların dilinin orijinalliğine dokunulmadığı gibi kitap da hiçbir cümlesi bile değiştirilmeksizin aynıyla yayımlanmıştır.

Bu esere dair yapılan özetle sadece sanat tarihini doğrudan ilgilendiren bölümlerin özetinin verilmesi uygun görölmüştür.

I.Bölüm

Muhtelif saray ihtiyacatına dair vesikalara yer verilmiştir.

II. Bölüm

Çeşitli evkafın su ihtiyacının giderilmesi, Ayasofya tamiri, Üsküdar Gülnuş Valide Camiin yapımı, Mihrimah Sultan'ın hamam yaptırması, Ayasofya'nın çevresindeki evlerin kaldırılması, Mimar Sinan hakkında İstanbulluların şikâyeti ve Evkaf binalarının tamiri için Mimar Sinan'ın görevlendirilmesi vs. konularını içeren vesikalara yer verilmiştir.

IV. Bölüm

Kadınların giyimleri, erkeklerle münasebetleri, cariye alım satımı vb. konulara yer verilmiştir.

VI. Bölüm

İstanbul'da kereste kullanımı, Mimar Sinan'a yazılan hükümler, surlara ev yapımı vs. konulara yer verilmiştir.

VII. Bölüm

Amele gündelikleri konusunda Mimar Sinan'a yazılan hükümler ve bu konuda Sinan'ın Saraya yazdığı cevabi mektup vs. konulara yer verilmiştir.

IX. Bölüm

Kumaş tezgâhları, altın varak işlemeciliğinin usul ve nizamı, "sereser" denilen kumaş tezgâhlarının azaltılması, kunduracılar ve kunduralara vurulan nalçalar, simkeşhaneler, kasırların yapılışı, Mısır'dan İstanbul'a dokumacı getirilmesi vs. konulara yer verilmiştir.

“Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı”

ÂLİMLER VE SANATKÂRLAR(900 – 1200)²

Kütüphane-i Hilmi (Orhaniye Matbaası), İstanbul. 1924, Sayfa Sayısı: 408

İÇİNDEKİLER	: Mimar Sinan
	: Selaniki Mustafa Efendi
	: Mimar Davut Ağa
	: Seyyid Lokman
	: Hoca Saadettin
	: Peçevi İbrahim Efendi
	: Karaçelebizade Abdülaziz Efendi
	: Şeyhülislam Yahya Efendi
	: Koca Mimar Kasım Ağa
	: Silahtar Fındıklı Mehmet Ağa
	: Naima
	: Nedim
	: Raşid
	: İbrahim Müteferrika
	: Koca Ragıp Paşa

Kitabın özetini sunmadan önce buradaki özetin de sadece bizi ilgilendiren; yani sanat tarihine müteallik, kısımlardan müteşekkil olduğunu söylemekte tekrar fayda mülahaza ediyoruz.

² NOT: Kitabın ilk baskısı Harf İnkılâbı henüz yapılmadığı için doğal olarak Osmanlıca olarak yapılmış olup, transkripsiyonu ve sadeleştirilmesi ilk olarak Vahit Çabuk tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu haliyle kitap; Kültür Serileri çerçevesinde Kültür Bakanlığı tarafından 1980’de Ankara’da basılmıştır. Kitapta ayrıca Vahit Çabuk tarafından yazılan önsöz, A.Refik’in kısa bir biyografisi ve tüm eserlerinin listesi de yer almaktadır. Ayrıca kitabın sonuna bir de alfabetik indeks eklenmiştir.

Kitap bunun dışında Timaş Yayınları’na da Dursun Gürlek’in sadeleştirilmesiyle 1997’de İstanbul’da “Osmanlı Alimleri ve Sanatkarları” adıyla yayımlanmıştır.

Mimar Sinan (? -1588)

Yazar burada öncelikle, Yavuz S.Selim döneminde Mimar Sinan'ın nasıl devşirilip ocağa kaydedildiğinden bahsettikten sonra 23 yaşındaki genç yeniçerinin Yavuz'un ordusuyla İran ve Mısır seferlerinde ne tür görevler aldığını ve bu yörelerdeki mimari eserlerden ne tür tecrübeler, bilgiler elde ettiğini konu ediniyor.

Kanuni döneminde ise Mimar Sinan'ın hem ordu içinde çeşitli rütbelere elde ettiğine hem de yine seferlere katılmak yoluyla mimarlık bilgi ve becerisini birlikte ilerlettiğine değinen yazar, Sinan'ın Kanuni dönemi Vezir-i Azamı Lütfü Paşa'yla münasebetlerini ve adı geçen paşanın Mimarı koruyup takdir ettiğini yazıyor.

Yazara göre Sinan'ın Hassa Mimarbaşı olmadan önceki dönemi; yeniçeriliğiyle mimarlığı atbaşı giden bir devredir ve hatta Sinan yeniçeriliğinden dolayı da ayrıca bir gurur duymaktadır.

Sinan'ın çeşitli Osmanlı coğrafyalarında hem sefer anında hem de sefer sonralarında yaptığı eserlerin serencamından bahseden yazar, nihayet Hassa Mimarı Acem Ali'nin ölümü üzerine Sadrazam Lütfü Paşa'nın tavsiyesiyle Subaşı rütbesindeki Sinan'ın Hassa Mimarı olduğunu ve kendisinin bu görevi yeniçeriliği dolayısıyla biraz da düşünerek kabul ettiğini belirtiyor.

Hassa Mimarı olarak Sinan'ın, Şehzade Camii'ni tamamladıktan sonra Kanuni'nin isteğiyle Kağıthane sularının şehre getirilmesi işiyle uğraştığını uzunca anlatan yazar, Süleymaniye Camii yapımından da öncesi ve sonrasıyla genişçe bahsediyor.

Eserin tamamlanmasıyla da Sinan'ın İstanbul'da şan ve şerefine zirvesine çıktığını ve bu dönemde İstanbul'un muhtelif tepelerini çeşitli eserlerle süsleyen mimar, dönemin Ebussuud, Baki ve Yahya gibi büyükleri tarafından "Sermimaran-ı Cihan ve Mühendisan-ı Devran" diye mübeccel unvanlarla tekrim edildiğini ekliyor.

"Artık dönem II. Selim devridir ve devir değiştiğinden yeni dönemin de yeni bir anıt esere ihtiyacı vardır." diyen yazar; Sinan'ın son şahikası Selimiye'yi çeşitli yönlerden Ayasofya'yla mukayese ettikten sonra yaşını başını almış koca Mimar'ın III. Murat döneminde fazla bir eser meydana getirmediğini, en sonunda 100 yaşını bulmuş olarak vefat ettiğini ve Süleymaniye'nin yanında çok mütevazı bir mezara defnedildiğini söyleyerek konuyu bitiriyor.

Selaniki Mustafa Efendi

...

Mimar Davut Ağa

1558’de Koca Sinan’ın vefatıyla “Sermimaran-ı Hassa” makamına getirilen ve Sinan’ın beraber çalıştığı mimarlardan birisi olan Mimar Davut Ağa ve Osmanlı Devleti’nde III.Murat döneminin çeşitli olayları yazı bağlamında birlikte ele alınmıştır.

Vezir-i Azam Sinan Paşa, padişahın gözüne girmek için bir hediye düşündüğünde bunun fevkalade yapılmış bir köşk olacağına karar verir ve yapımı için Hassa Mimarı Davut Ağa’yı görevlendirir.

Davut Ağa; Kuyumcu İbrahim Bey ve Mısır emirlerinden nakkaş ve ressam Derviş Bey’le ortak çalışarak adı “İncili Köşk” olacak Ahırkapı iskelesindeki eseri tamamlar.

Padişah eseri cidden beğenip ve “N’olaydı şu köşk Saray-ı Amirem dâhilinde olaydı !” deyince Sultan Bayezıt Han köşkü yıktırılarak yerine Bahçe kapısı civarında yeni bir “İncili Köşk” iki yılda tamamlanır. Bu dönemde yapılan III. Murat türbesini de yine Davut Ağa yapmıştır.

III. Mehmet dönemi sarayda Safiye Sultan’ın sözünün geçtiği yıllardır ve bu dönemde Davut Ağa daha sonra tamamlandığında “Yeni Camii” adını alacak olan Eminönü’ndeki Camiin yapımına başlarsa da çeşitli sebeplerle eser bitmez.

Yazar, “Yeni Camiin” nasıl bittiğinden genişçe bahsederken eserin kıymeti hakkında muhtelif görüşlerle desteklenmiş fikirlerini de beyan etmektedir.

Bu arada Camii inşaatı devam ederken Davut Ağa’nın 1599’da İstanbul’daki veba salgını yüzünden öldüğünü belirtmektedir.

Artık yazının bundan sonraki bölümü Davut Ağa’yla ilgili olmayıp daha çok Turhan Sultan ve yarım kalan “Yeni Camii” inşaatı ve adı geçen Valide Sultan tarafından eserin nasıl tamamlandığıyla ilgilidir.

Yazar bu bölümü “Yeni Camiin planındaki incelik ve mükemmellik ‘Sermimaran-ı Alem’ Davut Ağa’nın dehasını gösteren ölmez bir nişandır.” diyerek bitiriyor.

Seyyid Lokman(Türklerde Şehnamecilik – Hünername)

Şehnamecilik; padişahların kazandıkları zaferleri, yaptıkları avları bir destan havasında ifade eden bir saray vazifesidir. İlk defa bu görevi ihdas eden Fatih'ten itibaren manzum ve Lokman'dan sonra ise; hem manzum, hem mensur olarak şehnameler oluşturulmuştur.

İşte Seyyid Lokman da; II. Selim zamanında şehnamenüvis yapılan bir şehnamecidir ve en büyük eseri kendisinden önce başladığı halde bitirilemeyen, Kanuni'nin muhtelif detaylarının resmedildiği ve anlatıldığı “Hünername”dir.

Yazar özetle yukarıdaki bilgileri verdikten sonra Seyit Lokman ve eseri “Hünername” aşağıdaki bilgileri de vererek yazısına son veriyor.

Lokman'ın maksadı Hünername'yi 4 cilt halinde tamamlamaktı, (1.cilt Sultan Selim, 2.'si Kanuni, 3.'sü II. Selim ve 4.'sü de III. Murat'a ait olacaktı.) fakat tamamlayamamıştır. III. Mehmet de bu sebeple kendisini bu görevden azletmiştir.

Lokman'ın “Hünername-i Al-i Osman”ı; özellikle o dönemin (Hicri 10, Miladi 16. Asır) Türk resim sanatı, Türk kıyafetlerinin renkleri ve şekilleri açısından önemlidir. Bugün elimizdeki tek Hünername örneği olan bu eserdeki Kanuni'nin zaferleri, avları, düğünleri ve özel hayatı (Şehzadesi Mustafa'nın şehadeti gibi) vb. konulu boyalı tabloların sayısı 65'tir.

“Osmanlı hanedan üyeleri atalarının hayatlarını ve eski Türk yaşamının çeşitli sayfalarını; renkli, zarif ve nefis tablolarla bezenmiş bu eserden seyrederdiler”, diyen yazar; azlinden sonra III. Mehmet'in Eğri seferine katılan Lokman'ın, Padişah'ın emriyle bu seferin menkıbelerinin yazılması için sarayın asıl şehnamecisi olan Talikizade'yle beraber çalışmaya başladığını ve bu vazifesinin de ölümüne kadar 6 yıl sürdüğünü belirtiyor(1601).

Hoca Saadettin Efendi

...

Peçevi İbrahim Efendi

...

Karaçelebizade Abdülaziz Efendi

...

Şeyhülislam Yahya Efendi

...

Koca Mimar Kasım Ağa

17.yy.'ın tüm entrikacı devlet adamlarının yanında; mimar olmasına rağmen, mimarideki maharetinden ziyade siyasetteki nüfuzu ile kendini gösteren ve Sultan İbrahim ve Sultan IV. Mehmet devirlerinde Sultan İbrahim'in ahırından başka mimari eserine rastlanmayan bir kişi üzerine eğiliyor bu yazısında A.Refik...

Sultan İbrahim döneminin önde gelenlerinden Cinci Hoca sayesinde Sultanın gözüne giren Kasım Ağanın "Kocalığı" mimarideki iktidarından çok yaşı dolayısıyla denilebilir, yazarın söylediklerinden sonra...

Silahtar Fındıklı Mehmet Ağa

...

Naima ve Nedim.

...

Türk Tarih Encümeni Külliyyatı:Adet 17

HİCRİ 12. ASIR'DA İSTANBUL HAYATI (1100-1200)³

İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1930, Sayfa Sayısı:240

İÇİNDEKİLER :

-Mukaddime

-Fihriste

-Kitaptaki Vesikalar

I.Saray İdaresi Hakkındaki Vesikalar

II.Evkaf Muamelatı,Camii,Çeşmeler Hakkında Vesikalar.

III.Fikri Hayat,Sanat,Medreseler,Kütüphaneler Hakkındaki Ves.

IV.Kadın Hayatı,Kadınlar Hakkında Tekayyüdat Hakkındaki Ves.

V.Gayr-i Müslimler,Kiliseler Hakkındaki Vesikalar

VI.Belediye İşleri,Ahval-i Sıhhiye,Evler Hakkında Vesikalar

VII.Meskukat ve Ücretler Hakkında Vesikalar

VIII.İaşe,Erzak Hakkında Vesikalar.

IX.Ticaret,Sanayi,Gümrük Muameleleri Hakkında Vesikalar

X.Umumi Hayat ve Zabıta Vukuatı Hakkındaki Vesikalar

³ Not: Kitap müellifin mukaddimesiyle başlıyor. Kitaptaki vesikalar fihristede konu başlıklarına göre tasnif edilmesine rağmen kitaptaki sayfaları ve tarihleri karışıktır. Aynı vesika farklı tasniflerde de yer almıştır.

Ahmet Refik'in Önsöz'deki beyanına göre, vesikalar defter sırasına göre kaydolduğu için tarihleri kronolojik olmayabiliyor. Vesikalar Osmanlıca orijinallerinden Latin alfabesine transkript edilmiş, orijinal vesikadaki her türlü yazım vs. hatası dahi düzeltilmeden aynen geçirilmiştir.

Kitap ön kapakta da belirtildiği üzere 16.asrın sonları ve 17.asırda İstanbul'un fikri, içtimai, iktisadi ve ticari ahvaliyle; evkaf, belediye, iaşe ve gümrük işlerine dair "Hazine-i Evrak"ın basılmamış vesikalarını havidir.

I. Bölüm

Vesikalar; birçok saray meselesi yanında Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı havuz, yalı, Hırka-i şerif için Uşak'ta dokutulan halı, Sarayların tamiri, Edirne Sarayı'ndaki çinilerin İstanbul'a getirilmesi, Topkapı kasrı inşası, Beşiktaş Sarayı için aynacı tedariki, deprem yüzünden tamiri gereken saraylar vs. konulardan bahsediyor.

II. Bölüm

Gülnuş Valide Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı Camii, Şehzadebaşı'nda yaptırılan Darülhadis, III. Ahmet Çeşmesi, Nur-u Osmaniye Camii, Laleli Camii inşası ve tezyini, Fatih Camii'nin yeniden inşası vb. konulardan bahsediyor.

III. Bölüm

Müzehhipler, matbaa, İznik Çini fabrikasının ihyası ve Tekfur Sarayındaki çini fabrikasının açılması, İstanbul'a çiniler için Selanik'ten malzeme getirilmesi vb. konulardan bahsediyor.

IV. Bölüm vd.

...

MİMAR SİNAN⁴

Amedi Matbaası – Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931, Sayfa Sayısı: 72.

İÇİNDEKİLER :

-Mukaddime

I. Gençliği ve Askerliği

II. Sinan, Hassa Mimarı

III. Sinan Şaheserlerine Başlıyor.

IV. Mimar Sinan'ın Şaheseri.

V. Mimar Sinan'ın Son Seneleri.

Eser yazarın mukaddimesiyle başlıyor. Müellifin belirttiğine göre; bu esere kadar Mimar Sinan'ın hayatını havi herhangi bir çalışma olmamıştır. Dolayısıyla kitap bu sahada ilk çalışma olmanın önemini taşıyor.

Sinan hakkında o zamandan kalma tek eser; Şair Saî'ye ait olan ve Mimar'ın bizzat kendisinin verdiği bilgilere göre kaleme alındığı için Sinan'ın “Terceme-i Hal”i kabul edilen “Tezkiret'ül Bünyan”dır.

A. Refik eserini başta “Tezkiret'ül Bünyan” olmak üzere; Mimarın Hassa Mimarbaşı olduğu dönemde suyollarına, inşaata, Selimiye'nin inşasına ve hususi hayatına taalluk eden işlere dair Divan-ı Hümayun'dan kendisine hitaben yazılıp Hazine-i Evrak'ta mahfuz olan vesikalara istinaden yazmıştır.

Kitap 5 bölümden müteşekkil olup; eserde Mimar Sinan hakkında verilen bilgilerin neredeyse tamamı müverrihin daha evvel “Âlimler ve Sanatkârlar” adıyla yayımladığı kitaptaki bilgilerle aynıdır. Dolayısıyla kitap adı geçen eserdeki Mimar Sinan'ın hayatına ayrılan bölümün müstakil bir halde yeniden basılmasıyla oluşmuştur. Buradaki farklılık Mimar Sinan'a ait eserlerin resimlerine de yer verilmiş olmasıdır.

⁴ Başta Tezkiret'ül-Bünyan olduğu halde Mimar Sinan'ın Hassa Mimarbaşı bulunduğu devirlerde, suyollarına, inşaata, Sinan'ın şaheseri olan Edirne'deki Selimiye Camii'nin inşasına, hususi hayatına taalluk eden işlere dair Divan-ı Hümayun'dan Mimar Sinan'a hitaben yazılıp “Hazine-i Evrak'ta” mahfuz olan vesikalara nazaran yazılmıştır.

Kitap bu baskısının dışında tekrar yayımlanmamış olup eser resimlidir. Son bölüm Mimar Sinan'ın bizzat kendisine ait olan “Tezkiret'ül-Ebniye” adlı esere ayrılmıştır. Söz konusu eser sadece Latinize edilmiş orijinal diline dokunulmamıştır.

Kitabın bölümlerine göre özeti şu şekildedir:

I. Gençliği ve Askerliği

Kayseri'nin Kesi nahiyesinin Ağırnas köyünden Sultan I.Selim devrinde devşirilerek İstanbul'a getirilen Sinan'ın daha çocukluğunda Mimarlığa ilgisi olduğunu ve köyünde kümesler yapmaya giriştiğini belirten yazar; bu geleceğin Hassa Mimarbaşı olacak gencin o zamanki adının da Sinan b. Abdülmenna olduğunu ilave ediyor. Bundan sonraki kısımlarda ise; müellif orduda Yeniçeri olan Sinan'ın I.Selim ve Kanuni dönemleri seferlerine iştiraki ve bu seferler esnasında kadirgalar, köprüler inşasıyla mimari tecrübelerini nasıl artırdığından bahsediyor.

II. Sinan Hassa Mimarı

Subaşı Sinan'ın Acem Ali'nin yerine Hassa Mimarbaşı oluşun ve Evliya Çelebi'nin "Seyahatnamesi" ve Peçevi tarihlerinden hareketle Sinan'ın yaptığı muhtelif eserler hakkında bilgiler veren müverrih; Şehzade Camii inşası, Kâğıthane sularının şehre getirilmesi ve bu esnada yapılan Uzun kemer, Güzelce kemer, Moğlava kemeri ve Müderris kemerlerine dair de malumat vermektedir.

III. Sinan Şaheserlerine Başlıyor

A.Refik; Kanuni dönemi ve Süleymaniye Camiinin inşasını, Peçevi ve Selanikî tarihlerinden de alıntılar yaparak anlatıyor.

IV. Mimar Sinan'ın Şaheseri

Bu bölümü de yazar II. Selim dönemi ve Selimiye'nin inşası konusuna ayırmış. Müverrih bu konuyu da yine Selaniki tarihinden alıntılarla işlemektedir. Ayrıca diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de Sinan'a Divan-ı Hümayun'ca yazılan mektuplara istinat eden bilgiler bulmak mümkündür.

İlerleyen kısımlarda ise Mimar Sinan'ın kendisi tarafından kaleme alınan Tezkiret'ül-Bünyan'dan iktibaslarla Selimiye'ye dair bilgiler genişletilmiştir. Bu arada Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde bahsettiği; babasıyla Sinan arasında geçen mükâlemeye değinen yazar bundan sonra, Divan tarafından mimarın şahsına hitap eden mektuplar çerçevesinde Ayasofya Camiinin tahkimi ve etrafındaki evlerin kaldırılması mevzusunda bilgiler vermektedir.

V. Mimar Sinan'ın Son Seneleri

Yaşı yüzü geçen Mimarın son zamanları, vücuda getirmeye çalıştığı son eserleri, bu arada "Terceme-i Hali"ni Şair Sai'ye yazdırması, nihayet vefatıyla birlikte sade mezarına defni ve ardından ebcet hesabına göre düşülen tarihler müellif tarafından konu edilerek yazı sona erdiriliyor.

Türk Tarih Encümeni Külliyyatı: Adet 20

HİCRİ 11.ASIR'DA İSTANBUL HAYATI (1000–1100)⁵

İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1931, Sayfa Sayısı: 59

İÇİNDEKİLER

—Mukaddime(III, IV)

—İçindekiler(V-IX)

—Kitaptaki Vesikalar(1–59)

I.Saray İdaresi Hakkındaki Vesikalar

II. Evkaf Muamelatı, Camii, Çeşmeler Hakkında Vesikalar.

III. Fikri Hayat, Sanat, Medreseler, Kütüphaneler Hakkındaki Ves.

IV. Gayrimüslimler, Kiliseler Hakkındaki Vesikalar.

V.Belediye İşleri, Ahval-i Sıhhiye, Evler Hakkında Vesikalar

VI. Meskûkât ve Ücretler Hakkında Vesikalar

VII. İaşe, Erzak Hakkında Vesikalar.

VIII. Ticaret, Sanayi, Gümrük Muameleleri Hakkında Vesikalar

—Alfabetik Fihriste

⁵ Kitap şekli ve usulü itibariyle Hicri 12.asrın aynısı olup vesikaların konuları bile birkaç farklılığın dışında bahsi geçen kitapla aynıdır.

Kitap kronolojik olarak Hicri 12.asırdan sonra gelmesine rağmen basım tarihi olarak adı geçen kitaptan sonra yayınlanmıştır.

Ahmet Refik bu kitabı da aynen bu serinin özelliğinde hazırlamış ve sadece vesikaların Latin harflerine aynen çevirisini yapmıştır. O kadar ki önsöz bile neredeyse bir önceki kitabın önsözünün kelimesi kelimesine aynısıdır.

I. Bölüm

Mimar Davut'un saray için yapacağı köşk, I. Ahmet'in köşkü için İznik'ten çini getirtilmesi vb. vesikalar bulunuyor.

II. Bölüm

III. Murat'ın Manisa'daki Camii, Fethiye Camii, III. Mehmet'in türbesi, Hafız Ahmet Paşa'nın İstanbul'daki Camii, Sultan Ahmet Camii'nin yapımı, İstanbul Surları, Yeni Camii için Maltepe halkının kireç yakması vs. konulu belgeleri içeriyor.

III. Bölüm

Mimar Davut'un İstanbul'un çini ihtiyacı için yazdığı mektup, sarayın çini ihtiyacı, İznik çinileri, miri binaların çini ihtiyacı, İznik'te çini yapım şartları vs. konulu vesikayı havidir.

IV, V vd.

...

VIII. Bölüm

Simkeş ve kal ocakları, Mimar Davut'un kiremitçilere mahsus odunların başkalarına satılmamasına dair saraya yazdığı mektup, bıçkıcılar, sefere gidecek mimarlar, kale tamiri için mimar gönderilmesi, Eyüp'teki şişeciler, yeniçeri keçeleri vb. konuları havi vesikalar bulunuyor.

Kanaat Kütüphanesinin Ansiklopedik Neşriyat Serisi

ESKİ İSTANBUL⁶

Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931, Sayfa Sayısı: 136 (Resimli)

İÇİNDEKİLER : (Kitapta ayrıca yer almamış)

I. Yeni Saray

II. Şehir Hayatı, Mesireler, Kahveler, Meyhaneler

III. İstanbul'da Asayiş Meselesi

IV. Meskûkât ve Belediye İşleri

V. Su, Ekmek, Et, Odun, Kömür

VI. Sanayi, Ticaret, Gümrükler

VII. Gayrimüslim ve Ecnebler

⁶ Kitap "Kanaat Kütüphanesinin Ansiklopedik Neşriyat Serisi" adlı seride müellifin aynı serideki "Mimar Sinan" adlı kitabından sonra neşredilmiştir.

Kitap daha sonra İletişim Yayınları arasında aynı adla Sami Önal tarafından yayına hazırlanarak 1998'de İstanbul'da ve Timaş Yayınları tarafından ise "İstanbul Manzaraları" ismiyle yine 1998'de İstanbul'da yayımlanmıştır.

Ahmet Refik'in bu kitabı da tabii ki sadece sanat tarihine münhasır bir çalışma değildir. Fakat daha önce de bir vesileyle belirttiğimiz gibi muhteviyatı itibarıyla bu başlıkta incelenmeye müsaittir.

Biz burada bizi doğrudan ilgilendiren kısımların özetlerini vermekle yetineceğiz ve diğer konulara değinmeyeceğiz.

I.Yeni Saray

Yazar kısaca Bizans İstanbul’undan bahsedip Saray-ı Atik ve Cedid’in ne zaman yapıldıklarını ve niçin kullanıldıklarını anlatıyor. İlerleyen bölümlerde müellif Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Matbah-ı Amire defterlerine istinaden Fatih ve sonrasında sarayda nelerin yenilip içildiğini, sarayın gıda vb. ihtiyaçlarının fiyatları, miktarları ve bunların nerelerden temin edildiğine dair detaylar sunuyor. Bunun dışında muhtelif resimler de (İncili Köşk, Topkapı Kasrı vb.) yazıyı renklendirmiştir.

...

IV. Meskûkât ve Beledi İşler

“Meskûkât” bölümünde Sokullu, dolayısıyla II. Selim ve III. Murat dönemlerinin muhtelif para problemlerinin üzerinde duruluyor.

Bizi asıl ilgilendiren “Beledî İşler” bölümünde ise muhtelif belediye hizmetleri, İstanbul’un meskûn mahalleri ve özellikleri, belediye, sıhhiye ve inşaat işleri ve bunların sorumluları üzerinde durulup yangın problemi ve bunun için alınan tedbirlerden bahsedildikten sonra ilerleyen bölümlerde Başmimarın görevleri, 16, 17 ve 18. asrın meşhur mimarlarının isimleri veriliyor.

İnşaat malzemeleri, bunların nerde, nasıl imal olduğu ve nereden İstanbul’a getirildiği, inşaat usta ve işçilerinin ücretleri, kayık ücretleri, sokak ve kaldırım bakımı, eczaneler (aktarlar) dolayısıyla ilaç yapım ve satımı vb. gibi konular üzerinde durulmaktadır.

...

VI. Sanayi, Ticaret ve Gümrükler

Bu bölümde ise yazar; kuyumculuk, simkeşlik, kumaşçılık, nakkaşlık, müzehhiplik, mücellitlik, bunların özellikleri ve çalışma şartları; muhtelif kumaş türleri ve özellikleri,

İstanbul'un giyim-kuşam alışkanlıkları, serpuş ve kürk imali ve bunların çeşitli özellikleri, bedestenler, buralarda satılan mamuller ve bedestenlerin çalışma şartları, çinicilik, İznik çiniciliği ve bunların mimaride vs. kullanımı, 18.asırda Eyüp'te açılan (Edirnekapı-Tekfur Sarayı) çini fabrikası ve bu çinilerin kullanıldığı III. Ahmet Çeşmesi ve çiniciliğin yok olmasından bahsediyor.

HİCRİ ONÜÇÜNCÜ ASIRDA İSTANBUL HAYATI (1200–1255)⁷

İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş.,A.Halit Kütüphanesi, İstanbul 1932, Sayfa sayısı:33

İÇİNDEKİLER :

—Mukaddime(III, IV)

—İçindekiler (V,VI)

—Kitaptaki Vesikalar:(1–33)

I.Saray İdaresi Hakkındaki Vesikalar

II. Evkaf ve Belediye İşlerine Dair Vesikalar

III. Kadın Hayatı, Kadınlar Hakkında Tekayyüdat vb. konulu vesaik

IV. Sanayi, Meskûkât ve Ücretler vb. konulu vesaik.

V.Gayrimüslimler ve Kiliselere Dair Vesikalar

⁷ Kitap yine bir iki kelime değiştirilerek daha önceki benzer muhtevalı eserlerle aynı tarzda kaleme alınmış olup mukaddimesi bile diğerleriyle aynıdır ve önekilere nazaran sanat tarihine ait vesika bu kitapta daha azdır.

I.Bölüm

I. Abdülhamit, II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerine dair muhtelif saray vukuatını havi çeşitli vesikalara yer verilmiştir.

II. Bölüm

Dükkânların yüksekliği, Eyüp Sultan Camii'nin yeniden inşası vb. konulara dair çeşitli vesikalara yer verilmiştir.

III. Bölüm

Kadın kıyafetleri vb. konulara dair belgelere yer verilmiştir.

IV. Bölüm

Kumaşlarda kullanılacak boyalar vb. mevzudaki vesaike yer verilmiştir.

V.Bölüm

Azınlıklara dair bilumum vesikayı muhtevindir.

TÜRK MİMARLARI

Marifet Matbaası – Hilmi Kütüphanesi, İstanbul 1932⁸, Sayfa Sayısı: 144.

İÇİNDEKİLER :

Önsöz

Mimar Sinan

Mimar Davut Ağa

Mimar Kasım

Mimar Mustafa

⁸ A. Refik'in "Türk Mimarları" kitabı en son "Zeki Sönmez" tarafından yayına hazırlanıp Sander yayınları tarafından 1977'de İstanbul'da neşredilmiştir. Eser; Z. Sönmez'in A. Refik Altınay'ın hayatı hakkında yazıp kitapta yer verdiği kısa biyografik yazıda da belirttiği gibi, sadeleştirilip yazarın kitabı hazırlarken yararlandığı kaynaklar dip notlarla belirtilerek ve bazı açıklamalar yapılarak hazırlanmıştır. Ayrıca kitabın başına M. Sözen'in "Anadolu Türk Mimarisinde Yapı Alanının Örgütlenmesi" hakkında kısa bir açıklaması ve A.Refik'in kısa biyografisinin sonuna ise Türk mimarisi hakkında genel bir bibliyografya konulmuştur.

Bu baskıda Z. Sönmez kitabın ilk olarak 1936'da yayınlandığını söylemesine rağmen M. Gökman 1936'daki baskının 2. baskı olduğunu kitabın 1. basımının ise 1932'de yapıldığını belirtiyor ki bizim araştırma sonuçlarımız da 1936'daki basımın 2.baskı olduğu yönündedir.

Kitapla ilgili bir diğer mesele ise; bilhassa bu konunun tek başvuru kaynağı diyebileceğimiz M.Gökman'ın "Tarihi Sevdiren Adam"ın da bile geçmemesine rağmen söz konusu eserin 1937'de de bir baskısının olmasıdır. Bu baskı bazı kaynaklarca yanlışlıkla 1.baskı gibi gösterilirken; M.Gökman'ın Ahmet Refik'le ilgili eserinde ve yazarın kitap dökümünü veren diğer kaynaklarda da söz konusu eserin bu baskısından bahsedilmemektedir.

Mimar Sinan

Yazar evvela Sinan öncesi Osmanlı mimarlarından (Fatih'ten Kanuni'ye kadar ki Mimar Ayas, Mimar Hayrettin ve Mimar Kemalettin) ve bunların çeşitli eserlerinden bahsettikten sonra Mimar Sinan'dan önce Osmanlı Mimarbaşısı olan Mimar Acem Ali ve Sinan'ın hayat hikâyesiyle bölüme devam ediyor.

Müverrih, “Âlimler ve Sanatkarlar”da verdiği Sinan bilgilerini biraz daha yoğunlaştırıp olaylardan arındırarak ve Sinan'ın eserleri çevresinde yazıyı sürdürerek yine Sinan'ın kiminle hangi seferlere katıldığını, yeniçeri olarak hangi ülkelerde ne gibi temaslarda bulunduğunu aktarıyor.

Dönemin Başmimarlık görevinin neleri ihtiva ettiğini belirten yazar, ayrıca İstanbul'un ihtiyaç duyduğu yapı malzemelerine ve bunların nerelerden temin edildiğine de değinip İstanbul'un su ihtiyacı ve Sinan'ın bu konuya getirdiği çözümleri, Süleymaniye Camii inşası, camiin çeşitli özellikleri, hulasa; Süleymaniye Camiinin tüm inşaat serüveni ve Sinan'ın son zamanları hakkında bilgiler veriyor.

Mimar Davut Ağa

Mimar Sinan'la birlikte aynı dönemde mimarlık yapan ve Sinan'ın zamanında “Su yolu nazırı” olan; Sinan öldükten sonra da Mimarbaşılığa getirilen Davut Ağa'nın III. Murat ve III. Mehmet dönemlerine tekabül eden Mimarbaşılığında yaptığı eserler (İncili Köşk, Sepetçiler Kasrı v.b.)'den bahseden yazar bilhassa Yeni Camii inşaatından ve ölümüyle yarım kalan camiin ne zaman kim tarafından bitirildiğinden bahsediyor.

Mimar Kasım

Mimarlıktaki yeteneğinden çok; siyasetteki etkinliğiyle ön plana çıkan ve 17.yy.ın genel ahvaline muvafık entrikalar peşinde koşan bir Osmanlı mimarının hayatı..!

Mimar Mustafa

17. yy.ın mimarları arasında önemli işler başaran Mimar Mustafa'nın, mimar olmadan önce Koca Kasım Ağa Baş mimarken "meremetçi"(onarımcı) görevinde olduğunu ifade eden yazar; yazısının ilerleyen bölümlerinde, Mimar Mustafa'nın Başmimarlığa getirilmesi ve bu sebeple Koca Kasım Ağa'nın eski görevine yeniden gelebilmek için dönemin Padişahı Sultan İbrahim'i, Cinci Hoca vs. devlet adamlarıyla nasıl etkileyip yeniden Başmimar olduğunu anlatıyor.

Daha sonra ise yazar; Mimar Mustafa'nın 2. Baş mimarlığını ve bu dönemde yaptıklarını anlatırken bilhassa Boğazların tahkimi için Çanakkale'de yapılan kalelerden ve yarım kalmış bir inşaat vaziyetindeki Yeni Cami'nin tamamlanmasından bahsederek yazısını tamamlıyor.

İstanbul'da Yapı İşleri

Başmimarlık; görevleri, emrindeki diğer görevliler, yapı malzemeleri ve özellikleri, imar yasaları ve şartları, kimlerin nerelerde ikametinin mümkün olup olmadığı, kaldırım yapımı ve şartları, işçi ücretleri, İznik Çiniciliği, İstanbul'da açılan çini fabrikası v.b. konuları ihtiva eden bir yazı..!

Baş mimarlar: 1553 yılından 1824-1831'e kadarki Divan kayıtlarına göre; doğum ölüm tarihleri ve kısaca eserleriyle birlikte Başmimarlar..!

Mimar Sinan'a ait belgeler: Başmimar Sinan'a saray tarafından yazılmış ve çeşitli mimarlık konularının geçtiği 55 adet Osmanlıca vesika..!

Mimar Davut'a ait belgeler: Aynı şekilde Mimar Davut'a yazılmış 22 adet vesika..!

KAFES VE FERACE DEVRİNDE İSTANBUL⁹

Kitabevi, İstanbul 1998, Sayfa Sayısı: 189

İÇİNDEKİLER

- :
- Önsöz (Kitabı hazırlayan Tahir YÜCEL'e ait)
 - M.Halit Bayrı'nın Ahmet Refik'le ilgili makalesi
 - Semtler ve Mahalleler
 - Eğlenceler, Ticaret ve Sosyal Hayat
 - Camiler, Kutsal Mekânlar
 - Hisarlar, Yalılar ve Saraylar

⁹ Kitap; Ahmet Refik'in 08 Şubat 1936 — 23 Ekim 1936 tarihleri arasında Akşam Gazetesinde « Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul » adı altında yazdığı ve bizimde “Sanat Tarihi Yayınları Kronolojisi” bölümünde künyelerine yer verdiğimiz, seri yazıların Tahsin Yücel tarafından bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.

Dolayısıyla Ahmet Refik'in hayatında bu adla yayınladığı bir kitabı yoktur. Aynı zamanda kitap bu şekilde müverrihin ölümünden sonra yazılarının bir araya getirilmesiyle oluşmuş ilk çalışmadır. Yazılar bilhassa Ahmet Refik'in muhtelif tarihi eserler üzerine kaleme aldığı oldukça fazla sayıda yazıyı toplu halde sunması sebebiyle sanat tarihi açısından ayrıca kayda değer bir önemdedir.

Yine kitap, hazırlayıcısının da önsözde belirttiği gibi Ahmet Refik'in yazılarında kullandığı dilin ve üslubun orijinalliğine hiç müdahale edilmeksizin hazırlanmış olup; kitapta sadece artık günümüzde geçerli olmayan bir iki imla düzeltmeleri söz konusu olmuştur.

2.3.1. Geleneksel Türk Sanatları

Ahmet Refik'in geleneksel Türk sanatlarına dair yazdığı yazılar; çinicilik, giyim - kuşam, miğferler, müzehhiplik vb. alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bunlardan bilhassa çinicilik üzerine yazdığı yazılar sanat tarihi açısından üzerinde durulmaya değerdir. Zira bu yazılar sadece; Ahmet Refik'in sıkça yaptığı muhtelif müverrihlerin eserlerinden derlenen bilgilerin bir araya getirilmesinden ibaret olmayıp "Hazine-i Evrak" vesikalarından da yararlanılarak yazılmıştır. Dolayısıyla belki yazılar; çiniciliğin sanatsal hususiyetlerini inceleyen ve ortaya koyan nitelikte olmasa da, en azından çinicilik tarihi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

İşte A.Refik; yukarıda bahsedilen çinicilikle alakalı sanat tarihi açısından oldukça önemli yazısını Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda neşretmiştir.¹ Bu makalesinde müverrih Hazine-i Evrak'tan elde ettiği belgelere istinaden tarihi seyri içerisinde İznik çiniciliğini ele alırken, artık aşına olunan kendine has yöntemiyle bu konudaki vesikaları yazısında olduğu gibi vermiştir. Fakat bu makalesinde sadece vesikaları vermekle yetinmeyip konuyla ilgili diğer yazılı kaynaklar olan Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"si başta olmak üzere, Selanikî Mustafa Efendi'nin "Selanikî Tarihi", Kâtip Çelebi'nin "Fezleke"si ve Vakanüvis Küçükçelebizâde Asım'ın "Tarih-i Çelebizade Efendi"si gibi eselerden de yararlanmış ve bu şekilde kaleme aldığı yazı 18 sayfayı bulmuştur.

Makalesinde yazar daha ziyade; biraz önce de belirtildiği gibi İznik çinilerinin tarihine dair bilgiler vermektedir. Evvela Vakanüvis Küçükçelebizade Asım'ın eserine istinaden İznik'te çiniciliğin nasıl başladığına dair küçük bir izahat veren yazar, Hazine-i Evrak vesikaları çerçevesinde İznik'te çinicilik ve saray tarafından yaptırılan muhtelif eserler için ihtiyaç duyulan çinilerin tedariki bağlamında İznik kadısına yazılmış "hüküm"lerle yazıyı sürdürüyor.

Yazıdan anlaşıldığına göre, zamanla İznik çini ocakları sadece saraya değil, başta İstanbul'daki devlet ricali olmak üzere çeşitli kişilerin yaptırdıkları eserlere de çini üretir hale gelmiştir. Fakat bu durum gittikçe merkezin ihtiyaçlarının vaktinde karşılanamaması

¹ A. Refik, "İznik Çinileri (Hazine-i Evrak Vesikalarına Nazaran)", **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, VIII, S.4, Temmuz / 1932.

sonucunu doğurunca saray; bostancıbaşı ve diğer görevlileri vasıtasıyla İznik'teki çini ocaklarını evvela sarayın eserleri için çini üretilmesi doğrultusunda birkaç kere İznik kadısını muhatap alarak ikaz etmişse de öyle anlaşılıyor ki bu ikazlar pek etkili olmamıştır.

Hatta bazen de, bizzat meşhur Mehmet Ağa ve Davut Ağa gibi Mimarbaşılar İznik çinilerinin sarayın emri hilafına İstanbul'da satıldığını ve bu sebeple saray adına yaptıkları eserlere çini bulmakta güçlük çektiklerini Divan'a şikâyet yolu bildirmişlerdir.

Yazının ilerleyen bölümlerinde İznik'teki çini ocaklarının kapanıp buradaki çiniciliğin bitme noktasına geldiğine değinen yazar; hatta bu sebeple İstanbul'da saray için yapılan eselere çini bulunamadığını ve Edirne'deki çeşitli eserlerden çinilerin söktürülerek İstanbul'a getirildiğini yine vesikalara istinaden aktarmaktadır.

Müverrih makalesini, İznik çiniciliğine hasretmiş olsa da, çalışmasında sadece buna değinmeyip vesikalar çerçevesinde kısaca da olsa Kütahya çiniciliğinden de bahsetmektedir. Konuya müteallik bölümde; III. Ahmet'in kızı ve Damat İbrahim Paşa'nın eşi Fatma Sultan için inşa ettirilecek saraya çini lazım olduğunu ve bunun için gerekli paranın Kütahya mütesellimi tarafından, biraz da dara düşürülerek halktan tedarik edildiğini ve durumun saray tarafından anlaşılması üzerine Anadolu valisine yazılan hükümlerle toplanan paranın derhal halka geri verilmesinin istendiğini A. Refik'in yayınladığı vesikalardan öğrenmek mümkündür.

İlgili vesikaların verdiği bu olaydan da anlaşılacağı üzere müverrihin bu makalesi çinilerin ne şekilde tedarik edilip İstanbul'a nasıl ulaştırıldığı mevzusunda da aydınlatıcıdır. Yazı; aynı zamanda çiniler için gerekli malzemenin ve ocaklarda çinilerin pişirilmesi için lazım olan odunların ne türden ağaçlardan olduğunu ve bunların nerelerden nasıl elde edildiğini ortaya koyması açısından da ilginç ve önemlidir.

Bu arada yine, makalede yayımlanan vesikalardan anlaşılıyor ki çini; sadece saray, cami vb. mimari eserlerde değil kayıklarda bile kullanılacak kadar yaygınlık kazanmıştır. Fakat bu kadar sıkça kullanılan bir mimari tezyin unsuru olarak çini ve çinicilik, ihmal yüzünden zamanla unutulmuş ve 18. asırda bu sefer İstanbul'da Tekfur Sarayı'nda çiniciliğin canlandırılmasına çalışılmıştır. Yazar makalesinde bu konuya da değinmekte ve Lale Devrinin ünlü Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın hem kendisinin, hem de kayınpederi Sultan III. Ahmet'in inşa ettirdiği eserlerin çini ihtiyaçlarının karşılanması için

İznik'ten çini ustalarının ve malzemelerinin getirilmesiyle Tekfur Sarayı'nda açılan çini ocaklarından “Hazine-i Evrak” vesikalarına nazaran bahsetmektedir.

Makalenin sonunda müverrih; İstanbul'da açılan çini ocaklarının ürettiği çinilerin kullanılmasıyla yapılan III. Ahmet Çeşmesinden de bahsediyor.

A.Refik bu yazısının bir benzerini; gazete sayfalarında yayımladığı için biraz daha hulasa ederek, Yeni Gün gazetesinde² neşretmiştir. Yazı, yukarıdaki makalenin neredeyse bir özeti mahiyetini taşıdığı için burada üzerinde daha fazla durulmasına ihtiyaç hissedilmemiştir.

Müverrih, geleneksel Türk sanatlarına dair bir de Harp Mecmuası'nda, Türk askerlerinin kullandığı miğferler üzerine yazı neşretmiştir.³

Söz konusu yazısında yazar; 1. Dünya Savaşının savaş teknolojisinde yaptığı yenilikler ve buna bağlı olarak siperlerdeki askerlerin en fazla isabet alma tehlikesi olan başlarının muhafazası için kullanılan miğferlerden bahsettikten sonra, Türklerde miğfer kullanımını Osmanlı öncesi ve sonrasıyla ele alarak bunların; nerelerde, nasıl imal edildiğini, Askeri Müze ve bir şekliyle Avrupa müzelerine geçmiş Osmanlı miğferlerinden yola çıkarak anlatıyor. Muhtelif miğfer resimlerinin de yer aldığı yazısını yazar, kısmen de olsa miğferlerin sanat özelliklerinden de bahsederek bitiriyor.

Müverrihin geleneksel Türk sanatları konusunda bir diğer çalışması da Tevhid-i Efkâr gazetesinde neşrettiği⁴ ve 12. asırda İstanbul'daki kürkçü, müzehhip, nakkaş ve musavvirlere değindiği yazıdır.

Çeşitli “hüküm”lerle desteklenen söz konusu yazısında yazar; kürkçülüğün Osmanlılarda ileri bir sanat dalı olduğundan bahsedip, padişahların ve rical-i devletin ilgisine göre kürk modasının yaygın hale geldiğini ve fiyatların yükseldiğini ifade ederken bilhassa Sultan İbrahim devrinde kürk piyasasının kontrol edilemez bir hale geldiğini de ekliyor.

Yazısının bundan sonraki bölümlerinde müverrih müzehhipliğe değinerek, bunun da ayrı ve aranırlı bir sanat olduğunu kaydediyor. Resim yapanlara “nakkaş” adının verildiğini belirten yazar, insan resmi yapanlara ise, “musavvir” dendiğini ve İstanbul'da 17. yy.da

² A. Refik, “Çinicilik Nasıl Doğdu?”, **Yeni Gün**, 3.5.1932

³ A. Refik, “Osmanlı Miğferleri ve Harb-i Hazır”, **Harp Mecmuası**, 18, s.278–279.

⁴ A. Refik, “Onikinci Asırda İstanbul'da Kürkçüler ve Müzehhipler”, **Tevhid-i Efkâr**, 29.1.1925

dört dükkânda kırk nakkaşın bir lonca halinde toplandığını, bunların bilhassa duvar nakışları üzerinde çalıştığını ve ayrıca Sarayda Bostancılar arasında bir “Nakkaş bölüğü” teşkil edildiğini belirtiyor. 1826’da ise, Bostancılar arasındaki nakkaşların görev yerleri kalmadığı için bu bölüğün kaldırıldığını ekleyerek yazısını sonlandırıyor.

Konuya müteallik bir diğer yazısını⁵ A.Refik yine Yeni Mecmua’da yayımlamış ve “Bizde şehnamecilik; Seyyid Lokman ve Halefleri” başlığını taşıyan bu makale yazarın “Âlimler ve Sanatkârlar” adıyla 1924’te neşrettiği kitabında da “Seyyid Lokman (Türklerde Şehnamecilik): Hünernâme” başlığıyla aynen yer almıştır.

Yazar makalesine Padişahların kazandığı zaferlerin, yaptığı av vb. olayların anlatılmasıyla oluşan “Şehnamecilik” üzerine kısaca bir izahat yaparak başlıyor. Yazıdan anlaşıldığına göre; bu mansıbı ilk olarak icat eden Fatih Sultan Mehmet’tir ve şehnamecilik; kâtipler, müzehhipler ve minyatürcülerle beraber bunları maiyetine alan şehnamenüvislerin ortak çalışmaları sonrasında meydana gelen bir mansıptır. Dolayısıyla şehnamecilerin maiyetlerine kâtipler ve tezhipçilerin yanında ressamaların da veriliyor olması ve bu sanatkârların da şehnamelerde manzum ya da mensur olarak ifade edilen olayları devrin resim anlayışı gereği minyatürlerle resmetmeleri bu sanat dalını sanat tarihi açısından da önemli kılan etkidir.

Fakat ne yazık ki yazıda, şehnameleri manzum ve mensur olarak yazan Seyit Lokman vb. saray görevlilerinden bahsedilmişse de, bahsi geçen sanatkârın oluşturduğu “Hünernâme-i Âl-i Osman” gibi minyatür sanatı açısından hayli kıymetli olan bir eserin tasvirlerinin hangi sanatçılar tarafından yapıldığına değinilmemiştir. Buna rağmen müverrih, Lokman’ın söz konusu eserindeki minyatür tarzı tasvirler üzerinde de durmakta ve yazısını şu şekilde sürdürmektedir:

“Lokman’ın “Hünernâme-i Âl-i Osman”ı Hicri 10. yy.da Türklerde resim ve tezhip sanatının parlak bir örneğidir. Eserin tamamı büyük ölçüde 300 varaktan ibarettir. Son sayfası noksandır. Her sayfa muhtelif renktedir. Kırmızı, erguvanî, sarı, pembe, filizî, gayet açık renklerden yapılmış hayvan, çiçek ve ağaç resimleriyle tezyin edilmiş; üzerine yazılar talik olarak siyah mürekkeple, bazı şiirler ve fıkralar mavi, yeşil, turuncu, camgöbeği ve lal ile yazılmıştır. Sayfaların kenarları tamamen zerefşandır.”

(...)

⁵ A. Refik, “Bizde Şehnamecilik: Seyyid Lokman ve Halefleri”, **Yeni Mecmua**. Sayı 9,06.09.1917.

“Hünernâme-i Âl-i Osman”da özellikle boyalı tablolar gayet nefistir. Eserin tamamında mevcut 65 tabloda, Kanuni Sultan Süleyman’ın avları, zaferleri, düğünleri, eğlenceleri, ziyaretleri, özel hayatı, Şehzade Mustafa’nın şehadeti, İbrahim Paşa’nın cenazesi, Zigetvar zaferi, muhasara harpleri, Kanuni’nin Belgrat önlerine arabayla getirilen cenazesi, İstanbul manzaralarıyla At Meydanı gayet renkli ve cazip boyalar ve yıldızlarla minkârî resmedilmiştir. Türk sanatını bütün inceliği, parlaklığı ve zevk aşinalığı ile gösteren bu tabloların seyrine doyum olmaz.”

Seyyid Lokman’ın “Hünernâme-i Âl-i Osman”ı yazarın belirttiğine göre padişahın özel kütüphanesinde bulunuyor ve Osmanlı hanedanının tüm mensupları atalarının yaptıklarını bu renkli resimlerle süslenmiş manzum eserden izleyerek geçmişe dair bilgi edinmeye çalışıyorlardı.

Şehnamelerin böyle resimli olarak hazırlanması Türk kültürünün tespiti ve gelecek nesillere aktarımı açısından da çok önemlidir ki; yazar da, zaten bunu yazısında ayrıca belirtmiştir.

Bu arada A.Refik, bu devir Türk resim anlayışının hem üslup hem de işlenen temalar bakımından İran resminin etkisinde kaldığını ve bunun ardından o devirde, Türk medeniyetini ve zaferlerini gösteren eserlerin ünlü sanatçılar tarafından resimlerle tezyin edilmesine büyük önem verildiğini kaydediyor. Bu kısmın dipnotunda ise yazar şu tespitler de bulunuyor:

“Lokman’ın ‘Hünernâme’si Hicri onuncu asırda Türk kıyafetleri açısından da çok önemlidir. Özellikle kumaşların renkleri, serpuşlar olduğu gibi resmedilmiştir. At Meydanı’nın o zamanki manzarası, Budin’den At Meydanı’na getirilen heykel, II. Selim ve Sokullu’nun Belgrat’ta Sultan Süleyman’ın cenaze arabası yanında üzgün bir halde yürüdüklerini gösteren resim sanat tarihimiz açısından çok değerli bir belgedir.”

Bu devre ait şehname örneklerinden bir diğeri de 1586’da Defterdar Mehmet Paşa tarafından Özdemiroğlu Osman Paşa’nın zaferlerini tasvir eden ve o zaman için bir nüshası Yıldız Kütüphanesi ve diğeri nüshası da Revan Köşkünde bulunan “Şecaatname”dir.

Yazının bundan sonraki bölümleri Selaniki Tarihi ve Cemaleddin’in “Osmanlı Tarih ve Müverrihleri”nin kaynak gösterilmesi suretiyle “Hünernâme”yi bitirememesi yüzünden Seyyid Lokman’ın azli ve onun yerine bu göreve getirilen diğeri şehnamenüvisler üzerinedir.

1663 yılının başlarına kadar sürdürülen şehname geleneğinin bu tarihlerden sonra yerini “Vakanüvis”liğe bıraktığını kaydeden müverrih, bugün elimizde bu sanat türüne ait yegâne örneğin öteden beri bahsettiğimiz “Hünernâme” olduğunu ve bunun da 16. yy. Türk medeniyetini tetkik edecek tarihçiler için fevkalade mühim bir eser olduğunu belirterek yazısına son veriyor.

Yukarıda verilen izahattan da anlaşılacağı üzere bu yazı, A. Refik’in eski kaynaklardan ve bizzat “Hünernâme” adlı eserden yola çıkarak oluşturduğu bir çalışmadır. Yazarın bu makalesi 16.yy. Türk resim sanatı; yani minyatürcülük açısından gerçekten üzerinde durulması gereken mühim bir incelemedir.

Müverrihin geleneksel Türk sanatlarına ilişkin son çalışması ise Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde mahyacılık ve mahyalar üzerine neşrettiği⁶ yazıdır. Bu yazısında yazar özellikle Sünni Müslümanlar arasında yaygın olan mahyacılığın tarihinden bahsetmekte ve muhtelif kaynaklardan yararlanarak yaptığı incelemede mahyacılığın tarihinin Sultan II. Selim zamanına kadar indiğini belirtmektedir. Mahyaların minareler arasına bilhassa İslam dininin kutsal kabul ettiği ay ve günlerde yazılan bir tür yazı olduğuna değinen müverrih Selâtin Camii denilen bu camilere kurulan mahyaların çeşitlerini, kandilleri, kullanılan mum ve yağları ve mahya ustalarını anlatıyor.

Genel olarak söylemek iktiza ederse, A.Refik bu yazılarını muhtelif Osmanlı müverrihlerinin eserlerinden yaptığı derlemeler ve buna ek olarak da “Hazine-i Evrak”tan elde ettiği vesikalara istinaden oluşturmuştur. Bu yazıları şu an bizim için belki bilinenin ötesinde bir şeyler ifade etmiyor olabilir, ama o zamanın şartlarında bu konulara değinen neredeyse ilk yazar olması hasebiyle müverrihin yazıları ayrıca bir dikkat çekmektedir.

⁶ A. Refik, “Mahyalar”, **Hâkimiyet-i Milliye**. 23.4.1340[1924]

2.3.2.Resim

Resim ve minyatür konusunda A. Refik'in ilk çalışması¹, L.Toun'dan çevirdiği ve Servet-i Fünun dergisinde Sultan Mehmed-i Sani ve Ressam Bellini adıyla neşrettiği tercüme yazıdır. Bu tercüme; daha önce verilen sanat tarihi yayınları kronolojisinden de anlaşılacağı üzere, yazarın sanat tarihine dair ortaya koyduğu çalışmaların da ilki olup beş bölümlük uzun bir dizi halinde yayımlanmıştır. Kendisinin telif ettiği bir makale olmadığı için çalışmanın üzerinde fazla durulmayacak olmasına rağmen, yine de hulasaten söylenecek olursa yazıda; 1479'da bizzat Fatih tarafından bir portre ressamı olarak seçilen Gentile Bellini'nin çalışmaları konu edilmiş olup ressamın; Fatih'le münasebetleri, kendisine ait olan “Fatih portresi” hakkında bilgiler verilmekte ve saray yaşantısının muhtelif yönleri üzerinde durulmaktadır.

Bu konuda müverrihin ikinci makalesi İkdam gazetesinde yayımlanmış² olup yazının mevzuu, Lale Devri'nin muhtelif kişi ve olaylarını resmeden ecnebi ressamlar ve bunların resimleridir.

Yazar aynı konuyu bir de, Yeni Mecmua sayfalarında³ yayımlanmak kaydıyla gündeme getirecek ve İkdam'dakine benzer bir şekilde Lale Devri çerçevesinde Avrupalı ressamlar ve İstanbul'a dair yaptıkları tabloları inceleyecektir. Akabinde ise, Lale Devri Osmanlısının Avrupa'da uyandırdığı etkiler üzerinde duracağı yazısını⁴ yine Yeni Mecmua'da neşredecektir.

İkdam'da yayımladığı yazısında A. Refik; Jan Batist ve Van Moor gibi Lale Devri'ne bizzat İstanbul'a gelerek resimleriyle tanıklık eden Avrupalı ressamları konu ediniyor. Lale Devri'nin bir nevi Osmanlı Rönesans'ı olduğunu ifade eden yazar, bu süre içerisinde İstanbul yaşantısını yaptıkları tablolarla canlandıran sanatkârlar üzerinde durmakta ve Van Moor ve Jan Batist'i tanıtmaktadır.

¹ A. Refik, “Sultan Mehmed-i Sani ve Ressam Bellini”(1479–1480),**Servet-i Fünun**, Sayı 953, 955, 956, 958 ve 959,27.08.1325[1907]

² A. Refik, “Lale Devri Ressamları”, **İkdam**, Sayı.6071,17.01.1914.

³ A. Refik, “İstanbul'da Ecnebi Ressamlar: Van Mour, Hilliers”, **Yeni Mecmua**, Sayı 40, 18.04.1918.

⁴ A. Refik, “On sekizinci Asırda Paris'te Türkkâri Sanat”, **Yeni Mecmua**, Sayı.54,25.07.1918.

Yeni Mecmua'da yer alan çalışmasında ise; Lale Devri'nin meşhur Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın desteğinde yürüyen Sadabad ve Boğaziçi eğlencelerini adeta kare kare tablolarına taşıyan ecnebi ressamı ve bunların resimlerinin hem Osmanlı'da, hem de Avrupa'da ortaya çıkardığı tesirler üzerinde durmaktadır.

Bu devirde her iki tarafta diğerine karşı ilgisini artırmakta ve uzun yıllar birbirlerine kapalı iki ayrı dünya olarak varlıklarını sürdüren Hıristiyan Batı ile Müslüman Osmanlı ilk olarak bu kadar yakından ilişkiler yürütmektedir.

İşte bu yakın ilişkiler sonucunda Osmanlı devleti ilk defa Avrupa'ya Yirmisekiz Mehmet Çelebi adında bir elçi tayin edecek ve bu elçi dolayısıyla da Avrupa'da Türk modası diyebileceğimiz bir dönem yaşanacaktır. Bilhassa Paris'te görülen bu Türkkâri sanat Avrupalı asilzadelerin Osmanlı kıyafetlerine merak sarması neticesini doğuracaktır ki Müslüman bir Türk gibi giyinen bu kişilerin ressamı bu halleriyle resimlerini yaptırmaya başlaması, Avrupalı ressamı daha fazla bir şark merakı uyandıracak ve bu sanatkârlar doğruya karşı duydukları merakı bizzat yerine giderek gidermeye çalışacaklardır.

Yazarın yazısında bahsettiği Van Moor, bu sanatkârlar arasında en fazla dikkate değer olanlardandır. Lale Devri'nde geldiği İstanbul'da Sadabad, Boğaziçi ve Beyoğlu'nun çeşitli yönlerini resimlerine yansıtan bu sanatkârın tabloları Osmanlı tarihi ve sosyal hayatı için paha biçilmez kıymettedir. Sadece manzara resimleriyle yetinmeyen Van Moor devrin meşhurlarına resimlerinde yer verdiği gibi, sıradan halk tabakalarını da tablolarında canlandırmıştır. Dolayısıyla A. Refik'in yazısından anlaşıldığına göre bu tablolar; zaten tarihî kaynaklarımızda fazla yer ayrılmayan sosyal hayatın muhtelif yönlerinin aydınlatılması açısından birinci derecede başvuru eseri hususiyeti taşımaktadır. Özellikle 18. asır Osmanlı kılık kıyafetleri açısından bu tablolar hayli büyük bir önemi haizdir.

Söz konusu tablolar; padişah, veziriazam, şeyhülislam, yeniçeri vb. devlet ricalini görmek de mümkündür. Bunun yanında kanlı biten Lale Devri'nin asilerini de bu resimlerde görmek mümkündür ki mesela isyanın elebaşısı Patrona Halil bunlardan biridir.

Şöhreti tüm Avrupa'yı saran Van Moor'un tablolarının çok rağbet gördüğünü ve hatta ressamın Avrupa'dan pek çok siparişler bile almaya başladığını belirten müverrih, yine de sanatkârın kendi isteğine göre; Osmanlı hayatından muhtelif enstantaneler olarak; düğünler, cenaze merasimleri ve belde adetlerini resmetmekten geri kalmadığını ifade ediyor.

Yazıda kaydedildiğine göre Van Moor'un bu şekilde yaptığı tabloların sayısı yüz otuzlara ulaşmış olup bunların büyük çoğunluğu Amsterdam'da bulunmaktadır. Ayrıca yine A. Refik'in yazdıklarına bakılırsa burada bulunan tablolardan en mühimi; Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Felemenk sefirini kabul edişinin resmedildiği tablodur. Sanatkârın resimlerinin Versay Sarayı'nda, Fransız sefreti müsteşarı Mösyö Bob'da ve İsveç'te bulunduğunu söyleyen yazar, Osmanlı sosyal hayatının bizzat içine giren Van Moor'un nihayet İstanbul'da öldüğünü ve buraya defnedildiğini ekledikten sonra yazısının bundan sonraki bölümünü başka bir ecnebi ressam olan Hilliers ve onun tablolarına ayırmıştır.

Sultan I. Abdülhamit devrinde İstanbul'a gelen Hilliers'in tablolarında; kıyafetinden düğününe, kervansaraylarından beldelerine kadar Şarkın hayatına dair pek çok teferruatı en ince detaylarına kadar bulmak kabildir. Yazıda bu türden bir işi hiçbir ecnebi ressamın başaramadığı da müverrih tarafından ayrıca belirtilmektedir. Bu sebeple o devirde Şarka dair yazılan çoğu eserlerin Hilliers'in resimleriyle tezyin edildiğini ve bunlardan birisinin de Fransa'nın Osmanlı sefiri Choissiel Gouffier'e ait olan "Yunanistan'da Seyahat" adlı eser olduğunu ekliyor.

Hilliers'in resimleri arasında en meşhurunun "Parkta Sultan Abdülhamid-i Evvel" adlı tablo olduğunu yazan müverrih bu ve benzeri tabloların biz Türkler için ne kadar kıymetli tarihi vesikalar olduğunu yineleyerek makalesine son veriyor.

Bu konuya paralel olarak yine Yeni Mecmua'da neşrettiği "Paris'te Türkkârî Sanat" başlıklı çalışmasında ise yazar, Lale Devri'ne kadar Avrupalılar arasında Şark merakının olduğunu ve hatta bu sebeple pek çok Batılı seyyahın Şarkın muhtelif mekânlarını, eserlerini tetkik ettiklerini söylüyor. Fakat bu zamana gelene değin Avrupalıların; Şarkın kıyafetlerinden, sosyal hayatının çeşitli yönlerine kadar pek çok yönünü görmediklerini, oysa III. Ahmet devrinden itibaren Batılı sanatkâr ve seyyahların giderek Şarkın sosyal hayatı içerisine dahil ederek tetkiklerde bulduklarını ve bunun neticesinde bilhassa bu dönem ressamlarının tablolarıyla Avrupa'da başka türlü bir Doğu merakının vücuda geldiğini ifade ediyor.

Avrupa'dan İstanbul'a gelen sefir ve seyyahların Şarklı kıyafetler giyerek resimler yaptırdıklarını, ülkelerine dönüşlerinde ise yanlarında hediye olarak Türk kumaşları, kıyafetleri ve silahlarını götürdüklerini ve böylece yavaş yavaş Paris başta olmak üzere pek

çok Batılı merkezde Türkkâri sanat cereyanının başladığını A. Refik'in yazısından çıkarmak mümkündür.

Bundan sonra Lale Devri'nde Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa'da uyandırdığı etkiye değinen yazar, zaten o zamana kadar Şarkın kıyafetine ve medeni hayatına karşı başlamış olan alakanın bu son olayla iyice zirveyi bulduğunu ve Osmanlı sefirinin pek çok resminin Avrupalı ressamlarca yapıldığını ekliyor.

Mehmet Çelebi'den 20 sene sonra bu seferde oğlu Sait Paşa Paris'e sefir olarak gönderilince, Avrupalı ressamlar için yeniden bir çalışma sahasının ortaya çıktığını ve Çelebizade'nin Paris'e girişinin Kuşen tarafından tersim edildiğini belirten yazar, bu eserin 18. asır Fransız resimlerinin en mühimlerinden biri olduğunu belirtiyor. Fakat müverrihin yazısından ayrıca anlaşılıyor ki; Çelebizade Sait Paşa'nın Paris'te bıraktığı yegâne ziyaret hatırası ressam Aved'in yapmış olduğu ve o zaman için hala Versay'ın duvarlarını süsleyen Çelebizade'nin tersim edildiği bu tablodur ve yazının ilk sayfasında tablonun resmine yer verilmiştir.

Sait Paşa'nın bu resminin detaylarını veren A. Refik, Paris'te Paşa'ya ilgi gösterenlerin sadece ressamlar olmadığını, şairlerin de yazdıkları şiirlerle konuya dâhil olduklarını belirttikten sonra yazısını Avrupa'da revaç bulan Türkkâri sanat hakkında yaptığı şu değerlendirmelerle sürdürmektedir:

“... Paris'te hüküm süren Türkkâri sanat, Şarkın pek uzak akislerinden ibaretti. Yapılan tabloların birçoğunda Şarkın hakiki simasından alınmamış simalar, kıyafetler görülüyordu. Bununla beraber Garbın tezyinî sanatı Türklerden oldukça nefis parçalar iktibas etti. Kumaşlarda, eşyada, oda takımlarında, çini - heykel mevzularında daima Türkkâri sanatın tesiri görüldü... Türkkâri sanat en ziyade resimde kendini gösteriyordu.”

Bu tür, biraz da hayali tasvirlerle dolu resim anlayışının ardından Şarka daha da ilgi duymaya başlayan ressam ve seyyahların; en nihayet bu ilgilerini bizzat yerinde müşahedelerle desteklemek istediklerini ve 18. asrın sonlarına doğru Şarka olan bu yoğun ilginin iki büyük eserin ortaya çıkmasına sebep olduğunu ifade eden A.Refik bu eserlerin; Choissiel Gouffier'in “Yunanistan'da Seyahat” ve Moraca dö Susu'nun “Osmanlı Devleti'nin Tablosu” adlı çalışmaları olduğunu yazıyor ve bu eserler hakkında şu yorumlarda bulunuyor:

“Bu eserlerde; Şarkın bütün kıyafetleri, içtimai hayatı, aile sahneleri, saray hayatı tarihi eserleriyle gösteriliyordu. Bu tarihten itibaren Türklük ressamı ve Türkkâri sanat devri nihayet buldu; yeniden bir de Türkiye ressamı meydana çıktı. Bunların resimleri hayali değildi, hepsi de İstanbul’da, vilayetlerde dolaşan, Osmanlı vatanının güzelliklerini bizzat gören ressamın hakikati musavver tablolarıydı.”

Yazısının son bölümünü Türkkâri sanatın Osmanlı tarihi açısından önemine ayıran müverrih bu tarzda yapılan resimlerin Batıda uyandırdığı Şark merakı münasebetiyle, pek çok ressamın Doğuyu ve dolayısıyla bizi bizzat görerek yaptığı tabloların tarihimiz için eşsiz vesikalar olduğunu belirtiyor ve yazısını şöyle sürdürüyor:

“18. asırdan itibaren tarihimiz için de emniyete şayan resimler, canlı vesikalar vücuda getirildi. Halı, yağlı boya resim, pastel, kitap, madalya, heykel, vazo, yelpaze, elmas, eşya ve kumaşlardan mürekkep olan bu vesikalar en müktedir mütehasıslar tarafından muntazam bir surette toplandı. Paris’te 18.asırda Türkkâri sanat meşheri açıldı. Bu meşherde 18. asırda Osmanlı tarihine yardım edebilecek en nadide eserlerden mürekkep olmak üzere; halı, resim, vazo, madalya, kitap vesaire gibi 583 parça eşya teşhir edildi.”

Bu eserlerin hiç dikkatimizi çekmediğini söyleyen yazar hâlbuki 18.asır tarihinin yazılabilmesi için bunların da muhakkak incelenmesi gerektiğinin altını çizerek makalesine nihayet veriyor.

2.3.3.Kentler

A.Refik, tarihçi olduğu kadar gazeteci de olduğu için günlük aktiviteyi çok yakından izleyen bir yazardır. Diğer konularda yazdığı yazılarda olduğu gibi kentler hakkındaki yazıları da genellikle bir vesileye bağlı olarak kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, gazete ya da mecmualarda kentler konusunda kaleme aldığı bu makalelerin bir kaçı dışındakiler hariç, çok titiz bir araştırma sonucu yazıldııkları söylenemez.

Yazıların bir kısmı kronolojik olarak Kurtuluş Savaşı yıllarına denk geldiğinden Anadolu'daki şehirlerin düşman işgalinden kurtuluşları vs. durumlar vesile kılınarak ortaya konulmuşlardır.

Konuya dair ilk makalelerini İkdam gazetesi sayfalarında yayımlayan A. Refik daha sonra Yeni Mecmua satırlarında da aynı mevzuda yazılar yazmıştır.

Cumhuriyet'ten sonra ve hayatının sonuna doğru İstanbul'un muhtelif semtleri, tarihi eserleri, âdet ve ananeleriyle ilgili yazılar kaleme alan müverrih bunların büyük çoğunluğunu "Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul" st başlığıyla Akşam gazetesinde neşretmiş, birkaç çalışmasını ise Yedigün dergisinde yayımlamıştır. Bu başlık altında İstanbul'la ilgili yazdığı yazılar bağımsız bir kitap oluşturacak kadar fazla sayıdadır ki daha önce de belirttiğimiz gibi Akşam gazetesinde yayımladığı İstanbul'a dair olan kent yazıları sonradan bir araya getirilerek kitaplaştırılmıştır.¹Dolayısıyla bu yazılara biraz daha fazla yer ayırarak aşağıda ayrıca değineceğiz.

Kentlere dair yazılarını "Anadolu'da Türk Hayatı", "Tarihte Türk şehirleri", "Seyahat Hatıraları" vb. başlıklar altında neşreden müverrihin yazıları epey yekn tutarsa da, bu makalelerinde de modern şehir tarihçiliği anlamında bir çalışma seyri göstermiyor. Dolayısıyla bu yazılarında da sanat tarihiyle alakalı bilgi ve belgeler çok sınırlı kalmaktadır. Müverrih yazılarında kentlerin sanatsal yönlerini vermek kaygısında olmamıştır. Yazarın genel hususiyetleri, çalışma tarzı, sanat tarihi formasyonu vb. zellikleri göz önünde bulundurulursa yazıların bu özelliği yadırganacak bir durum da değildir.

A.Refik yazılarında, eski kaynaklara vukufiyetinin de verdiği rahatlıkla, bolca alıntıya yer vermiştir. Tabii yazıları sadece bu kaynakların verdiği bilgilerin bir tekrarı olmayıp;

¹ A. Refik, *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, Haz. Tahir Yücel, Kitabevi, İstanbul.1998

yazar, kendi görüşlerini de yazılarında yeterince belirtmektedir. Muhtelif vesilelerle Anadolu'ya çıktığını hatırlayacak olursak müverrihin bu yazılarına bizzat kendi yaptığı gözlem sonuçlarını da yer yer yansıttığını söyleyebiliriz. Bilhassa “Arpa Saman Memuriyeti” adı altında bir tür sürgüne gönderildiğinde yazarın bu sürgünü; tarihçiliği ve buna bağlı olarak vereceği eserler için bir çalışma ve araştırma fırsatına dönüştürdüğünü kendisi hakkında yazı yazan pek çok müellif eserlerinde belirtmiştir² ki, buna müverrihin hayatı bahsinde değinmiştik.

Araştırma yazılarına en güzel örnek hemşehrisi Damat İbrahim Paşa'nın ihya ettiği şehir olan Nevşehir üzerine kaleme aldığı incelemedir. Sanat tarihi açısından büyük bir kıymeti haizdir diyebileceğimiz bu makale üzerinde ileriki sayfalarda daha etraflıca duracağız.

Müverrihin kentlere dair yayımladığı ilk yazı; Osmanlı kuruluş devri şehirlerinden birisi olan “Karacahisar” hakkındadır. Yazıda müverrih konumuzun asıyla alakalı bir tafsilatta bulunmamıştır.³

Yukarıdaki çalışmadan sonra ise müverrih, “Seyahat Hatıraları” üst başlığıyla İkdam gazetesi sayfalarında yer almış olan ve “Kars'ta Türk Hayatı” başlığını taşıyan yazıyı⁴ kaleme almıştır. Üst başlıktan da anlaşılacağı üzere yazı A. Refik'in Ermeni olayları muvacehesinde Anadolu'ya gönderildiği esnada yaptığı gezinin bir ürünüdür. Zaten bu gezi anıları yazar tarafından daha önce kitap haline de getirilmişti.⁵

A.Refik yazısına Kars'ın tarih boyunca kimlerin egemenliğinde bulunduğunu belirterek başlayıp çalışmasını Peçevi'den ve Evliya Çelebi'den yaptığı alıntılarla sürdürüyor. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden yola çıkarak Kars'ın camileri hakkında da bilgi veren yazarın kaydettiğine göre bunların sayısı kırk yedidir ve en meşhurları; Şeyh Hasan Hirfeti Camii, Emir Yusuf Camii, Bayram Çelebizade Camii gibi eserlerdir.

Kars kalesine de değinen yazar bundan sonra kentin köprüleri, çarşısı ve Müslim-Gayrimüslim nüfusu ve oturdukları mahaller hakkında da bilgiler veriyor. Bu arada

² Mükrimin Halil, “Müverrih Ahmet Refik Bey”,*Milli Mecmua*. S.39,15.06.1341[1925],s.235–237.

³ A. Refik, “ Karacahisar”, *İkdam*. 8655,17.4.1921

⁴ A. Refik, Kars'ta Türk Hayatı, *İkdam*. 8687,20.5.1921.

⁵ A. Refik, *Kafkas Yollarında; Hatıralar ve Tahassüsler*, Orhaniye Matbaası, İstanbul.1919.

Rusların şehri tahliyesinden ve geride bıraktıkları eserlerden de bahseden yazar, Kars ahalesinin genel özelliklerine de değinip yazısını bitiriyor.

Kars'tan sonra yazarın, hakkında yazı yazdığı üçüncü kent, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna sahne olan "Söğüt"⁶tür. Yazar Söğüt'ün Yunan işgaline uğraması ve buradaki Ertuğrul Gazi Türbesi'nin Yunan işgalcileri tarafından tahrip edilmesi vesilesiyle Ertuğrul Gazi'nin tarihi hüviyeti, Selçuk saltanatı esnasında Söğüt ve Domaniç'e yerleşmesi ve sonradan beyliğin başına geçen oğlu Osman Gazi'nin bu civarda Bizans'la yaptığı muharebeleri Osmanlı tarihi kaynaklarından yola çıkarak yazarken, kentin sanat tarihi yönüne hiç değinmemiştir.

A. Refik'in hakkında yazı yazdığı kentlerden birisi de yine Osmanlı kuruluş devrini yaşamış bir şehir olarak "İnegöl"⁷dür ki, yazar da kente bu açıdan yaklaşarak Osman ve Orhan Gazi'ler döneminde şehrin nasıl fethedildiği vb. olaylar çerçevesinde şehir hakkında tarihi detaylar sunuyor. Bunu yaparken de yazısını Aşıkpaşazade, Battuta gibi Osmanlı kuruluş devri ana kaynaklarından alıntılarla destekliyor. Bunun dışında bu yazısında da şehrin tarihi eserlerine yönelik herhangi bir görüş belirtmiyor ve sadece yazısının sonunda "Sultan Bayezıt'ın veziri İshak Paşa İnegöl'de bir imaret bir de medrese yaptırdı."⁸ demekle yetinip bunların isimleri, mahalleri, tarihleri ve şekilleri konusunda daha fazla bir bilgi vermeyerek yazısını sonlandırıyor.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yazar; kentlere dair hem tarih hem de sanat tarihi açısından en önemli incelemesini aynı zamanda kendi memleketi de olan Ürgüp ve Nevşehir üzerine yapmıştır. Yazar Hazine-i Evrak vesikalarına nazaran yaptığı bu uzun incelemeyi TOEM'de neşretmiştir.⁹

Makalesine, Ürgüp'ün Selçuklular devrinde yaşadığı bazı olayları İbn-i Bibi'nin Evamir-i Alaiye adlı eserinden iktibasla başlayan müverrih bundan sonra Ürgüp'ün Osmanlıların Nevşehirli Damat İbrahim Paşa zamanındaki konumuna değiniyor.

Hazine-i Evrak vesikalarına dayanarak Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Ürgüp'ün muhtelif mahallelerine yaptırdığı çeşmelerden bahseden yazar bunların kitabelerini de teker

⁶ A. Refik, "Söğüt", **İkdam**. 8687,20.5.1921.

⁷ A. Refik, "İnegöl", **İkdam**. 8700,2.6.1921.

⁸ **A.g.m.** 8700,2.6.1921

⁹ A. Refik, "Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir", TOEM.14,3(80),1.5.1340[1924].

teker kaydediyor. Bu çeşmelerin hangi mahallelerde bulunduğunu da belirten yazar ayrıca çeşmelerin taşlarının İstanbul'daki III. Ahmet devri hattatlarının en meşhurlarına yazdırıldığını ve bunların Ürgüp'e ulaştırılması için yol üzerindeki kadılıklara hükümler yazıldığını da belirtiyor.

Yazarın bundan sonra bahsettiği konu; hem şehircilik tarihi açısından Osmanlı Devleti'nin bir şehri nasıl vücuda getirdiğinin anlaşılması babında hem de küçük bir karyenin nasıl koca bir şehir halini aldığı tespitini bağlamında ilginç ve önemlidir.

Damat İbrahim Paşa Nevşehirli'dir, fakat malumdur ki o doğduğunda Nevşehir denilen bir şehir mevcut olmayıp onun şu an bulunduğu yerde İbrahim Paşa'nın atalarının doğduğu ve akrabalarının ikamet ettiği Muşkara karyesi vardı. Burası Ürgüp'e bağlı küçük bir köydü. Yazı, Damat İbrahim Paşa'nın bu karyeyi; camiler, medreseler, mektepler, hamamlar, imaretler, çeşmeler ve çarşı dükkânlarıyla donatıp Nevşehir haline nasıl getirdiğini Hazine-i Evrak'taki Ahkâm Defterleri'nden belgelendirerek incelemektedir.

Müverrihin yararlandığı belgelere göre Damat İbrahim Paşa işe önce Ürgüp kadısının Muşkara'da oturmasını ferman buyurmasıyla başlıyor ve karyenin bir kent halini alması için nüfus iskânından, gerekli eserlerin inşasına kadar pek çok konuyla bizzat ilgileniyor.

Bu arada karyede inşa edilen çeşmelerin yazılarının Nedim, Vehbî vb. şairlere ait olduğunu da ayrıca yazıdan öğrenmek mümkün; hatta yazar bu yazıların tamamına da çalışmasında yer vermiştir.

Muşkara'nın Nevşehir halini alması için lazım olan her türlü inşaat işlerinden sorumlu olarak zamanın Hassa Mimar Başı Mehmet Ağa görevlendirilip kendisinin gerekli eserler için Gebze ve Eskişehir'deki benzeri eserleri araştırmasını ve hatta bunların titizlikle resimlerini yapmasını Damat İbrahim Paşa bir hükümlerle bizzat emretmiştir.

Yazar, "Kenar mahal dedir diye hüsn-i suret ve letafet heyetinde zerre kadar kusur olmaması suret-i katide matluptu." diyerek İbrahim Paşa'nın yaptıracağı eserlerin kendisinden önce yapılanlardan hiçbir şekilde geri kalmaması için uğraştığını ve bunu temin için devletin elinde tuttuğu iktidar nüfuzundan sonuna kadar istifade ettiği yorumunu ekliyor.

İnşaat için lüzumu hâsıl olan malzemelerin Kayseri, Kırşehir ve Sivas yörelerinden tedarik olunduğunu belirttikten sonra A. Refik; eserlerin bütün tarih taşlarının yine

İstanbul’da yaptırıldığını ve tarihlerinin; Nedim, Vehbî ve Samî gibi şairlere yazdırıldığını, bunun ise; şairler arasında yeni bir müsabakaya sebep teşkil ettiğini kaydediyor.

“Camiin dış kapısının tarihini Nedim, iç kapısının tarihini Seyyid Vehbî, medresenin kitabesini Vehbi, kütüphanenin kitabesini Nedim, imaretin tarihini de yine Vehbî yazdı.” diyen müverrih; bundan sonra bu tarih ve kitabeleri makalesine olduğu gibi derc ediyor.

Bundan sonra camiin tamamen bitirilmesinden sonra İbrahim Paşa’nın bu sefer de bir hamam inşa ettirdiğini ve bunun da tarihinin yine Nedim tarafından yazıldığını ekleyen yazar bu tarihi de makalesinde aynen veriyor.

Damat İbrahim Paşa bütün bunlardan sonra Nevşehir’de yaptırdığı eserlerin kendi istediği gibi olup olmadıklarını kontrol maksadıyla, İstanbul’da kendisi için saray ve yalılar inşa etmiş olan Serkis Kalfa’yı bu şehre göndermiştir. Serkis Kalfa burada Paşa’nın adına yaptırılan camiyle uğraştığı gibi bir kale inşasına da nezaret etmiştir.

Yazar makalesinin sonlarında Nevşehir’in nüfusunun artırılması, ekonomisinin canlandırılması için alınan tedbirlerden uzunca bahsetmekte ve bunun için Serkis Kalfa’ya bir de han inşa ettirildiğini, kitabesinin de Raşid’e yazdırıldığını ifade ederek yazısını bitirmektedir.

Tekrar ifade etmek gerekirse A. Refik’in bu makalesi en azından Nevşehir tarihi ve sanatı açısından bulunmaz kıymettedir.

Makale bize; hem küçük bir karyenin nasıl şehre dönüştürüldüğünü ve bu yapılırken nasıl bir yol izlendiğini, hem de bunun için lazım olan eserlerin kimlere nasıl yaptırıldığını göstermesi açısından da önemlidir. Üstelik bu bizzat Hazine-i Evrak vesikalarından yola çıkılarak yapılıyor ki böylece müverrih yazdıklarını belgelerle desteklediğinden dolayı makalesi ayrıca bir bilimsellik kazanmaktadır.

Müverrih, 1924’te kaleme aldığı yukarıdaki makalesinden sonra 1936 yılına gelinceye kadar uzun yıllar herhangi bir gazete ya da dergide şehir yazıları yazmamıştır. İşte 1936 yılında yazar, “Anadolu’da Eski Türk Şehirleri” başlığıyla yeni bir yazı dizisine başlamış ve dizi zannederiz kendisinin ölümünden önceki rahatsızlığı dolayısıyla sekteye uğramış ve bu rahatsızlıktan kurtulamayarak vefat ettiği için de müverrihin diziyeye tekrar başlaması mümkün olmamıştır. Zaten “Sart” üzerine yazdığı bu mevzudaki son yazısının ölümünden çok az önceye tesadüf etmesi de bu durumu doğrulamaktadır.¹⁰

¹⁰ A. Refik 11.10. 1937’de vefat etmişken bahsi geçen yazı 22.09.1937 tarihlidir.

Kıyı Ege şehirlerine dair kaleme aldığı ve “Yedigün” dergisi sayfalarında yer alan bu yazılarının ilkinde A. Refik İzmir’e değinmektedir.¹¹ Yazı üslubundan yola çıkarak söyleyecek olursak sanki yazar; şehre bir gezi yapmış ve bahsettiği eserleri bizzat yerinde temâşa etmiş gibidir. Fakat bunu açıklayan bir ifadesi yoktur.

Evliya Çelebi’den ve Enveri’den alıntılarla sürdürdüğü yazısında yazar İzmir’in; kısaca Türkler öncesi tarihinden ve Aydınogullarıyla başlayıp Osmanlılarla devam eden Türk devrinden bahsediyor.

“Anadolu’da Eski Türk Eserleri” başlığıyla yine “Yedigün” sayfalarında müverrih bu sefer de okuyucuları “Bergama” hakkında bilgilendirmektedir¹². Başvurduğu kaynaklar ise; “İbn-i Battuta” ve “Evliya Çelebi” seyahatnameleridir. Bergama Kütüphanesi ve Bergama’nın kendi icadı olup yazara göre; Fransızların “parşömen”, Türklerin “tırşe” adını verdikleri inceltmiş keçi derisinden mamul bir tür kâğıt yazıda söz konusu ediliyor.

“Anadolu’da Eski Türk Şehirleri” başlıklı serinin ikincisinde yazar Manisa’yı¹³ tarihi atmosferi içerisinde konu edinirken yine “İbn-i Battuta” ve “Evliya Çelebi” seyahatnamelerinden yararlanmıştır.

Aynı serinin üçüncü yazısı¹⁴, bizim bugün “Aydın” dediğimiz fakat Osmanlılar zamanında diğer adı “Güzelhisar” olan şehre ayrılmıştır. Hem bu yazıda hem de bundan sonra aynı seri çerçevesinde kaleme aldığı “Pamukkale”yi konu edinen yazısında¹⁵ A. Refik yine “İbn-i Battuta” ve “Evliya Çelebi” seyahatnamelerinden yararlanarak bu şehirlerin tarihi hususiyetlerine dair bilgiler vermektedir.

A. Refik’in yukarıda bahsettiğimiz ve ölümünden evvelki son yazılarından birisi olan diğer bir kent yazısı,¹⁶ Anadolu’nun Lidya döneminden kalma hatıralarından birisi olup bu devletin başkentliğini yapmış bulunan “Sart” şehri kalıntıları üzerinedir.

Yazısında, Herodot’tan alıntılar yoluyla Lidya kralı Krezüs ve Pers kralı Kirus arasında Anadolu için yapılan tarihi mücadeleyi ve sonrasında yenilip Perslere esir düşen Krezüs’ün galip kralla aralarında geçtiği rivayet olunan mükâlemeyi konu edinmiştir.

¹¹ A. Refik, “Eski Türk Şehirleri: İzmir”, **Yedigün**.182, 2.9.1936

¹² A. Refik, “Anadolu’da Eski Türk Eserleri: Bergama”, **Yedigün**.183, 9.9.1936

¹³ A. Refik, “Manisa”, **Yedigün**.185, 23.9.1936

¹⁴ A. Refik, “Eski Türk Şehirleri: Güzelhisar”, **Yedigün**.201, 13.01.1937

¹⁵ A. Refik, “Anadolu’da Eski Türk Şehirleri: Pamukkalesi”, **Yedigün**.233, 25.08.1937

¹⁶ A. Refik, “Eski Türk Şehirlerinden: Sart”, **Yedigün**.237 2.9.1937

Yazının üst başlığının “Eski Türk Şehirlerinden” olarak tayin edilmesi, devrin tarih tezleriyle A. Refik’in zor da olsa bir nebze uzlaştığının göstergesi olması açısından da ilginçtir.

Yazar, incelediğimiz bu yazıların dışında kentlere dair daha başka yazılar da neşretmiştir. Fakat bunlar; yaşadığı zamanın şehirlerinin incelenmesi şeklinde değil de yazılı kaynaklardan yola çıkarak muhtelif zamanlarda ya da çeşitli devlet adamları döneminde; Edirne, İstanbul, Boğaziçi, Sadabat vb. başlıklar altında incelediği kent yazıdır. Dolayısıyla bunların sanat tarihi açısından bir orijinallikleri söz konusu olmadığı için bunlar üzerinde ayrıca durulmasına gerek görülmemiştir.

A. Refik’in Hazine-i Evrak vesikalarını bir araya getirmesiyle oluşan ve 4 serilik kitap halinde neşredilen 10, 11 vb.“Hicri Asırlarda İstanbul” ya da “Osmanlı Hayatı” başlıklı eserleri ise yine modern anlamda bir şehir incelemesi olmaktan uzaktır. Fakat burada şunu yinelemek de gerekir ki, müverrihin bu eserinde yayımladığı belgeler hem İstanbul’un kent tarihi açısından hem de bizzat sanat tarihi açısından çok önemlidir. Fakat sırf orijinal metinlerin transkripsiyonunun yapılmasından öte yazarın bir yorumu, eklemesi vs. olmadığı için burada ayrıca bunun da incelemesine gerek yoktur.

2.3.4.Şahıs Monografileri

A. Refik'in muhtelif tarihi kişilikler üzerine gazete ve dergilerde yayımlanan onlarca yazısını bulmak mümkündür. Bu yazılar içerisinde konusu itibariyle bu çalışmayı yakından ilgilendirenler, özellikle yazarın bazı Osmanlı mimarları üzerine kaleme aldığı yazılardır.

A. Refik gibi, Osmanlı tarihinin neredeyse her köşesine merakını yöneltmiş bir müverrihin, Osmanlı sanat ve sanatkârları üzerine yazılar neşretmemesi düşünülemezdi. Dolayısıyla kendisi; tabî ki başta Mimar Sinan olmak üzere, Mimar Davut, Mimar Kasım Ağa, Mimar Hayrettin gibi Osmanlı mimarlarına dair pek çok yazı neşretmiştir.

Yazarın şahıslara yönelik olarak yaptığı çalışmalar sadece mimarların hayatına müteallik de değildir. Bilhassa Lale Devri'nde İstanbul'a gelerek buraya dair resimler yapan Avrupalı ressamı ve Fatih'in portresini çizmekle meşhur olan İtalyan ressam Bellini'yi konu alan çalışmaları yanında Seyit Lokman gibi şehnamecilerle alakalı yazısı da vardır. Ayrıca yazar; konusu muhtelif Osmanlı sanatkârları olan “Âlimler ve Sanatkârlar”, Osmanlı mimarlarından bahseden “Türk Mimarları” ve yalnızca Mimar Sinan'ın hayatını konu edinen kitaplar da yayımlamıştır. Burada yazarın mimarlara dair neşrettiği yazılar dışındakilere temas edilmeyecektir. Çünkü bu yazılara daha önce ki “Geleneksel Türk Sanatları” ve “Resim” başlıklı bölümlerde değinilmişti.

Yazının en başında da kısaca bahsedildiği gibi müverrihin, doğrudan sanat tarihiyle ilgili eserleri arasında kronolojik olarak ortaya koyduğu ilk çalışma; 1917 tarihli olup Yeni Mecmua sayfalarında neşrolunan ve “Mimar Sinan: Hayatı ve Asarı” başlığını taşıyan makaledir.¹Müverrih söz konusu yazıyı daha da geliştirerek; hem “Âlimler ve Sanatkârlar” adlı çalışmasında “Mimar Sinan” başlığı altında, hem de “Mimar Sinan” adıyla ayrıca bağımsız bir kitap halinde yayımlamıştır.

Yazı, A.Refik'in “Peçevi ve Selaniki Tarihi” gibi Klasik Osmanlı müverrihlerinin eserlerinden ve “Tezkiret'ül Bünyan” gibi bizzat Mimar Sinan'a ait denilebilecek yazılı kaynaklardan devşirdiği bilgilerin derlenmesiyle oluşmuştur. Bu yönüyle belki çok büyük bir orijinallik taşımasa da; Sinan'a dair Türk matbuatında neşrolunan derli toplu ilk makalelerden biri olması açısından önem taşımaktadır.

¹ A. Refik, “Mimar Sinan: Hayatı ve Asarı” (1–2), *Yeni Mecmua*, 13–14, 4.10.1917

A. Refik, Yavuz Sultan Selim'in ilk saltanatı zamanlarında, Kayseri'den İstanbul'a devşirme yoluyla getirilen 23 yaşındaki genç Sinan'ın hayatına dair bu ilk bilgileri bir üst paragrafta adları geçen yazılı kaynaklardan yola çıkarak veriyor.

Osmanlı Devleti'ne hizmetini öncelikle yeniçeri olarak veren Sinan'ın ordu içindeki muhtelif rütbelere terfisi eşliğinde hayatını anlattığı çalışmasında yazar; bir taraftan da alttan alta kendisi için ileride gerekli olacak mimari tecrübeyi Sinan'ın nasıl elde edip geliştirdiğinin örneklerini veriyor. Katıldığı seferlerde temaşa ettiği mimari eserler yoluyla hem teorik açıdan; hem de lüzumu hâsıl oldukça ordu için inşa ettiği köprüler, kayıklar vs. yoluyla pratik açıdan kendisini mimarlık yolunda geliştiren Sinan, yazarın belirttiğine göre; öyle bir raddeye gelmiştir ki ya yeniçeriliği seçip Sultanın emri altında gazadan gazaya koşacak ya da mimarlığı seçip ta çocukluğundan beri düşlerini süsleyen İmparatorluğa eşsiz eserler vermenin yolunu tutacaktır. Biraz zor yapılan bu seçim sonunda Sinan mimarlığı seçecek ve bundan böyle Hassa Mimarbaşı Acem Ali'nin de ölmesi münasebetiyle bizzat Hassa Mimarbaşılığı'nı devralacaktır.

Yavuz'la gittiği İran ve Mısır Seferlerinden bu yörelerin eserlerini; Kanuniyle gittiği Rodos vb. seferlerle de Yunan ve Batı eserlerini inceleme fırsatı bulan Mimar Sinan'ın, bu insanlığın ortak hatırası olan eserleri kendi mimari üslubunun oluşması bağlamında çok iyi değerlendirdiğini makalesinde ifade eden A. Refik, diğer taraftan da Mimar Sinan'ın başlıca abidelerinin inşasından bahsetmektedir.

“Sultan Süleyman Mimar Sinan'a ilk büyük camii olmak üzere Şehzade Camiin inşasını emretti.”² diye belirten yazar her hangi bir sanatsal incelemesine değinmeksizin camiin; mahalli, tarihi ve masrafı hakkında bilgi veriyor ve “Mimar Sinan Hassa Mimarı sıfatıyla birbirini müteakip türbeler, camiiler, hamamlar, saraylar, inşaatıyla meşgul oldu.” dedikten sonra yazısının ilerleyen bölümlerinde Sinan'ın susuzluğu tarihe mal olmuş İstanbul'a Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle su getirmekle görevlendirildiğini ekliyor. Yazının bundan sonraki uzunca kısmında yazar; Kâğıthane sularının şehre getirilmesi için lazım olan kemerlerin inşası hakkında tarihi malumatlar vermektedir.

“Mimar Sinan suyolunun inşasında gösterdiği maharetle İstanbul halkının şükranını celp eylemişti. Fakat onun güzide eseri, ölmez abidesi Süleymaniye Camii idi.” diyerek

² A. Refik, “Mimar Sinan: Hayatı ve Asarı” (1-2), **Yeni Mecmua**, 13, 4.10.1917, s.202.

yazar bu sefer de kaynaklardan temin ettiği bilgiler çerçevesinde Süleymaniye Camii'ne dair bilgiler vermektedir.

Camii için kullanılan ve “fil ayağı” olarak isimlendirilen dört sütunun ve lazım olan mermerlerin; nerelerden, nasıl getirildiğini belirten müverrih; camiiin yapım süresinin uzaması dolayısıyla Kanuni Sultan Süleyman'la Mimar Sinan arasında geçtiği kaydedilen mükâlemeden de uzunca bahsetmektedir. Bundan sonra ise; camii tamamlayarak devrin Ebussuut Efendi, Sokullu vb. gibi meşhur devlet ricali arasında yerini alan Sinan'ın birtakım fiziki özelliklerine de değinerek Süleymaniye bahsini kapatmaktadır.

Kanunî devrinde Mimar Sinan'ın inşa ettiği son eserin Büyükçekmece Köprüsü olduğu, yapımına Zigetvar Seferi esnasında başlandığı ve sefer esnasında Kanuni Sultan Süleyman öldüğü için eserin II. Selim zamanında itmam edildiği bilgileri de yazıda yer almaktadır.

Yazının bundan sonraki bölümlerini A. Refik, Sultan II. Selim devri ve bu devrin en mühim inşa faaliyeti olan Selimiye Camii bahsine ayırarak, camiiin inşaatına başladığında Sinan'ın “Koca Sinan” diye şöret bulduğunu ve yaşının da seksen dörde eriştiğini “Selaniki Tarihi”ni me haz göstererek ifade etmektedir. Müverrih Sinan'ın son şaheseri olan Selimiye'yi üç yılda bitirdiğinde “pesendîde-i cihan mimar-ı bîpayan” namıyla anıldığını ve Sinan'ın kendisinin de eserleri arasında en ziyade Selimiye'yi beğendiğini ifade ediyor ve bu görüşünü Sai Çelebi'nin bizzat mimarın ağzından yazdığı “Tezkiretü'l-Bünyan”dan alıntılarla güçlendiriyor. Müverrih, Saladen'in “İslam Sanayii” adlı eserinden de alıntı yaparak “Mimar Sinan bu tercihte haklıydı; Sultan Selim Camii Türk mimari sanatının en güzide ve en üstadane bir eseri olmak üzere vücuda gelmişti.” diyerek bu konudaki düşüncelerini tekide çalışıyor.

Bu arada Mimar Sinan'ın yaptığı eserlerin yekûnu hakkında da bilgiler veren yazar mimarın; 81 camii, 51 mescit, 55 medrese, 26 darülkura, 17 imaret, 2 darüşşifa, 7 su kemeri, 8 köprü, 18 kervansaray, 2 mahzen, 33 saray, 35 hamam, 17 türbe, sebil vs. yapmaya muvaffak olduğunu yazısında belirtiyor. Mevzuun devamında ise bu eserler arasında İstanbul Tahtakale'de inşa ettiği “Rüstem Paşa Camii”nin çini süslemeleri açısından bir mücevher hükmünü taşıdığını ekliyor.

A. Refik Mimar Sinan'a dair kaleme aldığı bu uzun makalesini “ Koca Sinan artık bütün asarına veda etmişti. Süleymaniye Camii'nin bir köşesinde, ufak bir sebile bitişik

küçük bir pencerenin demir parmaklıkları arasından bakıldığı zaman burma sarıklı sade bir mezar görülüyordu. Dört asırda yapılamayacak muhteşem eserleri dört padişah devrinde vücuda getiren Koca Sinan'ın hayatı, orada, oyma ve zarif parmaklıkların üzerindeki duvarda Sai'nin şu mısralarıyla hulasa ediliyordu:

Ey eden bir iki gün dünya sarayında mekân
 Cay-i âsâyiş değildir âdeme mülk-ü cihan
 Han-ı Süleyman'ın olup mimarı bu merd-i güzün
 Yaptı bir cami, verir Firdevs-i âlâdan nişan
 ...
 Geçti bu demde cihandan pir Mimar Sinan
 Ruhûcün Fatiha ihsan ede pir ü civan.”

Yazarın yukarıda bahsedilen makalesinden sonra yayımladığı kronolojik olarak ikinci yazı, İkdâm gazetesi sayfalarında yer almakta ve “Koca Mimar Kasım Ağa”³’nın hayatını konu edinmektedir. Yazı, 1662 tarihinde Hassa Mimarbaşı olan ve mimarlıktan ziyade saraydaki nüfuzuyla isim yapan Kasım Ağa’nın 17. yy. Osmanlı saray hayatı çerçevesinde şekillenen yaşamından bahsetmektedir. Zaten pek bir eser de bırakmadığı için olsa gerek müverrih yazısında Kasım Ağa’nın mimarlığı konusunda bilgiler vermemektedir. Dolayısıyla yazının sanat tarihiyle bir ilgisi yoktur.

Bundan sonra ise A. Refik, yine İkdâm gazetesi sayfalarında yer alan yazısında Mimar Sinan’ın vefat tarihini bahis mevzu etmektedir.⁴ Müverrih Sinan’ın, terceme-i hali olan “Tezkiretü’l-Bünyan” adlı eserde verilen vefat tarihinin yanlışlığını irdelemeye çalışmaktadır. Bu yanlışlığı ve doğrusunun ne olduğunu ispat ederken de kendisine ait olan ve yukarıda da değinilen Yeni Mecmua’da neşrettiği yazısını⁵ me’ haz gösteriyor. Yazının devamında ise yine iddiasını kuvvetlendirmek için Divan-ı Hümâyun kayıtlarını ve bunların bir araya getirilmesiyle oluşturduğu kitabını⁶ kaynak olarak sunan yazar; dönemin vak’alarını kaydeden müverrihlerin bu konuya dair malumat vermediklerini ekliyor ve bu konuda şüpheye mahal bırakmaksızın bilgi veren kaynağın “Hadikatü’l-Cevâmi” adlı eser

³ A. Refik, “Koca Mimar Kasım Ağa” (1–2), **İkdâm**.8199,8203,İstanbul. 9 ve 12.12.1919

⁴ A. Refik, “ Mimar Sinan’ın Vefat Tarihi ”, **İkdâm**.8592,İstanbul. 11.02.1921

⁵ Bkz. A. Refik, “Mimar Sinan: Hayatı ve Asarı” (1–2),**Yeni Mecmua**,13–14, 4.10.1917

⁶ A. Refik, *On ikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı*, Devlet Matbaası, İstanbul 1930.

olduğunu belirtiyor. Bu eserde Mimar Sinan'ın vefat tarihi olarak belirtilen Hicri 12 Cemaziye'l-ülâ 996 tarihinin doğruluğunu ve kendisinin de bu görüşü paylaştığını ifade ederek yazısını sonlandırıyor.

A. Refik'in Mimar Sinan'la ilgili diğer bir yazısı "Mimar Sinan'a Dair"⁷ başlığını taşıyor olup yazı, yine İkdam gazetesi sayfalarında yayımlanmıştır.

Bu yazısında da yazar; daha önce "Yeni Mecmua" sayfalarında neşrettiği ve üzerinde durulmuş olan uzun makalesinin bir özeti olacak şekilde Sinan'ın kısaca hayatından bahsediyor. Dolayısıyla bu yazının da ana konuyla ilgili olarak tekrar değinilecek şekilde bir orijinalitesi söz konusu değildir.

Müverrihin şimdiye kadar değinilen muhtelif dergi ve gazetelerde neşrettiği yazılarını biraz daha geliştirip bir araya getirmesiyle oluşturduğu ve 1924'te neşrettiği "Âlimler ve Sanatkârlar" adlı kitabı kronolojik olarak yukarıdaki yazıdan sonraya tekabül eder.

"Âlimler ve Sanatkârlar", müverrihin şahıs monografisi başlığıyla değerlendirilen çalışmaları arasında bir kitap olarak neşrettiği ilk eseridir. Böyle olmasına rağmen; Mimar Sinan, Mimar Davut ve Mimar Koca Kasım Ağa'ya dair yazarın eserde açtığı başlıklar; bilgiye ulaşmak açısından takip ettiği metotlar ve verdiği bilgiler esas alındığında, daha önce dergi ya da gazete sayfalarında neşrettiği yazıların neredeyse aynısıdır. Bunun içindir ki, adı geçen kitapta yazarın verdiği malumat dolayısıyla eser, ana konu olan sanat tarihi bağlamında ayrı bir incelemeyi gerektirmiyor. Ayrıca eser, daha çok muhtelif Osmanlı âlim, şair ve müverrihlerine değinen bir çalışma özelliği de taşımaktadır.

A.Refik, klasik kaynaklara fevkalade derecede vakıf olmanın verdiği rahatlıkla Türk tarihinin muhtelif olayları ve kişileri üzerine gazete ve dergilerde peşi peşine yazılar yayınlarken, mesaisinin bir kısmını da "Hazine-i Evrak"a hasretmiştir. Bu mesainin ürünü olan belgeleri müverrih çoğu zaman herhangi bir ekleme ya da çıkarma yapmaksızın orijinal halleriyle; hem dergilerde, hem de daha sonraları kitaplar halinde yayımlamaktan geri kalmamıştır. Ayrıca Türk tarihi, sanatı ve sanatçılarına dair yazdığı pek çok yazıda da kendisinin gün yüzüne çıkardığı bu belgeleri kullanmıştır.

İşte bu tarzda hazırladığı bir diğer çalışması da neredeyse bir yıl boyunca her sayısında yer alacak şekilde TOEM sayfalarında neşrettiği⁸ ve "Hazine-i Evrak vesikalarına nazaran: Mimar Sinan" başlığını taşıyan yazıdır.

⁷ A. Refik, "Mimar Sinan'a Dair", **İkdam**.8918,İstanbul. 12.01.1922

Yazı başlığından da anlaşılacağı üzere müverrihin arşivden Mimar Sinan'a dair derlediği belgelerin transkripsiyon edilerek verilmesi şeklinde yayımlanmıştır. Yazar herhangi bir şekilde diğer yazılı kaynaklarla mukayese ederek veya kendi görüşlerini katarak belgeleri değerlendirme yoluna gitmemiştir.

Belgeler Divan'dan Mimar Sinan'a yazılan veya Mimar Sinan'ın Divan'a yazdığı mektuplar halinde olup gerçekten dönemin muhtelif inşa faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğü konusunda sanat tarihi açısından çok kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir.

Yazar, 1931 yılında, bu zamana kadar Mimar Sinan hakkında yazdığı tüm yazıların ve bilhassa “Âlimler ve Sanatkârlar” adlı kitabındaki Sinan'la ilgili bölümün bağımsız bir şekilde bir araya getirilip kitaplaştırılmasıyla oluşturduğu “Mimar Sinan”⁹ kapak başlığını taşıyan eserini neşretmiştir.

Kitap müverrihin o zamana kadar ki tüm makale, yazı ve arşiv belgelerinin bir arada harmanlanmasıyla oluşup Mimar Sinan'a dair her hangi bir farklı bilgi ya da bakış açısı ihtiva etmemektedir. Kitabın, A.Refik'in Sinan'la ilgili diğer çalışmalarından belirgin tek farkı; eserde, Sinan'ın yapıtlarına dair resimlere de yer verilmiş olmasıdır.

TOEM'de Sinan'la alakalı yayımladığı makaleyle aynı tarzda bir başka yazıyı¹⁰ A. Refik “Mimar Davut”la alakalı olarak Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda neşretmiştir. Yalnız bu sefer yazar Mimar Davut'a dair Hazine-i Evraktan devşirerek neşrettiği bu belgelerin başına diğer yazılı kaynaklardan elde ettiği bilgiler muvacehesinde mimarın kısaca bir tercüme-i halini de eklemiştir. Bu belgeler de aynen Sinan hakkında olanlar gibi, Divan'dan Mimar Davut'a yazılan veya Mimar Davut'un Divan'a yazdığı mektuplar halindedir.

Yazısının başında yer verdiği Mimar Davut Ağa'nın kısa terceme-i halinde ise A. Refik; Selaniki ve Naima gibi klasik müverrihlerin eserlerinden ve “Hazine-i Evrak Mühimme Defterleri”nden yararlanarak mimarın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermeye çalışmıştır. Fakat bu bilgiler; yazarın da mimarın mezarının bile nerede olduğunun

⁸ A. Refik, “Hazine-i Evrak Vesikalarına Nazaran: Mimar Sinan”, **TOEM**. Yeni Seri.1-5, İstanbul. 1930-1931

⁹ A. Refik, **Mimar Sinan**, Amedi Matbaası, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.

¹⁰ A. Refik, “Mimar Davut”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**. VII,1,Mart 1932

bilinmeyişini göz önünde bulundurarak ifade ettiği gibi, yetersizdir. Dolayısıyla yazar burada mimarın hayatından ziyade yaptığı “İncili Köşk” ve başlayıp da bitirmeye ömrünün kifayet etmediği “Yeni Camii” vb. eserler çerçevesinde mimara değinmektedir. Yazar ayrıca bu yazısını daha önce neşrettiği “Âlimler ve Sanatkârlar” adlı çalışmasında da vermişti.

A. Refik Osmanlı devlet hazinesinden yararlanarak yayımladığı bu makalelerini birkaç ekleme daha yaparak kitap¹¹ halinde de yayımlamıştır. Söz konusu bu kitap ilk olarak 1932 yılında yayımlanmış olup “Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre: Türk Mimarları” adını taşımaktadır.

Bu eserde müverrih Fatih’ten Kanuni’ye kadarki; Mimar Ayas, Mimar Hayrettin, Mimar Kemalettin ve Mimar Acem Ali gibi Sinan öncesi Osmanlı mimarlarının hayatlarından ve eserlerinden kısaca da olsa bahsetmektedir. Bundan sonra ise yazar, Mimar Sinan’ın hayatına dair bilgiler vermektedir. Aslında bu bilgiler A. Refik’in daha önce gazete ve dergilerde neşrettiği yazıların genel bir tekrarıdır. Bu tekrarların dışında ise yazar “Hazine-i Evrak”tan elde ettiği bazı belgeleri de kitabının sonuna ayrıca eklemiştir. Böylece yazar; “Âlimler ve Sanatkârlar” adlı kitabında yer alan Mimar Sinan başlıklı bölümle “Hazine-i Evrak vesikalarına nazaran; Mimar Sinan” adlı çalışmasında Sinan’a dair verdiği belgeleri kompoze ederek eserin “Mimar Sinan”a ait bölümünü oluşturmuştur, diyebiliriz.

Mimar Davut’la ilgili bölüm için de daha önce yapılan mülahazayı tekrarlamak mümkündür. Yani müverrih bu bölümü de büyük oranda Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası’nda neşrettiği “Hazine-i Evrak vesikalarına nazaran; Mimar Davut” adlı makalesinden yararlanarak oluşturmuştur.

Naima tarihinden istifade ederek hazırladığı Mimar Kasım Ağa bölümü de yine yazarın “Âlimler ve Sanatkârlar” adlı eserinde bu konuda verdiği bilgilerin yeniden değerlendirilmiş halidir.

Eserde bizim için yeni olan “Mimar Mustafa” başlıklı bölümdür¹². Zira yazar bu konuda daha önce ve sonra herhangi bir gazete ya da dergide yazı yayımlamadığı gibi diğer

¹¹ A. Refik, *Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre: Türk Mimarları*, Marifet Matbaası-Hilmi Kütüphanesi İstanbul.1932.

¹² A. Refik, *Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre: Türk Mimarları*, Sander Yayınları İstanbul.1977, s.84 -90.

kitapları arasında da Mimar Mustafa'ya yönelik müstakil bir başlık açılmış değildir.

Mimar Mustafa başlıklı bu bölümde yazar mimarın Hassa Mimarbaşılığına nasıl getirildiğinden bahsedip yaptığı eserler hakkında bilgiler vermektedir. Mimarın ilk önemli uğraşısının 1658'de itmam ettiği "Boğaz Kaleleri" inşası olduğunu ve bundan sonra ise asıl tarihi meşguliyeti olan yarım kalmış "Yeni Camii"nin tamamlanması işine giriştiğini ifade ediyor. "Mimar Davut'un başlayıp Dalgıç Ahmet Çavuş'un yarısına kadar getirdiği Yeni Cami'yi bitirmek şansı Mimar Mustafa'nın oldu" diyen yazar, 1665 yılında yine mimar tarafından Davut Paşa Kasrı'nın yapımı için lazım olan çiniler için İznik kadısına yazılan buyruktan bahsederek bölüme nihayet vermektedir.

Biraz önce serdedilen sebeplerle "Türk Mimarları" adlı eser, yazarın daha önce yazdığı yazıları bir araya getirip derlemesiyle teşekkül etmiştir.

Bütün bunlara rağmen eser Türk sanat tarihi açısından Türk mimarlarının hayatlarına dair derli toplu ilk çalışma olması yönüyle mühim bir boşluğu uzun yıllar tek başına doldurmuştur. Aynı zamanda eser uzunca bir süre üniversitelerimizde neredeyse bu konuya dair tek kaynak olma özelliğindedir. İşte bu bile eserin ne denli bir kıymeti haiz olduğunu yeterince ispatlar sanırız.¹³

A. Refik Mimar Sinan hakkında yazdığı yazılara bir yenisini "Hicaz'da Koca Mimar; Sinan" başlığıyla Yedigün sayfalarında yayımlanmak suretiyle eklemiştir¹⁴. Yazıda müverrih, Evliya Çelebi'nin rehberliğinde Sinan'ın Mekke ve Medine'de yaptığı eserlerin peşine düşüyor. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Hicaz'a giden Sinan'ın Kâbe'yi su baskınlarından kurtarmak için yaptığı işler ve burada inşa ettiği medreseler hakkında bilgiler veren A.Refik yazısının sonunda ise; 97 yaşını bulmuş Sinan'ın bu sefer de Hac için yaptığı Hicaz yolculuğuna değinerek yazıyı bitiriyor.

Müverrih yine Mimar Sinan'a dair daha öncekilere benzer bir diğer yazıyı¹⁵ Akşam gazetesi sayfalarında kaleme almıştır. Yazıda; Tezkiretü'l-Bünyan ve Divan- ı Hümayun hükümlerinden yararlanarak Sinan'ın Şehzade Camii'ne getirdiği su, Ağırnas ve Ürgüpte'teki akrabalarının Kıbrıs'ın fethi üzerine buraya iskân edilmek istenmeleri dolayısıyla Divan'a müracaat ederek buna engel olması mevzuları işlemiştir.

¹³ A.g.e. (Önsöz/Zeki Sönmez, s.22)

¹⁴ A. Refik. "Hicaz'da Koca Mimar. Sinan" **Yedigün**.109, 10.4.1935

¹⁵ A. Refik, "Mimar Sinan'a Dair" , **Akşam Gazetesi**, 09.04.1936

Yazarın “Şahıs Monografileri” olarak ayrı bir başlık altında incelenen tüm bu yazıları yukarıdaki yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere tam olarak bilimsel anlamda bir monografi niteliği taşımamaktadır. Zaten başlığı herhangi bir Osmanlı mimarının ismini taşıyor olsa da yazar; yazılarının hemen tamamında, kişilerle ilgili monografik bilgilerden ziyade onların eserleri hakkında bilgiler vermektedir. Bu durum; bu çalışma açısından müverrihin yazılarını, “Şahıs Monografisi” veya bir sonraki bölümde inceleneceği gibi “Mimari ve Anıtlar” şeklinde kategorize ederek değerlendirmeyi güçleştiriyor. Bu sebeple bu güçlük, bu tür özellikteki yazılarına konusuna göre ilgili her bölümde yeniden değinilerek aşılmaya çalışılmıştır.

2.3.5.Mimari ve Anıtlar

A.Refik, bir önceki bölümde üzerinde durulan mimarlarla ilgili bölümde olduğu gibi “Mimari ve Anıtlar” konusunda da sayısı onları aşan yazıya imza atmıştır. Hatta başlığı her hangi bir mimari anıtla alakalı olmamasına rağmen çoğu yazılarında müverrihin muhtelif anıtlara dair de bilgiler verdiğini görmek kabildir. Fakat “Şahıs ve Monografiler” başlığı altında değinilen pek çok yazısını yazar, daha sonra bağımsız birer kitap halinde neşretmiş olmasına rağmen, mimari anıtlara dair her hangi müstakil bir eser vermemiştir.

Müverrihin bu konuda neşrettiği yazılarla ilgili bahsedilmesi gereken diğer bir mevzu da, bu yazıların mimari anıtların sanatsal yönleriyle değil de, daha çok tarihi özellikleriyle ilgili olduğudur. Daha önce pek çok defa belirtildiği gibi bu da, yazarın sanat tarihi formasyonu almamış olmasıyla ilgili bir durumdur.

Müverrihin bazı çalışmaları da vardır ki; eser asıl ele aldığı mevzu itibariyle genelde bir sanat tarihi çalışması ve özelde ise bu bölümle alakalı olarak “Mimari ve Anıtlar” başlığını doğrudan ilgilendiren bir mahiyet taşımaya rağmen, bahsedilen yan konuları göz önüne alındığında eserin; hem sanat tarihiyle, hem de bu başlıkla yakından alakalı olduğu tespit edilebiliyor. İşte yazarın hem kronolojik olarak bu tarzdaki, hem de “Mimari ve Anıtlar” başlığı altına alınabilecek ilk çalışması “Lale Devri”¹ adıyla 1915’te yayımladığı eserdir. Bu eserinde müverrih, Lale Devri’nin siyasi ve sosyal olaylarından bahsederken devrin sanat yapıtları hakkında da epey malumat vermektedir.

Eserin “Yeni Saray” başlıklı bölümünde yazar, Topkapı Sarayı hakkında değerlendirmeler yapmakta ve “Sarayın en müstesna dairesini, cesim kubbeli Hünkâr Sofası teşkil ediyordu.” yorumunu getirmektedir. Sofanın Türk sanatı mimarisine numune teşkil edecek derecede mineli çinilerle tezyin edildiğini, salonunun otuz adım uzunluğunda, yirmi iki adım genişliğinde olduğunu ve kemerleri üzerindeki müzeyyen ve mülevven kubbesiyle izlemeye değer bir manzara meydana getirdiğini ifade eden yazar sofanın sair aksamı üzerinde de görüşlerini beyan etmektedir.²

¹ A. Refik. *Lale Devri. (1130-1143)*. <Tetebbuat-ı Tarihiye Sayfaları.3> Teshil-i Tabaat Matbaası, Muhtar Halit Kütüphanesi, İstanbul,1331[1915].

² A.g.e, s. 28.

Müverrih yazısında, Lady Montegü'nün “Şark Mektupları” adlı eserinden yola çıkarak Lale Devri'nin meşhur kasırlarından da bahis açmakta ve bunların isimlerini şu şekilde vermektedir: Salıpazarı'nda Emnâbât, Çıgala Sarayı civarında Ferahâbât, Alibey köyü kurbinde Hüsrevâbât, Bebek'te Hümayunâbât, Defterdar'da Neşetâbât, Kâğıthane'de Sadâbât...³

Bu devrin en çarpıcı mimari örneklerinden birisi olup Azapkapısı ve Üsküdar'da yapılan çeşmelere model ittihaz olunan “III. Ahmet Çeşmesi”ne dair şu cümlelerle yazar bölümü bitirmektedir:

“... Çeşme Sarayı Hümayun'un kapısı önüne inşa olundu. Mimarı sermimar Mehmet Ağa idi. Çeşmenin muhiti ve tezyinatı Garp tarzında idi. Üzerindeki çiçek tezyinatı Şark sanatının en güzide numunelerinden addolunabilirdi. Muhtelif renkte yıldızlarla müzeyyen tezyinatı, tatlı gölgeler bırakan saçaklar altında ahenktar bir manzara vücuda getiriyordu. Çinileri Tekfur Sarayı'nda açılan fabrikada yapılmıştı.

III. Ahmet çeşmeyi inşa ettirdikten sonra:

‘Aç besmeleyle iç suyu; Han Ahmed'e eyle dua' tarihini bulmuştu.’⁴

Yine aynı tarzda vücuda getirdiği bir diğer eseri de 1917'de yayımladığı ve “Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı”⁵ adını verdiği kitaptır ki daha önce de ifade edildiği gibi bu yapıt bir telif eser olmaktan çok A. Refik'in “Hazine-i Evrak” çalışmalarının bir ürünü olup burada rastladığı belgelerin aynen yayımlanmasıyla oluşmuştur.

Eserin sanat tarihiyle ilgisi, yazarın kitapta yer verdiği belgelerin pek çoğunun Osmanlı; saray, cami, çeşme vb. eserleriyle ilgili oluşu dolayısıyladır ve içerisindeki belgeler sebebiyle eseri, sanat tarihi çalışmalarına yazarın doğrudan bir katkısı olarak yorumlamak kabildir.

Müverrih “Mimari ve Anıtlar” başlığı altında yer alabilecek ve bu bölümü doğrudan ilgilendiren ilk yazısını “Valide Camileri: Yeni Camii”⁶ adıyla “Yeni Mecmua”da yayımlamıştır.

³ A.g.e. s.30

⁴ A.g.e. s.33

⁵ A. Refik, Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961–1000) Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1333[1917]

⁶ A. Refik, “Valide Camileri: Yeni Camii”, **Yeni Mecmua**.10,18.10.1917

Yazıya göre; Yeni Camii inşasına Sultan III. Murat'ın validesi Safiye Sultan'ın himmetiyle Mimar Davut Ağa tarafından başlanmıştır. Bir süre devam eden inşaat; bazı yolsuzluklar ve İstanbul'u etkisi altına alan veba salgınına Camiin mimarının da yakalanıp vefat etmesi dolayısıyla, geçici olarak durmuştur. En sonunda Camiin yapım masraflarını üstlenen Valide Safiye Sultan'ın oğlu III. Murat'ın ölümü ve Valide Sultan'ın eski saraya nakli dolayısıyla nüfuzunu kaybetmesiyle Camii yapımı tamamen sekteye uğramıştır.

Yazar, bu arada Camiin inşasıyla ilgili bazı tarihi problemlere de değinerek; Evliya Çelebi'nin, Seyahatnamesinde 'Camiin yapımına Fatih'in validesi başladı.' ve Saladen'in "İslam Sanayii" adlı eserinde ' Camiin yapımına Sultan Ahmet'in Validesi Kösem Sultan başladı.' şeklindeki ifadelerin yanlışlığından bahsetmektedir. Bu görüşünü de; "(...) Emin İskelesi'nde ve Yahudi Mahallesi'nde camiin inşasına Davut Ağa tarafından başlandığına ve temellerinin Sultan Mehmed-i Salis'in Validesi Safiye Sultan namına 1006'da atıldığına dair Selanikî tarihinde sarih ve mufassal malumat vardır."⁷ cümlesiyle ispatlamaya çalışmıştır.

Bundan sonra müverrih yazısında; uzun yıllar muattal kalan binanın, Turhan Valide Sultan tarafından El-Hac İbrahim Ağa'nın⁸ bina emini tayin edilmesi suretiyle bitirilmesini⁹ ve camiin ibadete açılması dolayısıyla düzenlenen törenleri; Raşit Tarihi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi vb. eserlerden yararlanarak anlatmaktadır.

Camiin mimari ve sanatsal özelliklerini ise A. Refik; Evliya Çelebi'den ve Saladen'in "İslam Sanayii" adlı eserinden alıntılar yapmak suretiyle vermiştir.¹⁰

Bundan sonra müverrih;"Yeni Mecmua" sayfalarında "Topkapı Sarayı'nda: Bağdat Köşkü"¹¹ adıyla yeni bir yazı neşretmiştir.

⁷ A.g.m. s.190 ve 191'deki dipnot.

⁸ Yazar 1932'de yayımladığı "Türk Mimarları" adlı kitabında camii asıl bitiren kişinin Mimar Mustafa olduğundan bahsettiği halde, bu yazıda buna dair herhangi bir bilgi vermiyor ki; bu durum herhalde yazarın henüz bu tarihte bu bilgiye ulaşmamış olmasından kaynaklanıyor.

⁹ Yazar, daha sonra Yeni Cami'ye dair yazdığı ve aşağıdaki sayfalarda da üzerinde durulacak olan birçok yazısında camii bitiren mimarın Mimar Mustafa Ağa olduğundan bahsetmesine rağmen burada buna dair bir şey söylememektedir.

¹⁰ A.Refik, "Valide Camileri: Yeni Camii", **Yeni Mecmua**.10,18.10.1917, s.192

¹¹ A.Refik, "Topkapı Sarayında: Bağdat Köşkü" , **Yeni Mecmua**.15, 18.10.1917

Yazısında A. Refik, Bağdat köşkünü ve sanatsal hususiyetlerini neredeyse en ince teferruatına kadar şu şekilde tasvir ediyor:

“Bağdat köşkünün tavanı zarif ve mütenasip bir kubbedir. (...) Kubbenin kaidesi bir tavana istinat etmiştir ki, bu tavanın dört çıkıntısı ve dört girintisi vardır. Çıkıntı teşkil eden kısımlar geniş bir şehnişin gibidir. Bu şehnişinlerin tavanları, gayet ağır, Garp tarzında hendesî şekillerden mürekkep, som yıldızlı, kenarları hevai mavi ve kırmızıçizgilerle müzeyyendir.(...) Yalnız bu dört tavan, Osmanlı sanatı için nefis bir bediadır.(...) Kubbenin ortasında duvarların mavi, yeşil çinileri; ceviz dolapların beyaz sadepleri ortasında nurdan bir deste halinde büyük bir avize görünür.(...)”¹²

Bu minvaldeki betimlemelerini epeyce yaptıktan sonra yazar, makalesinin son kısmını da köşkün tarihçesine ayırmıştır. Bu kısımda da; IV. Murat’ın daha zaferle neticelenmeden Bağdat Seferi hatırası için yapımını emrettiği köşke dair; Naima ve Kâtip Çelebi’den rivayetlerle bilgiler vermektedir.

Yazıda köşkün sadece inşa tarihi, yukarıda sözü edilen tarihi kaynaklara istinaden verilmiş olup mimarı ve nasıl yapıldığı konusuna değinilmemiştir.

A. Refik yalnızca Osmanlı mimarisi üzerine yazılar yazmamış, zaman zaman Bizans eserlerini konu edinen çalışmalar da vermiştir. İşte bu minvaldeki çalışmalarının ilki, “Kariye Camii ve Mozaikleri”¹³ başlığını taşımaktadır.

Yeni Mecmua’da neşrettiği söz konusu yazısında müverrih; evvela Şarl Deyl ve Herçberag gibi müellifleri mehz göstererek Kariye’nin, diğer adıyla Hora Kilisesi’nin tarihinden bahsetmektedir. Bundan sonra ise; kilisenin tarihinde önemli bir yeri olup; buradaki mozaiklerden birinde kilisenin küçük bir maketini Hz. İsa’ya takdim eder şekilde resmedilen, Teodorus Metohidis’in hayatını uzunca anlatmaktadır.

Bu kişinin yazıya konu olmasının sebebi, manastır olarak da kullanılan Kariye Kilisesi’ni sonradan ihya etmiş ve son zamanlarını gözden düşmüş bir Bizans devlet adamı olarak burada geçirmiş olmasıdır.

Kariye Camii’nden alınma resimlerin de bulunduğu yazısının kalan bölümünde yazar, Osmanlılar tarafından camiye tahvil olmasına rağmen, badanayla sıvanmayıp tahta

¹² A.g.m. s.290

¹³ A. Refik, “Kariye Camii ve Mozaikleri” , **Yeni Mecmua**.17 ve 18, 1.11.1917

dolaplarla örtülen ve böylelikle tahrip olması engellenen manastırın mozaiklerine şu cümlelerle değinmektedir:

“(...) Kubbelerde duvarlarda görülen parlak, beyaz, mavi, kırmızı ve yeşil renkli mozaikler; zarif ve rengârenk mermerler; kapıların üzerlerini tezyin eden ince oymalar derhal nazar-ı dikkati celb eder. Vaktiyle pek muşşa olan mihrabın mozaik çiçekleri, gayet müdekkikâne işlenmiş kabartmalar, melek heykelleriyle müzeyyen sütun başlıkları, nartekslerin canlı, parlak, münevver mozaikleri cidden temaşaya şayandır...”¹⁴

A. Refik bir parçası verilen bu değerlendirmelerden sonra Bizans eserlerine dair yukarda bahsettiğimiz müelliflerin yapıtlarından yararlanarak manastırdaki mozaiklerin sanatsal değerlendirmelerine de yer vermiştir. Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hıristiyan azizlerini resimleyen bu mozaik levhalardan uzunca bahsettikten sonra mozaiklerin ve bunlar dolayısıyla Hora manastırının Bizans halkı nezdinde edindiği yerden de söz açan yazar; yazının kalan bölümlerinde manastırın hemen yanındaki diğer bir yapıya ve Bizans İmparator ve ailesine mahsus buradaki mozaikler hakkında da bilgiler veriyor.

Hem Hora Kilisesi'nin hem de mozaiklerinin yapılış zamanı, üslubu ve sanatsal hususiyetlerine dair bazı tarihi problemlerden de bahsettikten sonra müverrih yazısını Bizans sanatı hakkında yaptığı şu genel değerlendirmelerle sona erdiriyor:

“Şimdiye kadar Avrupa'da Bizans tarihiyle uğraşanlar, Bizans'ın en parlak devri olmak üzere Justinyanus devrini ileriye sürüyorlardı. Onların nazarında Ayasofya Kilisesi Bizans sanatının tek mil etmiş bir numunesiydi. Bu günkü tetkikat gösteriyor ki; Bizans'ın 9. Asır ile 11. Asır beyninde oldukça parlak bir intibah devri ve daha doğrusu bir ikinci altın devri açılmıştır. Bazı Bizans mütehassısları bu parlak devri de kabul ettikten sonra, Bizans sanatının bilahare derin bir zulmet içinde söndüğünü dermeyan ediyorlardı. Şimdi bu nazariyenin de mecruh olduğu meydandadır. Kariye Camiin mozaikleri gösteriyor ki Bizans'ta Paleologoslar devrinde de parlak bir intibah devri açılmıştır...”

A. Refik Lale Devri'nin neredeyse her anı, olayı, kişisi ve eserine dair bir şeyler yazmıştır. Zaten bu devre ait bir kitabı da mevcuttur ki döneme “Lale Devri” adının verilmesi de A. Refik'in bu kitabı dolayısıyladır.¹⁵

¹⁴ A.g.m. s.352

¹⁵ Müverrihin bu kitabı dolayısıyla “Lale Devri” için bu adın genel kabul görmesini sağlayan Yahya Kemal Beyatlı'dır.

Müverrihin Lale Devri'ne bu tutku derecesindeki ilgisi; kendisi de Nevşehirli olduğu için devrin sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'yla hemşeri olmaktan kaynaklandığı kadar, hayatı bölümünde de bahsedildiği gibi eski tabirle “rindmeşrep” bir tabiate sahip olmasından da ileri gelmektedir.

Yazarın; yukarıdaki mülahazayı kuvvetlendirecek türden Lale Devri'yle ilgili bir yazısı da “Sultan Ahmed-i Salis Çeşmeleri”¹⁶ başlığını taşımaktadır.

Yazıda A. Refik, “Lale Devri” adlı kitabında da değindiği III. Ahmet dönemi inşaat faaliyetlerine ve bu dönemde İstanbul'da yapılan Topkapı Sarayı önündeki “III. Ahmet”, Üsküdar Mihrimah Camii önündeki “Üsküdar” ve Tophanedeki “Tophane” çeşmelerinden bahsetmektedir. Çeşmelerden bilhassa III. Ahmet Çeşmesi'ne dair daha fazla bilgi verse de, bahsi geçen kitapta verdiği bilgilerin çok ötesinde bir malumat yazıda yer almamaktadır. Ayrıca yazıda bu malumatı hangi kaynaklardan yararlanarak elde ettiğini de belirtmemektedir.

Kronolojik olarak yukarıdaki yazısının akabinde yazar, Edirne'deki Selimiye Camii'ne dair “Edirne'deki Sultan Selim Camii”¹⁷ adıyla bir yazı kaleme almış ve camiin yapıldığı zamanın olaylarına genel hatlarıyla yer verdikten sonra; Evliya Çelebi'den naklen bilgilerle Selimiye'yi tanıtmaya çalışmıştır.

Yazarın bu gayretinin yazının kaleme alındığı tarihle de bir ilgisi vardır. Şöyle ki; bu sıralarda Edirne düşman işgalindedir ve yazar, Selimiye Camii dolayısıyla Edirne'nin önemine vurgu yapmaktadır.

İkdam gazetesinde “Tarih Musahabeleri” genel başlığıyla yayımladığı yazılarından ilkin de ise yazar; “Revan Kasrı'nda”¹⁸ adı altında bir yazı yayımlamışsa da burada kasırdan ziyade IV. Murat devrinin muhtelif tarihi vakalarını Naima Efendi'nin tarihinden yararlanarak gündeme getirmektedir.

Yukarıdaki çalışmasından sonra A. Refik İkdam gazetesindeki ikinci yazısında¹⁹ “Tarih Tetkikatı” genel başlığı altında “Fatih'in Sarayı” ismiyle bu sefer de Topkapı sarayını konu

¹⁶ A. Refik, “Sultan Ahmed-i Salis Çeşmeleri”, **Yeni Mecmua**.27,10.1.1918

¹⁷ A. Refik, “Edirne'de Sultan Selim Camii”,**Dersaadet**.74 27, 9.1.1336 [1920]

¹⁸ A. Refik, “Sultan Ahmed-i Salis Çeşmeleri”,**İkdam**.8509,15.11.1920

¹⁹ A. Refik, “Fatih'in Sarayı”,**İkdam**.9420,9424, 8 ve 12.6.1923

edinmektedir.

İstanbul'un fethini müteakip lüzumu hâsıl olan saray için Fatih'in; şehrin dağdağasından uzak bir yer olan Sarayburnu'nda, "Yeni Saray" adıyla anılacak yapının inşaatını hemen emrettiğini ve sarayda hangi görevliler için kaç daire(oda) ve köşkün yapılacağını da bizzat kendi adıyla anılan "Kanunname"sinde belirttiğini ifade eden yazar, bunları Evliya Çelebi ve Kanunname'den alıntılar yaparak tevsik etmektedir.

Yazıya göre; Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki ilk sarayları "Eski Saray" ve "Yeni Saray" olarak adlandırılan binalardı. İşte bu saraylardan bu gün Topkapı Sarayı olarak tesmiye olunan sarayın yapılmasına kadar Fatih döneminde bir süre "Saray-ı Atik" kullanılmıştı. Fatih "Saray-ı Cedit"te sadece devlet işleri ve erkânı için binalar yaptırmış ve haremni bu yeni saraya sokmamıştı. Haremi "Eski Saray"ı kullanmaya devam ediyordu.

A. Refik'in Evliya Çelebi'den naklettiğine göre, daha sonraları padişah haremli için de "Yeni Saray"da bölümler inşa edildi ve "Eski Saray"; 'merhum ve mahlu' padişahların valideleriyle, ihtiyar ve gözden düşmüş hasekiler ve padişah hemşirelerinin ikametlerine tahsis edildi.'²⁰

Yukarıdaki bilgileri verdikten sonra müverrih; "Kanunname-i Ali Osman"dan misallerle "Saray-ı Cedide-i Amire"de inşa olan dairelerin ve köşklerin hangi devlet memurları için kaç tane yapıldığını belirterek yazıyı sonlandırmaktadır.

A. Refik, hakkında hayli fazla sayıda yazı ve makale bıraktığı III. Ahmet ve Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Lale Devri inşaat faaliyetlerinden bu sefer de "İnşasının 200. Devr-i Senevîsi Münasebetiyle" III. Ahmet Çeşmesi bağlamında bir yazıyı yine İkdam sayfalarında yayımlamıştır.

"Tarih Musahabeleri" dizisi muvacehesinde kaleme aldığı yeni yazıda müverrih, "Hazine-i Evrak" belgelerinden yararlanarak çeşmenin yapımı için lazım olan mermerlerin Marmara'dan nakli ve çeşmenin etrafına yazılacak tarih için o sıralarda Tebriz'de kadılık yapan ve aynı zamanda şair olan Vehbi'nin İstanbul'a çağırılması mevzularını işlemektedir.

III. Ahmet'in, hem veziri hem de damadı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın da teşvikiyle ilim ve sanata düşkün olduğunu, hatta yaptırdığı çeşmelere yazılacak tarihleri bizzat kendisinin bulduğu gibi hakkedilecek yazıları da kendisinin yazdığını yazısında ifade ettikten sonra yazar, bu yazılardan örnekler vermektedir.

²⁰ A.g.m. 12.6.1923

Yazının son bölümünde ise, çeşmenin tezyinatı ve bilhassa çinileri hakkında bilgiler veren yazar, yazısını şu şekilde hitama erdirmektedir:

“Çeşmenin nakışları, çiçek tezyinatı gayet nazarrüba idi. Rengârenk çiniler, yaldızlı çiçekler gözler kamaştırarak derecede idi. Çeşmenin cephesinde, Ahmed-i Salis hattıyla yazılan tarih, yıldızlar içinde parlıyordu:

Tarih-i Sultan Ahmed'in cari zeban lüleden

Aç besmeyleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua.”²¹

Yukarıdaki yazıdan sonra yazarın “Mimari ve Anıtlar” la ilgili yazdığı yazı kronolojisinde sırayı Milli Mecmua’da yayımladığı “Topkapı Sarayında: İncili Köşk”²² başlıklı çalışması almaktadır.

Mimar Davut’un hayatıyla ilgili bölümde de üzerinde durulan “İncili Köşk” konusunda yazar burada da; daha öncekiyle aynı muhteviyatta olarak, köşke dair Selaniki ve Naima tarihlerinden yararlanarak bilgiler vermektedir.

Uzun yıllar herhangi bir mimari eser üzerine yazı kaleme almayan A. Refik, 1934’ten itibaren Cumhuriyet, Akşam gibi gazetelerde ve Yedigün dergisinde neşrolunmak üzere tekrar bu türden yazılar yazmaya başlamıştır ki bu meşgalesi ölümüne kadar sürecektir.

1934’ten itibaren sayfalarında sanat tarihine dair yazılar yazmaya başladığı Yedigün dergisindeki ilk yazısında müverrih; “Sinan’ın En Beğendiği Eseri”²³ başlığıyla hakkında sıkça yazdığı Mimar Sinan’a ve Selimiye Camii’ne değinmiştir.

1935 senesinde ise A. Refik; Cumhuriyet gazetesinde beş gün boyunca arka arkaya yayımlanan bir yazı dizisi hazırlamıştır. “Tarihsel İzlere Göre Topkapı’daki Köşkler Hangileri ve Nerede İdiler?” genel başlığıyla okuyucu karşısına çıkan bu yazılarda müverrih zaten haklarında daha önce bir vesileyle yazı kaleme aldığı köşklere dair bilgiler verirken tarihi kaynaklardan yola çıkarak bu gün mevcut olmayanlarının da yapıldıkları mahalleri tespiti çalışmaktadır.

Bu dizideki ilk yazısını “Bayezid ve Yalı Köşkleri”²⁴ adıyla yayımlayan A.Refik yazısının ilk bölümünde, bu gün daha çok Sepetçiler Kasrı olarak bilinen “Bayezid

²¹ A. Refik, “Fatih’in Sarayı”, **İkdam**.9420,, 8.6.1923

²² A. Refik, “Topkapı Sarayında: İncili Köşk”, **Milli Mecmua**. VII,74, 15.11.1926

²³ A. Refik. “ Sinan’ın En Beğendiği Eseri” **Yedigün**.67,68, 20 ve 27.6.1934

²⁴ A. Refik, “Bayezid ve Yalı Köşkleri”, **Cumhuriyet**.21.5.1935

Köşkü”ne değinmektedir. Köşkün mimarının ihtimal Mimar Hayrettin olabileceğinden bahsettikten sonra ise binanın yanındaki tersanenin hemen sol tarafında bulunduğunu belirttiği “Yalı Köşkü”ne ise yazının sonlarına doğru değinip Galland’ın Ruznamesinden yararlanarak köşke dair hayli teferruatlı bilgiler vermektedir.

Dizinin ikinci yazısı “Topkapı ve İncili Köşkler”²⁵ adını taşımaktadır. Hatırlanacağı üzere yazarın bilhassa İncili Köşkü konu alan gazete ve dergilerde yayımladığı pek çok yazı vardır. Bu sebeple yazının ikinci kısmında konu edilen İncili Köşk hakkında öncekilerden farklı bir taraf yoktur. Sadece bu yazıda diğerlerinden farklı olarak İncili Köşk’ün fazla masraf çıkarıyor denilerek diğer köşkle beraber Sultan Abdülaziz döneminde yıktırıldığı, geriye köşkün eski parlak devrinden yalnızca bir çeşme kitabesinin kaldığı bilgisine yer verilmektedir.

Yazının ilk bölümünde ise yazar, I. Mahmut zamanında yaptırılıp Yalı köşkünün sol tarafında bulunan ve Topkapı Sarayı’na adını veren kasır hakkında bilgiler vermektedir. Kasrın inşasından sonra buraya Kıbrıs seferinden alınan topların; sahile giriş çıkışları kontrol için, yerleştirilmesiyle daha önce “Yeni Saray” addolunan sarayın adının da bu toplar yüzünden “Topkapı Sarayı”na tahvil olduğunu yazıdan öğrenmek mümkündür.

Dizinin üçüncü yazısı da²⁶ müverrihin yine üzerinde dolaylı ya da dolaysız pek çok defa durduğu bir konu olan “Revan Kasrı”na ayrılmıştır. Yazar, bu sefer de Revan Kasrı’nın yapılış maksadını aydınlatmaya çalışmakta ve Hırka-i Şerif’in padişahın da hazır bulunduğu bu köşke getirildiğini, vezir-i azamla padişah arasında telhislerin alınıp verilmesinin burada yapıldığını ve padişah sarıklarının bu köşkte sarılması münasebetiyle buraya ayrıca “Sarık Odası” da dendiğini ifade etmektedir.

“Bağdat Kasrı”²⁷ adlı çalışması dizinin sondan bir önceki yazısıdır. Yazar burada, bilhassa kasrın üzerinde bulunan yazılara değinip bunların Tophaneli Hattat Mehmet Çelebi’ye ait olduğunu ve hattatın yazılarını Hazine-i Hümayun’da mahfuz olan Şeyh Hattı’nı takliden yazdığını belirttikten sonra, hattatın 1669’da vefat ettiği bilgisini vermektedir.

Köşkün temelini teşkil eden taş direklerin arasının ilk yapıldığında kâmilen açık olduğunu, II. Abdülhamit döneminde, buraya getirilmesi adet olan Hırka-i Saadet’i

²⁵ A. Refik, “Topkapı ve İncili Köşkler”, **Cumhuriyet**.22.5.1935

²⁶ A. Refik, “Revan Kasrı Niçin Yapılmıştı?”, **Cumhuriyet**.23.5.1935

²⁷ A. Refik, “Bağdat Kasrı ”, **Cumhuriyet**.24.5.1935

kendisinin ziyareti esnasında; söz konusu mahalle bomba yerleştirilebilir endişesi yüzünden, buraların kapatıldığını da ifade eden yazar, IV. Murat döneminin muhtelif olaylarıyla yazıyı sürdürmektedir.

Dizinin son yazısında ise müverrih, “Sofa Köşkü”nü²⁸ mevzu edinmekte ve eski kasırlar arasında hala zarafet ve taravetini koruyan eserin bu yapı olduğunu belirtip köşkün 18. asırda inşa olunan Hümayunabat, Neşetabat vb. binalarla birlikte yapıldığını dile getirmektedir.

Yazıda A. Refik ayrıca, I. Mahmut’a 15. Lui tarafından hediye edilen ve o zaman Fransa’sının meşhur kuyumcularından “Deplessis”in altına benzer bir madde olan semilordan yaptığı, köşkteki bir mangaldan da bahsetmektedir.

Yazar bu dizi bittikten sonrada Cumhuriyet gazetesinde yazılar neşretmeye devam etmiş ve “Yeni Cami’ye Ne Vakit Başlandı ve Nasıl Bitirildi?”²⁹ başlığı altında okuyucularına sunduğu yeni yazısında ise, yine hakkında çokça yazı kaleme aldığı “Yeni Camii” mevzusuna eğilmiştir.

Yazı “Şahıs Monografileri” bahsinde üzerinde durulan ve müverrihin “Türk Mimarları” adıyla neşrettiği kitapta yer verdiği “Mimar Mustafa Ağa” bölümünün adeta bir özeti olup mevzuya, üzerinde tekrar durulmayı gerektirecek bir farklılık getirmemektedir.

Cumhuriyet gazetesinde yazdığı sanat tarihine müteallik ve “Tarih Araştırmaları” üst başlığını attığı bir diğer yazıda³⁰ müverrih, Mimar Sinan’ın plansız çalıştığının tarihi hakikatlere uymadığını belgelerle ispatlamaya çalışmaktadır.

Söz konusu yazıda evvela Sinan’ın genel görevlerine değinen yazar asıl mevzuya dair ise şu değerlendirmelere yer vermektedir:

“Mimar Sinan bütün yapacağı binaların planlarını kendi çizerdi. O devirde mimarların plan çizmedikleri hakkındaki iddialar doğru değildir. Hatta bir oda bile yapılacağı zaman, Mimar Sinan’ın planını çizip padişaha gönderdiğine dair vesikalar vardır. Vakıa şimdiye kadar Hazine-i Evrakta eski devir mimarlarının planlarına tesadüf edilmemiştir. Fakat

²⁸ A. Refik, “Sofa Köşkü”, **Cumhuriyet**.16.10.1935

²⁹ A. Refik, “Yeni Cami’ye Ne Vakit Başlandı ve Nasıl Bitirildi?”, **Cumhuriyet**.24.5.1935

³⁰ A. Refik, “Mimar Sinan’ın Plansız Çalıştığı Doğru Değil?”, **Cumhuriyet**.27.10.1935

planların muamele-i evrak arasında bulunacağı muhakkaktır. Nitekim Üçüncü Selim zamanına ait perakende evrak arasında birçok planlar zuhur etmiştir...”

Bu değerlendirmesinin ardından yazar yazısında, Hazine-i Evrak’tan elde ettiği ve II. Selim zamanında Mimar Sinan’a yazılan bir hüküm örneğine yer vererek Sinan’ın plan yaptığına bu belgeyi delil göstermektedir ki hükmün ilgili kısmı şu şekildedir:

“(…) saray-ı amirem ağası marifetiyle zikrolunan odanın resmin edip göndermişsin. Ol resim makbulü şerifim olmağın buyurdum ki ...”

A. Refik’in Cumhuriyet’teki bir diğer sanat tarihi mevzulu yazısı “Mimar Hayrettin ve En Güzel Eseri”³¹ ismini taşımakta ve yazar burada Camiin mimarı olduğunu³² ifade ederek Bayezıt Camii ve Mimar Hayrettin üzerinde durmaktadır. Evliya Çelebi’den ve Hadikat’ül Cevami’den yola çıkarak hem camii, hem de mimarı hakkında bilgileri yazıda bulmak mümkündür.

Yukarıdaki yazıdan sonra A. Refik konuyla ilgili yazılarını Cumhuriyet’te değil Akşam gazetesinde neşretmiş ve bu yazılarına genel başlık olarak da “Şahıs Monografileri” bölümünde de belirtildiği gibi “Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul” ismini muvafık görmüştür.

Yazar bir kitap oluşturacak kadar uzun tuttuğu bu yazı dizisinde hakikaten mimari ve anıtlara dair de pek çok yazı neşretmiştir. Yazılarında hem yerli hem de yabancı yazarların eserlerinden bolca alıntılar yapan A.Refik; camiler, çeşmeler, saraylar, kiliseler vb. mimari eserler hakkında daha önce yine kendisinin muhtelif dergi ve gazetelerde neşrettiği yazılardan da bolca istifade etmiştir. Dolayısıyla yazıların, bu bölümde zaten üzerinde durulan daha evvel yazdığı yazılardan farklı olarak incelenecek kadar; takip edilen yöntemde bir farklılık olmadığı ve kaydedilen bilgiler noktasında bile evvelkilerle büyük bir benzerlik söz konusu olduğu için, sanat tarihi açısından orijinallikleri mevzu-i bahis değildir. Çalışmamıza ayrıca katacağı bir şey olmadığından dolayı bu dizideki yazıları tek tek incelemenin de lüzumu hissedilmemiştir.

³¹ A. Refik, “Mimar Hayrettin ve En Güzel Eseri”, **Cumhuriyet**.30.1.1936

³² Tabii bu gün artık Beyazıt Camii mimarınının Mimar Hayrettin olmadığı anlaşılmıştır.

3.Sonuç

Her şeye rağmen A. Refik, çok çeşitli eserler veren ve eserlerinin sayısı 150’yi aşan; okullar, halk ve askeriye için birçok kitap neşreden ve bazı eserlerinin baskısı aynı yıl içinde yeniden yapılacak kadar popüler olan bir yazardır.

Bütün buraya kadar ifade ettiklerimizden de rahatça anlaşılacağı gibi bilimsellikleri tartışmaya açık olmasına rağmen yine de Ahmet Refik hakkında hem tarihçiliği, hem de hususi hayatı bağlamında söylenenler epeyce bir yekûn tutuyor.

Yazar hakkında asıl dikkati çeken taraflardan biri, yüzü aşkın makalesini ve birçok kitabını sanat tarihiyle ilgili konulara hasretmesine rağmen müverrihin bu alanda ortaya koyduğu çalışmalara hemen hemen hiçbir kalem sahibinin şöyle üstünkörü bile olsa değinmemiş olmasıdır. Bu durumun oluşmasında, Ahmet Refik’in daha çok bir müverrih olarak biliniyor ve tanınıyor olması önemli bir etkense de, müverrihin tarihe dair eserlerinde yaptığı gibi sanat tarihiyle alakalı eserlerinde de popüler bir üslubu tercih etmiş olması da etkili bir faktördür. Hal böyleyken, Ahmet Refik’in sanat tarihine dair çalışmalarının akademik anlamda gerekli ilgiyi bulamamış olduğu gerçeği de ortadadır.

Bu konuda zaten sayısı çok fazla olmayan akademik çalışmalardan birisine sahip olan M. Fatih Dervişoğlu yazara dair kaleme aldığı makalesinde¹; “A.Refik, gazete ve dergilerde halk için yazdığı yazılar yanında, Avrupa tarihçiliğini yakından izleyen, ilk defa Osmanlı arşiv belgelerini geniş ölçüde kullanan ve yayımlayan; Silahdar Tarihi, Tarih-i Gılmani gibi önemli vakayinameleri gün ışığına çıkaran, sosyal tarihin ilginç konuları üzerinde orijinal incelemelerle tarihimizi aydınlatmış bir tarihçimizdir.” diyerek A. Refik hakkında yukarıda serdedilen görüşlere paralel bir değerlendirmede bulunarak, yazarın ve eserlerinin taşıdığı değeri ortaya koymaktadır.

Bu mevzuda inkâr edilemez bir gerçek de şudur ki, Ahmet Refik bütün tenkide açık taraflarına rağmen Türkiye’de modern tarih araştırmacılığının başlatıcısı olduğu kadar; bilhassa arşiv belgenciliğini işin içine katması göz önünde tutulacak olursa, sanat tarihi araştırmaları itibariyle de konunun öncülerindendir.

¹ Fatih M. Dervişoğlu, “Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi ‘Müverrih’; Ahmet Refik Altınay”, **Türkiye Günlüğü**. Sayı.76-Bahar 2004, s.104.

Müverrihin, Batılı modern tarih araştırmacılarının çoktan farkına vardığı arşiv belgelerine müstenit tarih anlayışının ülkemizde; en azından Mahzen-i Evrak'a girme cesaretini ilk gösteren kişi olması hasebiyle, dal budak salmasına sağladığı katkı gerçekten takdir edilmesi gereken bir hususiyetidir. Bu arada eserlerini ortaya koyarken takip ettiği araştırma yöntemini; belgeleri ve kaynakları analiz etmeden, üzerlerinde geniş ve derinlemesine terkipler yapmadan², ham şekliyle kullandığı³ iddialarını öne sürerek eleştiren yazarlar da mevcuttur. Hal böyleyken tarihçinin; biraz da yetiştiği dönemin akademik anlayışı ve şartları dolayısıyla, zaten bilimsel anlamda bir araştırmacı formasyonuna sahip olamadığı gerçeği unutulmazsa, bu konuda hiç olmazsa müsamahayı hak ettiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Yazar 1880 doğumlu olduğuna göre 1933'teki üniversite reformu kendisini; henüz ellisini bulmamışken çok erken denilebilecek bir yaşta, akademik dünyadan koparmıştır. Kanaatimizce eğer A. Refik, genç yaşta girdiği üniversite koridorlarından erken denilebilecek bir yaşta ayrılmak mecburiyetinde bırakılmasaydı, o hep bahsettiğimiz "formasyon eksikliği" problemini de kendi kendisine zamanla azaltabilir ve üniversite çatısı altında yapacağı araştırma ve incelemelerin bilimsel yönlerini daha da kuvvetlendirebilirdi. Zira 1924–1932 yılları arasında müverrihin, "TOEM" ve "Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası" gibi akademik vasfı yüksek dergilerde yazılar neşrediyor olması ve üniversite reformunun hemen öncesinde neşrettiği eserlerin bilimsel yönlerinin daha ziyadeleşmiş olduğu gerçeği göz önünde tutulursa bu hakikatin farkına daha iyi varılır. İşte 1930'lu yıllarda müverrihin sadece sanat tarihine müteallik neşrettiği aşağıdaki şu birkaç eser bile bu iddiayı ispata kâfidir:

"On ikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Türk Mimarları, Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Mimar Sinan vb. kitapları ve Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Ürgüp ve Nevşehir, Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Mimar Davut, Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre İznik Çinileri" vb. makaleleri...

Oysa hayatı bölümünde de bahsedildiği gibi yazar, 1933 reformuyla Üniversite çatısı altından uzaklaştırılınca gerçekten bu durum kendisi için katlanılmaz bir hal almıştır. Bu

² Fatih M. Dervişoğlu, "Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi 'Müverrih'; Ahmet Refik Altınay", **Türkiye Günlüğü**. S.76-Bahar 2004, s.104.

³ R. E Koçu, *Ahmet Refik: Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*, Suhulet Kitabevi, İstanbul 1938, s.6.

sebeple A. Refik Üniversite reformunun yapılmasından sonra gittikçe hem dünyevi hayata, hem de dolayısıyla bilimsel hayata adeta küsmüştür⁴. Bu psikolojiye bir de maişet sıkıntısı eklenince yazar yazılarını, bu sefer tamamen geçim sıkıntısının yol açtığı⁵ acelecilikle, günlük gazete ve dergilerde magazinsel bir kolaycılık ve üslupla yayımlanacak şekilde yazmak mecburiyetinde kalmıştır. Dolayısıyla bu durumun sebeplerini de, en azından hakikat erbapları sadece müverrihte aramamalıdır.

1934'te yazmaya başladığı ve Yedigün dergisiyle Akşam gazetesinde neşrettiği yazıları da yukarıda belirtilen gerekçeler hatırlanarak hangi şartlarda yazıldıkları unutulmadan eleştiriye tabi tutulursa daha insafli hükümler vermek kolaylaşacaktır. Dolayısıyla bu konuda objektif ve doğru bir hükme ulaşmak ancak böylelikle mümkün olacaktır.

Yukarıda serdedilen tüm bu sebeplerden ötürü; bugünkü magazin yayınlarının o yıllar için bir numunesi denilebilecek Yedigün dergisi ve Akşam gazetesindeki bu yazıları A. Refik'in ilmî salahiyeti konusunda verilecek hükümler için gerçekten yanıltıcı olacaktır. Zaten biz de bu sebebe binaen bilhassa Akşam gazetesinde "Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul" genel başlığıyla yayımladığı yazılara ilgili bölümlerde fazla yer vermedik.

Fakat burada şunun da akıldan uzak tutulmamasında fayda vardır ki, 1933 reformuyla Üniversite dışında kalan sadece A. Refik olmayıp; tasfiye edilen herkes de kendisinin yaptığı gibi ilmi çalışmalarını bu sebepten neredeyse bitirme noktasına getirmiş değildir. Üniversite dışında kalmış olmasına rağmen çalışmalarını sürdüren akademisyenler de muhakkak ki vardır; mesela bunlardan biri aynı zaman da üniversitede kendisinin asistanı olup tek başına "İstanbul Ansiklopedisi" gibi gerçekten yayımlandığı dönemin şartlarına göre kıymeti izahtan vareste bir esere imza atmış olan R.Ekrem Koçu'dur, dolayısıyla A. Refik'in reform sonrasında kendisini ilmi çalışmalardan uzaklaştırmasının bizzat kendi şahsından kaynaklanan sebepleri⁶ de yok değildir.

Bir taraftan A.Refik'in formasyon eksikliğinin olduğu bir gerçekse de bu durum bile aslında tarihçinin ne kadar gayretli ve azimli olduğunun bir göstergesidir. Zira müverrihe dair en mühim çalışmaya imza atan M. Gökman'ın da "Memleketimizde kendisini

⁴ M. Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978, s. 98.

⁵ N. Sakaoglu, "A.Refik Altınay", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**. C.I. İstanbul 1993, s. 219.

⁶ Feridun Kandemir. "A.Refik. Muharririmize Neler Anlatıyor", **Perşembe Dergisi**. S.60, 21.05.1936.

yetiştirenlerden birisi de A. Refik Bey'dir. O isminden ayrılmayan müverrih sıfatını, gerçekten alinteri ve göznuruyla kazanmıştır"⁷ diyerek ifade ettiği gibi, A. Refik geldiği yere kendi çabasıyla gelmiştir. Vardığı nokta göz önünde tutulacak olursa rahatlıkla söylenebilir ki, ulaştığı menzil hiç de görmezden gelinecek bir yer değildir. Bu sebeple A.Refik ve eserlerine dair akademik suskunluğu izah etmek oldukça güçleşmektedir.

Her konuda olduğu gibi, bilimsel araştırmalarda da öncülük gerçekten zor ve muhtaralı bir iştir. Çünkü sizden önce tecrübe anlamında olsun, bilgi ve yöntem-teknikler anlamında olsun yaslanabileceğiniz birileri olmadığı için hata yapma ihtimaliniz daha yüksektir. Meseleye böyle yaklaşıldığında Ahmet Refik'in eserlerinde yer alan bilimsel anlamdaki eksiklikler mazur görülebilir. Zaten modern tarihçiliğin en mühim umdelerinden biri, "olayları veya kişileri oldukları veya yaşadıkları devrin şartlarına göre yargılamak" ise, müverrihin eserlerinin ve hatta kişisel hayatının değerlendirilmesi yapılırken modern tarih araştırmalarının bu vazgeçilmez düsturu unutulmazsa hakikat daha bilimsel bir şekilde zuhur edecektir. Dolayısıyla devrinin şartlarını düşünerek Ahmet Refik'i değerlendirdiğimizde mesele daha da bir vuzuha kavuşacak ve ancak o zaman kendisinin önemi gerçek anlamıyla ortaya çıkacaktır.

Asıl çalışmayla direkt bir ilgisi olmadığı için tarihçinin buraya kadar üzerinde fazla durmadığımız bir tarafı da var ki, burada ondan da bahsetmek en azından gerçek bir A. Refik portresinin ortaya çıkması açısından yararlıdır. Müverrih belki de devrinin konjonktürü ve telakkisi gereği eserlerinde hep halka bir şeyler öğretme gereği hissetmiş ve hemen her eserinde halkta bir tarih şuuru ve köklü bir milliyet duygusu uyandırmak kaygısı gütmüştür⁸. Bu sebeple; zaten kendisinin eserlerini değerlendirenlerin de üzerinde neredeyse ittifakla anlaştıkları gibi, müverrihin eserlerinin popüler bir tarafının olduğu da bilinen bir durumdur. Dolayısıyla A. Refik çalışmalarının önemli bir kısmında hedef kitle olarak kendisine zaten geniş halk yığınlarını seçtiği için, bilimselliği noktasında yazarın eserleri için yapılacak tüm eleştirilerde bu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

A. Refik sadece yapıtları itibariyle eleştirilmiş bir yazar da değildir. Bazıları kendisini, yaşantısındaki tavırları ön planda tutarak "zamanecilikte şarklı" kalmakla itham

⁷ M. Gökman, *Tarihi Sevdiren Adam: A.R.ALTINAY*, T. İş Bank. Yay.İst.1978, Önsöz/s.I.

⁸ A.Refik, *Lale Devri*. [6.Baskı.], Hazırlayan H.Ali Diriöz << Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları >> M. Eğitim Basımevi, Ankara 1973, Önsöz/ s.XI.

ederken; bilhassa A. Refik'in siyasi tavırlarının da esnek olduğunu ileri sürerek, kendisinin prensip sahibi olmadığını ve bir davanın adamı olamayacağını dillendirmek istemişlerdir.⁹ Bu bakış açısıyla kendisine bakanlar, tarafsızlıklarını da pek koruyamayarak A. Refik'in tarihe ve sanat tarihine dair Türkiye'de yaptığı katkıyı göz ardı etmişler ve kendi iddialarını ispat için müverrihin çocuk ve halk eğitimine dair neşrettiği makale ve kitapları öne sürmüşlerdir¹⁰. Bazı yazarlar ise kendisini, yakın çevresinin etkisinde kalıp alkole sığınarak bir nevi bohem hayatı yaşadığı gerekçesiyle eleştirmişlerdir. Gerçi yazarın Bektaşî olduğu da¹¹ hatırlanacak olursa önceki hayatında da içki mühim bir yer tutuyor olsa gerektir. Fakat yazarın ilmi hayatını da olumsuz etkileyecek kadar kendisini içkiye vermesi; yakın dostlarının da ifade ettiği üzere¹² ailevi problemler gibi kişisel sebeplerden kaynaklanmaktadır. Kanaatimizce bunun diğer bir sebebi ise tasfiye sonrasında yerlerine göreve getirilenleri göz önüne alarak söyleyecek olursak, birazda haksız yere müverrihin üniversite dışında bırakılmış olmasıdır. Hatta yazarın son zamanlarında yaşadığı sefalet derecesine varan yoksulluğun sebebi bile; bazı yazarların da ifade ettiği gibi¹³, 1933'teki bu tasfiyedir.

Müverrih için sanat tarihinin tarihten ayrı bir disiplin olarak algılanıp anlaşıldığını iddia etmek de gayet tabii mümkün değildir. Kendisi bir tarihçi gözüyle sanat tarihi mevzularına eğilmiş, geçmişe tutkun bir araştırmacı psikolojisiyle tarihi eserlere dair yazılar yazmış ve bunları sanat tarihinin inceleme alanına giren birer obje gibi görmektense, halet-i ruhiye olarak zaten içinde yaşattığı mazinin yaşayan canlı şahitleri olarak kabul etmeyi tercih etmiştir. Bu da haliyle eserlerine akademik bir soğukkanlılığın getireceği objektiflikten ziyade edebi bir sıcaklığın verdiği sübjektifliğin yansımalarına sebep olmuştur.

Bu bağlamdaki en çarpıcı değerlendirmelerden birini yapan Peyami Safa'nın da üzerinde durduğu gibi¹⁴ A. Refik gerçekten de edebiyat ve şiire gayet istidatlı olup bunun

⁹ F. R. Atay, "Ahmet Refik", **Yedigün**. S.Ek.1937, s.241.

¹⁰ Fatih M. Dervişoğlu, "Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi 'Müverrih'; Ahmet Refik Altınay", **Türkiye Günlüğü**. Sayı.76-Bahar 2004, s.98.

¹¹ B. N. Dedeşaba, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik*. Ardıç Yayınları, İstanbul 1999, s.46-47.

¹² Cemil Boran, *Darü'l-fünun Hatıralarım*. III, Bilgi, C.XXIV, s.280.

¹³ Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İstanbul 1932, s.198.

¹⁴ P. Safa, "Hadiseler Arasında. Ahmet Refik", **Cumhuriyet**.12.10.1937

kazandırdığı üslup mükemmelliğini tüm yazılarında sergilemiştir ki bu da zaten kendisine bir misyon olarak seçtiği “tarihi sevdirmeye” vazifesini kolaylıkla ifasında yardımcı olmuştur. Fakat diğer taraftan da bu durum tarihçiliğiyle ilgili yapılan eleştirilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şey sanat tarihine dair yazdıkları için de söz konusu olmuş ve yazarın bu alanda ortaya koyduğu çalışmalar pek fazla dikkat çekmemiştir.

Ayrıca hayatı bölümünde de bahsedildiği gibi, müverrihin çalışmalarının dışarıda da geniş alaka uyandırmış olması ve Demirbaş Şarl ile ilgili çalışmasından dolayı İsveç Hükümeti’nin; Türk-Bulgar ilişkilerine dair yayınları münasebetiyle de Bulgar İlimler Akademisi’nin kendisini nişan ve madalyayla taltif etmiş olmaları da yazarın ve eserlerinin ne denli önemli olduklarının ayrı bir ispatıdır.

Sonuç olarak bu çalışma tabii ki evveliyatta A. Refik’in sanat tarihine dair yapıp ettiklerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla ilgili yerlerde de ifade edildiği gibi; her ne kadar ilmiliği üzerinde çok şeyler söylemek mümkünse de A.Refik’in bu alana dair ortaya koyduğu eserlerin sadece sayısı bile üzerinde çalışmayı hak ettirecek bir keyfiyete sahiptir.

Binaenaleyh bu çalışmaya A. Refik’in; üzerine herhangi bir araştırma yapılmamış sanat tarihi yönünün ortaya konulması ve ilgilenen dikkatlere sunulması düşüncesiyle başlanılmıştı. En azından çalışmanın tamamlanmış olması bu düşüncenin hayata geçirildiğinin göstergesidir.

Ekler: Resimlerle Ahmet Refik (ALTINAY)¹

¹ .Bu bölümde yer alan resim ve dökümanlar ; M.Gökman'ın Tarihi Sevdiren Adam: A.Refik ALTINAY T.İş Bankası Yayınları, İstanbul 197 8 ve N. Sakaoğlu'nun "A. Refik Altnay", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.I. İstanbul 1993.adlı eserlerinden alınmıştır.

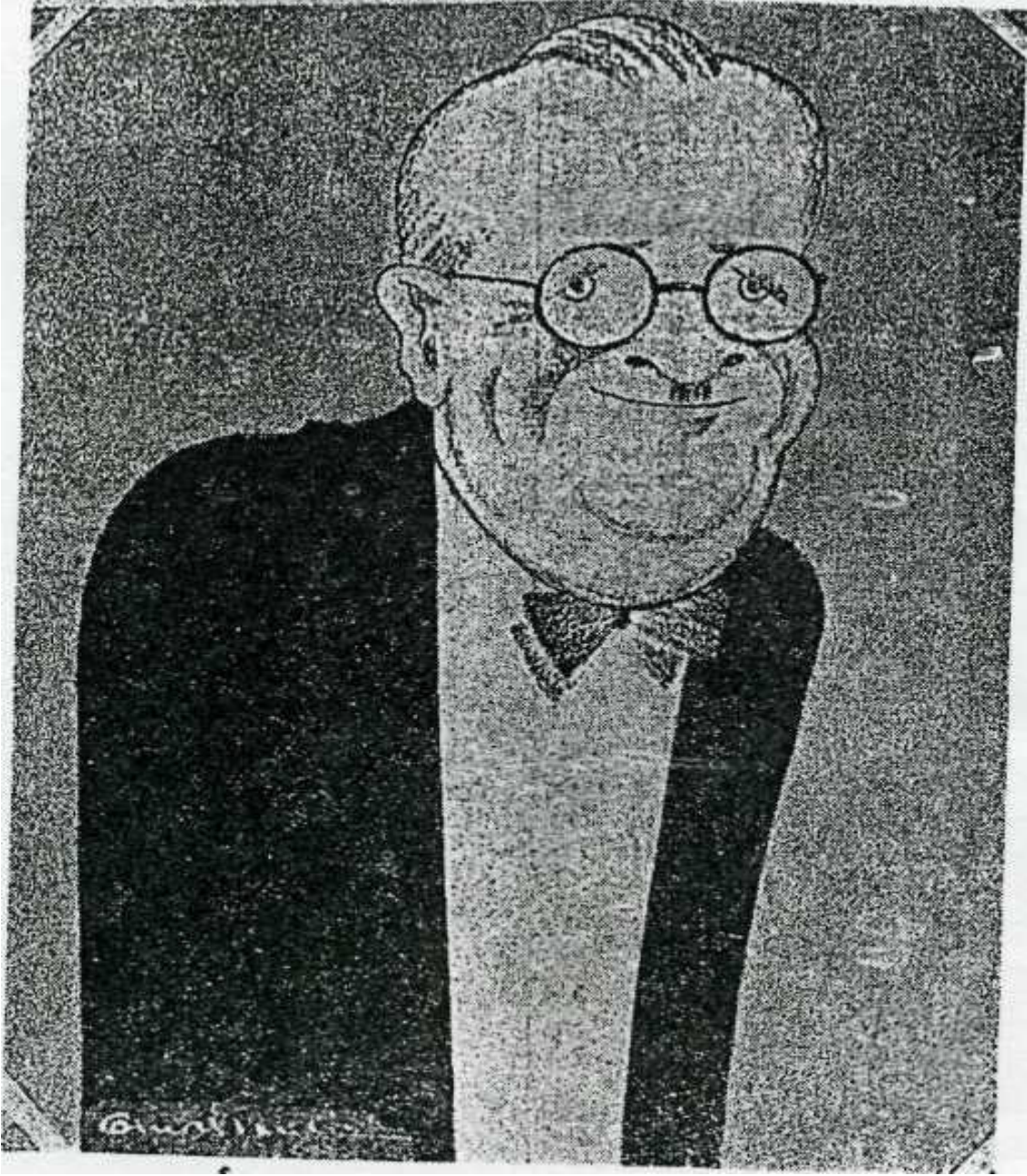
Ahmet Refik Altınay

34 yaşında

Müverrih Ahmet Refik Bey

Yıl: 1934

Müverrih Bay Ahmet Refik

Müverrih Ahmet Refik Bey
Yıl:1926

Bibliyografya

- A. Refik, “Sultan Mehmed-i Sani ve Ressam Bellini(1479–1480)”, **Servet-i Fünun**, S.953, 955, 956, 958,959, 27.08.1325[1907].
- _____, “Lale Devri Ressamları”, **İkdam**, S. 6071,17.01.1914.
- _____,*Lale Devri. (1130-1143)*. «Tettebbuat-ı Tarihiye Sayfaları.3» Teshil-i Tabaat Matbaası, Muhtar Halit Kütüphanesi, İstanbul 1331[1915].
- _____, *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (961–1000)* Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1333[1917].
- _____, “Osmanlı Miğferleri ve Harb-i Hazır”, **Harp Mecmuası**, S.18,Nisan.1333/1917.
- _____, “Bizde Şehnamecilik: Seyyid Lokman ve Halefleri”, **Yeni Mecmua**. S.9,06.09.1917.
- _____, “Mimar Sinan: Hayatı ve Asarı”. **Yeni Mecmua**. S.13–14, 4.10.1917.
- _____, “Valide Camileri: Yeni Camii”, **Yeni Mecmua**. S.10,18.10.1917.
- _____, “Topkapı Sarayında: Bağdat Köşkü”, **Yeni Mecmua**. S.15, 18.10.1917.
- _____, “Kariye Camii ve Mozaikleri”, **Yeni Mecmua**. S.17 ve 18, 1.11.1917.
- _____, Sultan Ahmed-i Salis Çeşmeleri, **Yeni Mecmua**. S.27,10.1.1918.
- _____, “İstanbul’da Ecnebi Ressamlar: Van Mour, Hilliers”, **Yeni Mecmua**, S.40, 18.04.1918.
- _____, “On sekizinci Asırda Paris’te Türkkâri Sanat”, **Yeni Mecmua**, S.54, 25.07.1918.
- _____, “Koca Mimar Kasım Ağa”, **İkdam**. S.8199,8203, 9 ve 12.12.1919.
- _____, “Edirne’de Sultan Selim Camii”, **Dersaadet**. C.74, S. 27, 9.1.1336 [1920].
- _____, “Sultan Ahmed-i Salis Çeşmeleri”, **İkdam**. S.8509,15.11.1920.
- _____, “Mimar Sinan’ın Vefat Tarihi”, **İkdam**. S.8592, 11.02.1921.
- _____, “Karacahisar”, **İkdam**. S.8655,17.4.1921.
- _____, “Kars’ta Türk Hayatı”, **İkdam**. S.8687,20.5.1921.
- _____, “İnegöl”, **İkdam**. S.8700,2.6.1921.
- _____, “Mimar Sinan’a Dair”, **İkdam**. S.8918,İstanbul. 12.01.1922.
- _____, “Fatih’in Sarayı”,**İkdam**. S.9420,9424, 8 ve 12.6.1923.
- _____, *Âlimler ve Sanatkârlar(900–1200)*, Orhaniye Matbaası- Kitaphane-i Hilmi, İstanbul 1924.
- _____, “Mahyalar”, **Hâkimiyet-i Milliye**. 23.4.1340[1924].
- _____, “Damat İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir”, **TOEM**.C.14, S.3(80), 1.5.1340 [1924].

- _____, “Onikinci Asırda İstanbul’da Kürkçüler ve Müzehhipler”, **Tevhid-i Efkâr**, 29.1.1925.
- _____, “Topkapı Sarayında: İncili Köşk”, **Milli Mecmua**. C. VII, S.74, 15.11.1926.
- _____, “Hazine-i Evrak Vesikalarına Nazaran: Mimar Sinan”, **TOEM**. Yeni Seri. S.1–5, İstanbul 1930–1931.
- _____, *Mimar Sinan*, Amedi Matbaası, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1931.
- _____, “İznik Çinileri (Hazine-i Evrak Vesikalarına Nazaran)”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, C. VIII, S.4, Temmuz / 1932.
- _____, *Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre: Türk Mimarları*. Marifet Matbaası-Hilmi Kütüphanesi İstanbul 1932.
- _____, “Mimar Davut”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**. C.VII, S.1,Mart 1932.
- _____, “Çinicilik Nasıl Doğdu?”, **Yeni Gün**, 3.5.1932.
- _____, “ Sinan’ın En Beğendiği Eseri”, **Yedigün**. S.67 ve 68, 20 ve 27.6.1934.
- _____, “Hicaz’da Koca Mimar: Sinan”, **Yedigün**. S.109, 10.4.1935.
- _____, “Bayezid ve Yalı Köşkleri”, **Cumhuriyet**.21.5.1935.
- _____, “Topkapı ve İncili Köşkler”, **Cumhuriyet**.22.5.1935.
- _____, “Revan Kasrı Niçin Yapılmıştı?”, **Cumhuriyet**.23.5.1935.
- _____, “Yeni Cami’ye Ne Vakit Başlandı ve Nasıl Bitirildi?”, **Cumhuriyet**.24.5.1935.
- _____, “Sofa Köşkü”, **Cumhuriyet**. 25.5.1935.
- _____, “Bağdat Kasrı”, **Cumhuriyet**. 16.10.1935.
- _____, “Mimar Sinan’ın Plansız Çalıştığı Doğru Değil?”, **Cumhuriyet**.27.10.1935.
- _____, “Mimar Hayrettin ve En Güzel Eseri”, **Cumhuriyet**.30.1.1936.
- _____, “Mimar Sinan’a Dair” , **Akşam**. 09.04.1936.
- _____, “Eski Türk Şehirleri: İzmir”, **Yedigün**. S.182, 2.9.1936.
- _____, “Anadolu’da Eski Türk Eserleri: Bergama”, **Yedigün**. S.183, 9.9.1936.
- _____, “Manisa”, **Yedigün**. S.185, 23.9.1936.
- _____, “Eski Türk Şehirleri: Güzelhisar”, **Yedigün**. S.201, 13.01.1937.
- _____, “Anadolu’da Eski Türk Şehirleri: Pamukkalesi”, **Yedigün**. S.233, 25.08.1937.
- _____, “Eski Türk Şehirlerinden: Sart”, **Yedigün**. S.237 2.9.1937.
- _____, *Kafes ve Ferace Devrinde İstanbul*, Hazırlayan Tahir Yücel, Kitabevi, İstanbul 1998.
- Akyavaş, R. “Ahmet Refik Bey”, **Millet Gazetesi**: S.11.10.1961.

Altınay, A. R. *Kafkas Yollarında; Hatıralar, Tahassüsler*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1981.(Haz.Y. Zeyrek\Önsöz).

Atay, F. R. “Ahmet Refik”, **Yedigün**: S.Ek.1937.

Banoğlu, N. A. *Nükte ve Fıkralarla Atatürk*. İstanbul.1978.

Bayrı, M. H. “Müverrih Ahmet Refik”, **Yeni Türk**. S.59,60.1937.

Cumhuriyet: *Üç Tevkif*, S.08.07.1925.

_____, “Bulgar Hükümeti Ahmet Refik Bey’e büyük salip nişanı verdi”, 27.09.1925.

_____, “Türk Tarihi Yazılıyor.Medeniyet Bölümünü Yazacak Heyet Toplandı”, 18.10.1932.

_____, “Sümerlerin Kurduğu Medeniyet ve Tesirleri”. 14.11.1935.

Çapanoğlu, M. S. “Ölümünün 16.Yıl Dönümünde Ahmet Refik”, **Resimli 20.Asır Haftalık Mecmuası** 1953.

Dedebaba, B. N. *Bütün Yönleriyle Bektâşilik*. Ardıç Yayınları, İstanbul.1999.

Dervişoğlu, Fatih M. “Atatürk Devri Tarihçiliğine Bir Bakış ve Dönemin Günah Keçisi Müverrih’; Ahmet Refik Altınay”, **Türkiye Günlüğü**. S.76-Bahar 2004.

Gökman, M. *Tarihi Sevdiren Adam: A. R. ALTINAY*, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul. 1978.

Hayat Mecmuası. C.1. S. 21 (Ankara özel sayısı),23.04.19927.

İkdam: “Ahmet Refik Bey” S.7805,04.11.1918.

_____, “Müverrih Ahmet Refik Bey’in asarını takdir!” S.10228, 27.09.1925.

Kandemir, F. “Ahmet Refik, Muharririmize Neler Anlatıyor?”, **Perşembe Dergisi**, 21.05.1936.

Koçu, R. E. *Ahmet Refik, Hayatı, Seçme Şiir ve Yazıları*. Suhulet Kitabevi, İstanbul.1938.

Mehmet Ali Aynî, *Dârü'l-finûn Tarihi*, Yeni Matbaa, İstanbul 1927, Hazırlayan: Metin Hasırcı Pınar Yayınları, İstanbul 1995.

Mükrimin Halil, “Müverrih Ahmet Refik Bey”, **Milli Mecmua**. S.39,15.06.1341[1925].

Öztuna, Y. “Ahmet Refik. Lale Devri”, **Hayat Tarih Mecmuası**. Nisan 1970.

Özcan, A. “Ahmet Refik Altınay”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul 1989.

Safa, P. “Hadiseler Arasında. Ahmet Refik”, **Cumhuriyet**, S.12.10.1937.

Sakaoğlu, N. “A. Refik Altınay”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.I. İstanbul 1993.

Toros, T. *Mazi Cenneti*, İstanbul 1932

Yenigün: “Bir Mazhariyet-i Medeniye; A.Refik Bey’in Taltifi” S.62,05.11.1918

Yücel, H. A. “Pazartesi Konuşmaları. Ahmet Refik”, **Akşam**. 18.10.1937

Oğuz AYDOĞAN

1974 Tokat – Reşadiye’de dünyaya geldi. İlkokul tahsilini doğduğu köyde tamamladıktan sonra babasının memuriyeti dolayısıyla ailesiyle birlikte İstanbul’a yerleşti. Ortaokul eğitimine Çatalca’da başlayıp Bakırköy’de devam etti ki 1991 yılında aynı yerde lise eğitimini de tamamlamıştır.

1993 senesinde girdiği Üniversite sınavında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümünü kazandı.1997’de bu bölümü bitirdiği sene içerisinde Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı’nda Lisansüstü eğitime başladı. Eğitiminin birinci yarıyılında Hatay’ın Reyhanlı ilçesine öğretmenlik dolayısıyla tayini çıkınca bir süre Yüksek Lisans eğitime ara vermek mecburiyetinde kalmıştır. 2001 yılında tayin yoluyla tekrar İstanbul’a gelince eğitime kaldığı yerden devam etmiştir.

Kendisi, iki erkek çocuk babası olup halen Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir İlköğretim okulunda Müdür yardımcılığı yapmaktadır.